

NI ZA
IZPOSOJO
NA DOM

DRAŽGOŠE

VODNIKI PO LOŠKEM OZEMLJU

4

DRAŽGOŠE

MUZEJSKO DRUŠTVO V ŠKOFJI LOKI
1982

Ob 40-letnici dražgoške bitke

VODNIKU NA POT

Dražgoše – nekdam mirna in svojstvenega kmečkega življenja vajena vas v Loških hribih, nič bolj in nič manj znana kot druge vasi stran od glavnih poti, je postala v začetku januarja 1942 poseben pojem, pojem gorja in preizkušnje pa tudi pojem junaštva in boja za narodovo svobodo in obstoj. Enajstega januarja tistega leta je ostala pogorišče in kmalu zatem še razvalina, vas brez hiš, vas brez življenja, ruševina, ki jo je do konca vojne že poraščalo grmičevje. Preživeli Dražgošani, razkropljeni vsepovsod, so se po vojni z veliko vero v svetlejšo prihodnost lotili dela, da bi čimprej obnovili domačijo. Poleti 1946 so se lopate in krampi navdušenih brigadirjev Bičkovega bataljona zajedli v bregove nad Rudnim, meter za metrom se je v vijugah podaljševala cesta, ki je odpirala novim Dražgošam pot v dolino. Zamenjala je kolovoz in vlila novih upov za obnovo opustošenih domov. Za prehodnim barakastim naseljem so na ruševinah ras-

le nove domačije, večje in udobnejše od prejšnjih; z njimi se je vračalo življenje in vera v boljše dni. Zgledna pomoč drug drugemu v obnovi je sklenila nove Dražgoše v skupnost, ki je doma redkokje. Od 82 hiš, ki so jih požgali strahotnega 11. januarja 1942, jih še danes manjka kakih 20, pretežno kajž.

Tem Dražgošam, nekdanjim in sedanjim, in ljudem tega kraja, ter sosesčini z Rudnim in Dražgoško goro ali Dražgoško Jelovico, namenjamo ta vodnik, ki želi biti več kot samo vodnik, želi biti tudi pričevalec nekdanjega in sedanjega.

Drugi del tega vodnika seznanja obiskovalca teh krajev z mnogovrstnim rastlinstvom, čeprav zanimivega planinskega cvetja tu ne bomo srečevali. Precej prostora namenja vodnik pregledu tamkajšnjega živalskega sveta: majhnim mehkužcem, predvsem polžkom, živo pisanim metuljem, ki zaljšajo nižinski svet in gozdove Jelovice, nekatere razkazujejo tudi barvne podobe, hroščem in pajkom, ki običajno ostajajo neopaženi spremljevalci popotnika, in tudi marsikaj zanimivega je iz sveta dvoživk, plazilcev, ptičev in nazadnje še sesalcev. Čeprav je v tem delu precej imen, deloma tudi le latinskih, ker pač domačih še nimamo, bo s tem podoba krajev pod skalnimi obronki Jelovice in na njej popolnejša in naj bo zato vodnik tudi tistemu, ki želi zvedeti kaj več in bolj temeljito, zvesti spremljevalec po teh poteh.

Morda bo doživel vodnik še kak ponatis, v njem pa je gotovo ostalo marsikaj zanimivega nezapisanega, zato prosimo vse tiste, ki lahko pripomorejo k boljši in popolnejši drugi izdaji, naj se oglase s svojimi dopolnitvami, lahko tudi krajšimi prispevki o Dražgošah nekoč pa tudi danes.

Urednik

Spoštovani popotnik

Ne vem, kdo si in od kod prihajaš. A prišel si, bržčas, da potešiš svojo slo po vednosti in gibanju, torej tistem, kar nas veže na drevo življenja in hkrati dela krono stvarstva. Tvoj vodnik bom. Vodil te bom po nadelanih poteh, ti kazal nove zorne kote videnega, usmeril ti bom pogled k zemlji, ki spaja neživo z živim, govoril bom o zgodovini, ki tod ni mrtva, ter te učil dialektike.

Sem četrti najmlajši otrok Loških razgledov, ki že nad četrto stoletja brišejo prah pozabljenja po nekdanjem loškem gospostvu. To je čudoviti svet med Sorama, ki skupaj s Savo pojita Jenkovo Sorško polje.

To je Barbizon slovenske umetnosti; svet tavčarjanskih posebnosti, ki jim zle usode ne dopuščajo v krog srečne poprečnosti. Vodil te bom mimo ugaslih Koblarjevih vigenjcev, kjer so se kovali prekucniki. Če boš hotel, se boš spomnil Kreka, ki je v stare mehove nalival novega vina.

Moj cilj so Dražgoše, vasica pod strmo Dražgoško goro, ki zlasti ob luninih večerih s svojo temno gmoto preti bahavim domovom, pripetim k njenim nogam. Spregovoril bom o časih, ko je bilo do Železnikov dlje, kot je danes do Ljubljane – o tisti beraški preteklosti, ko sta se med vaškimi hišami lovila vesela zvena kroparskih in železnikarskih nakoval, ter vabila Dražgošane v tok prihajajoče industrializacije in kasneje kot navčka naznanjala konec neke dobe. Videl boš, da so Dražgošani ves ta čas ljubili svoje sončne bregove ter uživali v mogočni pesmi jelovških lesov.

Spregovoril bom o tistih časih, ko je bilo ukazano, da v tem kraju ne sme stati kamen na kamnu, ker je po čudnem naključju nočil Matjaževo vojsko.

Ko boš na ploščadi templja, ki raste iz kosti slovenskega puntarstva, postoj. V molku opravi svojo kazarstvo!

Glej in uživaj ter še enkrat premisli skopo zapisano! Potem me odloži! Odslužil sem. Daj me drugim! Tebe pa vabijo moji bratje. Pridi, pridi...

Viktor Žakelj

predsednik Skupščine občine Škofja Loka

S ČEŠNJICE V DRAŽGOŠE

Splošni pregled

Dražgoše slovijo po zgodovinskih dogodkih med NOB, vredne pa so obiska tudi že po geografskem položaju in posebni sestavi naselja. Iz Selške doline so dosegljive po 6 km dolgi asfaltirani cesti, ki se od dolinske ceste Škofja Loka – Petrovo Brdo odcepi na Češnjici.*

Pri Češnjici je najizrazitejše hidrografsko središče doline. Tu pritekata v Soro znatna potoka Češnjica in Dašnjica. Češnjica izvira pod visokim robom planote Jelovice jvzh. od 1125 m visokega prevala Rastovke, kjer se svet prevesi v planoto, teče skozi Mrzlo dolino in po samotni debri sredi obsežnih gozdov, dokler pri Rudnu ne stopi na odprt travniški svet in se obrne naravnost na jug proti Češnjici, kjer jo je Sora toliko odrinila, da se šele kakih 700 m niže izliva vanjo. Nad njenim gornjim tokom se vzdiguje kakor velikanski zid strmi prelomni breg Jelovice. Le 250 m naprej priteka pod dolinsko cesto Dašnjica, ki zbira vodo v kotlastem dnu pod Kosmatim vrhom Ratičovca med Štedel vrhom na jugu in Pašnim vrhom ter Novakovim hribom na severu. V njenem povirju so razložene domačije vasi Podlonk, na prevalu nad tem pa čepi gručasti Prtovč. Dašnjica deli Češnjico od Železnikov, zahodno od nje je ob Sori še majhna ravnica, ki jo zavzemajo Otoki, vzhodni del Železnikov s tovarnama Niko in Iskra, osemletko in nekaj hišami. Drugi deli Železnikov so razvrščeni po tesni dolini ob Sori navzgor.

Češnjica

Češnjica ob istoimenskem potoku je bila včasih kmečko naselje, povsem ločeno od železarskih Železnikov, in je spadala v župnijo

* Priporočamo uporabo zemljevida »ŠKOFJELOŠKO POGORJE IN SOSEŠČINA«, 1 : 40.000, izdelal Geodetski zavod SRS, izdala in založila PZS, 1972

Selca. L. 1966 je bila s sosednim Studenim vred upravno združena z Železniki kot sestavni del kraja, ki ga odtlej dalje štejemo za mestno naselje. Na Češnjici se je razvila velika lesna industrija ALPLES. Njen predhodnik je bilo l. 1964 ustanovljeno Lesnoindustrijsko podjetje LIP. Alples ima sodobno mehanizirano žago in tovarno povišanja in opreme. Manjše podjetje je čevljarna RATITOVEC. Tu so še poslovalnica Ljubljanske banke, gostilna Ratitovec, samopostrežna trgovina in plavalni bazen. Močna industrializacija Železnikov je povzročila znatno urbanistično rast, ki je zavzela doslej nezazidan svet ob tovarni Alples ter po dolinah Češnjice in Dašnjice in položni breg med njima na Kresu.

S Češnjice gre asfaltirana cesta tik ob potoku Češnjici po desnem bregu ravno proti severu. Levi breg potoka se vzdiguje v Štalco, na kateri so našli slabo izkoriščeno žlindro, ki priča o zelo zgodnjem fužinarstvu. Više gori v prisojnjem bregu stoji vas Kališe, na vrhu nad njo pa cerkev sv. Križa (872 m), ki je bila med vojno poškodovana, ko je Prešernova brigada marca 1945 napadla belogardistično postojanko. Na pročelju je še viden del fresk iz srede 15. stoletja, ki so delo furlanskih mojstrov. Na zahodni strani naše ceste je breg manj strm in zložno prehaja v hrib Kres. Na tej polici so našli delavci iz Železnikov, kjer je velika stiska za gradbene parcele, nekaj ugodnega prostora za stanovanjske bloke Na Kresu. Manjše nove hiše stojе še v vrsti ob dolnji Dašnjici in ob cesti v dolini Češnjice.

Potok Češnjica na Češnjici in Logu na več krajih vrezuje strugo v živo skalo in pri tem ustvarja manjše skakalce, kjer se bolj odporne plasti močnejše upirajo enakomernemu poglobljanju. Že koj tu v naselju Log lahko spoznamo večino kamnin, iz katerih je živa skala med Češnjico, Rudnim, Podlonkom ter strmim apnenčastim robom Dražgoške gore. Največ je temno sive, »pegaste« kamnine, ki pa na površju kmalu pobledi in postane sivkasto rjavkasta ali rumenkasta, ali pa kaže blede zelenkast odtenek. Pravimo ji droba in sestoji iz različnih drobcev in krpic, večjih in manjših in različno razporejenih. Večinoma je strjena v tanjših ploščah, med katere se vrivajo pogosto debelejšje plasti ali skladi. Enolično kamnino zaljšajo bele kalcitne žile, ki so največkrat vzporedne s plastmi, lahko pa potekajo tudi vsekrižem. Tu in tam se v drobi lesketajo majhni kristalčki zlato rumelega železovega kršca, pirita, ki pa z zlatom nima ničesar skupnega. Nasproti hiše s h. št. 16 visé plasti po dolini navzgor in prav tam spremlja drobo tudi črn glinen ali nekoliko laporen skrilavec; malo

je odporen in se drobi v skrli, vendar so vmes tudi trde plošče, posebno globlje pod površjem. Že tu bodi omenjeno, da so v Nemiljah kamen te vrste in starosti lomili in iz trdnih plošč obrezovali strešne ploščice ali skalce. Stare Nemilje in nekaj hiš po okoliških vaseh iz 19. stoletja so imele strešno kritino iz takšne skalce.

Češnjica je tam v skrilavec izdolbla večji tolmun, čez trše plasti drobe pa ozko korito, uklenjeno v levi skalni breg. Skrilavec se tamkaj menjava s ploščami črnega apnenca, ki je tretja kamnina v močni skladovnici od Češnjice do roba Dražgoške gore.

Nasproti h. št. Log 18 in 20 ustvarja trda droba neraven prag in Češnjica se preлива čez nižje skalne police; v spodnjem primeru je skalni prag visok okoli meter in čez dozidana umetna praga se potok poganja v majhnih slapičih. Tudi višje po dolini se razkazujejo enake kamnine, predvsem v levem bregu, drugje pa se skriva živa skala pod prodom.

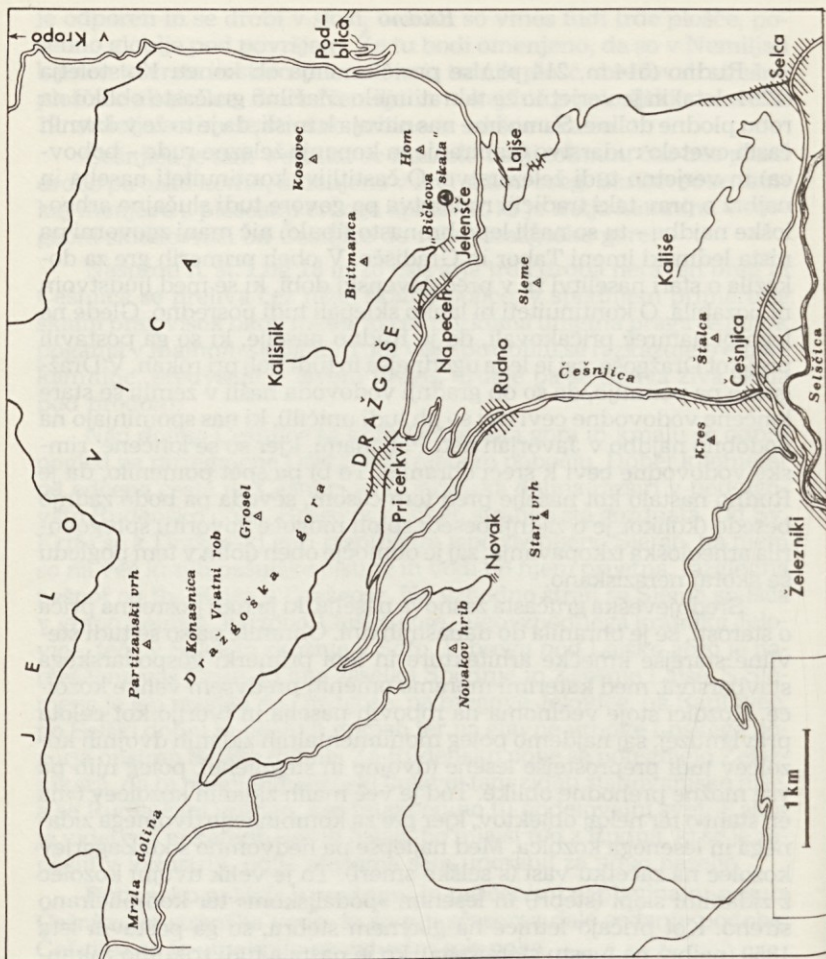
Nad dolino Češnjice se kaže Dražgoška gora in kmalu se odpre pogled na raztegnjene Dražgoše v njenem pobočju. Dober kilometer od odcepa ceste na Češnjici se ta stranska dolina razširi v podolgovato Rudensko polje. Bregova na obeh straneh sta gozdnata. Od Sv. Križa se k Dražgoški gori razprostira lepo zaobljeno Sleme, na njem so na več krajih pašniške čistine in vodi po njem prijetna, razgledna pešpot od Sv. Križa v Dražgoše. Na vzhodno stran se Sleme spušča v grapo Selnice, ki izpod Lajške gore, jugovzhodnega krajnika Jelovice, teče v Selca in skoznje v Soro. V bregu pod Lajško goro je nameščena vas Lajše, ki ima zaselka Spodnje in Zgornje Lajše. S Slemenom je lep razgled na Dražgoše, na bregove Jelovice, na Ratitovec, po Selški dolini in bližnjih grapah ter na glavne vrhove Loškega pogorja onstran Selške doline. Za Rudensko polje se potegujejo Železnikarji, da bi mogli industrijski delavci tam zidati stanovanjske hiše, a se Rudenčani upirajo, ker imajo edino tu obdelovalni svet. Kakor je videti po nekaterih novih hišah, bo mlajši rod z Rudna, ki se je zaposlil v industriji, polje sčasoma sam uporabil za novo naselje.

Rudensko polje je s prodnimi in peščenimi naplavinami nasula Češnjica in stranske vode, ki so mu sčasoma dale sedanjo podobo. Češnjica se je umaknila na zahodni rob polja.

Na severnem koncu Rudenskega polja stoji gručasta vas Rudno, stisnjena ob vznožje prisojnega pobočja Dražgoške gore, in je edina vas v dolini Češnjice.

Rudno (514 m, 214 pr.) se prvič omenja ob koncu 13. stoletja (1291. leta) in je verjetno že takrat imelo značilno gručasto obliko na robu plodne doline. Samo ime nas navaja k misli, da je tu že v davnih časih cvetelo rudarstvo (nabiranje in kopanje železne rude – bobovca) in verjetno tudi železarstvo. O častitljivi kontinuiteti naselja in najbrž o prav taki tradiciji rudarstva pa govore tudi slučajne arheološke najdbe – tu so našli lepo bronasto fibulo, nič manj zgovorni pa nista ledinski imeni Tabor in Gradišče. V obeh primerih gre za dokazila o stari naselitvi že v predslovenski dobi, ki se med ljudstvom ni pozabila. O kontinuiteti bi lahko sklepali tudi posredno. Glede na lego bi namreč pričakovali, da je Rudno naselje, ki so ga postavili prej kot Dražgoše, saj je lega ugodnejša in tudi bolj pri rokah. V Dražgošah pa pomnijo, da so ob gradnji vodovoda našli v zemlji še stare lončene vodovodne cevi (žal so jih tudi uničili), ki nas spominjajo na podobno najdbo v Javorjah nad Poljanami, kjer so se lončene, rimske vodovodne cevi k sreči ohranile. To bi pa spet pomenilo, da je Rudno nastalo kot naselje pred tem časom, seveda pa bodo zadnje besedo (kolikor je o zadnji besedi sploh mogoče govoriti) spregovorila arheološka izkopavanja, saj je območje obeh dolin v tem pogledu še skoraj neraziskano.

Srednjeveška gručasta zasnova naselja, ki je tudi posredna priča o starosti, se je ohranila do današnjih dni. Ohranile pa so se tudi številne starejše kmečke arhitekture in lepi primerki gospodarskega stavbarstva, med katerimi moramo omeniti predvsem velike kozolce. Kozolci stoje večinoma na robovih naselja in tvorijo kot celota pravi muzej, saj najdemo poleg monumentalnih zidanih dvojnih kozolcev tudi preprostejše lesene (dvojne in stegnjene), poleg njih pa vse možne prehodne oblike. Tod je več malih zidanih kozolcev (»na en štant«) ter nekaj objektov, kjer gre za kombinacijo dvojnega zidanega in lesenega kozolca. Med najlepše pa nedvomno sodi Žagarjev kozolec na začetku vasi (s selške smeri). To je velik dvojni kozolec z zidanimi slopi (stebri) in lesenim »podaljškom« ter komplicirano streho. Kot pričajo letnice na glavnem stebru, so ga postavili leta 1859 (najbrž na mestu starejšega), ko je nastala tudi trikotno zaključena niša na prvem stebru, v kateri je živopisen lesen kipec sv. Florijana, zavetnika pred požarom. Leta 1867 so kozolec najbrž obnovili in mu dodali še nekaj »štantov« in takrat so nad letnico napisali tudi

Sl. 1. Dražgoše z okolico

hišno številko 7, ki je mimoidočim pričala o lastništvu. Navsezadnje je kozolec vendarle tak, da zbuja spoštovanje s svojimi dimenzijami in prvinsko lepoto tudi danes (sl. 2, 3).

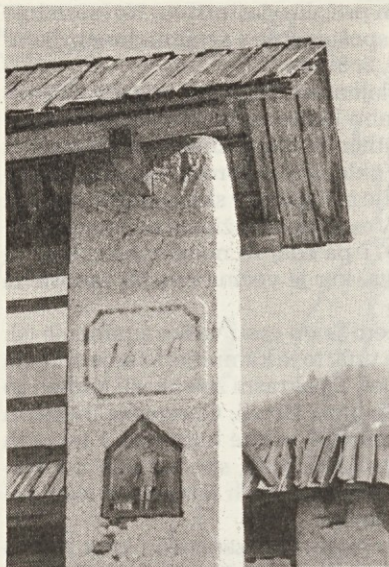
Hiše v vasi govore tudi o razslojenosti. Tu je več bogatih zidanih kmečkih domov z zelo ambicioznim kamnoseškim okrasjem in slikarijo in nekaj skromnejših pritličnih hiš z značilnimi lesenimi gospodarskimi nadstropji, ki jih oklepajo preprosti »ganki«. Tu so pred 19. stoletjem živeli mali kmetje in kajžarji v skromnejših lesenih hišah, ki se pa tod niso ohranile. Vas je stoletja živela od kmetijstva. Po podatkih zadnjega štetja l. 1971 pa zdaj ni nobene hiše, kjer bi imeli dohodke samo od kmetijstva, ker je večina mladih zaposlena v industriji v Železnikih.

Kmalu za Žagarjevim kozolcem je ob cesti vaško znamenje (sl. 4), kapelica s stebroma iz zelenega tufa, to je kamnine, ki se je sprijela iz pepela pred kakimi 25 milijoni let. Ta okrasni zelenkasti kamen so dolgo časa lomili v dolini Peračice blizu Brezij. Gorenjska mesta in vasi še danes nosijo pečat te vulkanske tufske kamnine v mnogih portalih, podbojih, kamnitih okenskih obodih, spomenikih itd. Nekaj izdelkov iz tega kamna, imenitnega v časih baročnega stavbarstva, se je ohranilo tudi še na Rudnem.

Cesta se na začetku vasi razcepi, levi makadamski krak gre ob potoku Češnjici navzgor in se v dveh zavojih vzdigne v pobočje Novakovega hriba (985 m) in Pašnega vrha (1278 m) ter se čez Rastovko (1125 m) vzpne na Jelovico in gre naprej čez Rovtarico v Bohinj, desni asfaltirani krak se pa v enakomernih vijugah vzpenja v Dražgoše.

Nad razpotjem je ob dražgoški cesti tik pred gasilskim domom spomenik padlim v NOV in kot večina spomenikov in obeležij po loškem ozemlju je tudi ta iz hotaveljskega apnenca ali, kot se je udomačilo, hotaveljskega »marmorja«. Spodnji večji del spomenika je iz belega zrnatega apnenca, v katerem so posamezne rdečkaste lise, prav značilne za hotaveljski kamen. Na vrhu spomenika je peterokraka zvezda, izklesana iz rožnatega hotaveljca (sl. 5), in polirana.

Malo dalje je ob dražgoški cesti Španova domačija (h. št. 12). Že ime pove, da gre za hišo veljavnega gospodarja, katerega predniki so bili pogosto župani. Nadstropna kmečka arhitektura je oblikovana v obliki črke L. Med obema krakoma so osredotočeni vsi najpomembnejši likovni detajli: polkrožno oblikovan portal iz sivega apnenčevega peščenjaka z letnico 1784 in sorazmerno majhna, vendar skrbno izdelana baročno oblikovana okna, s kamnitimi obodi iz

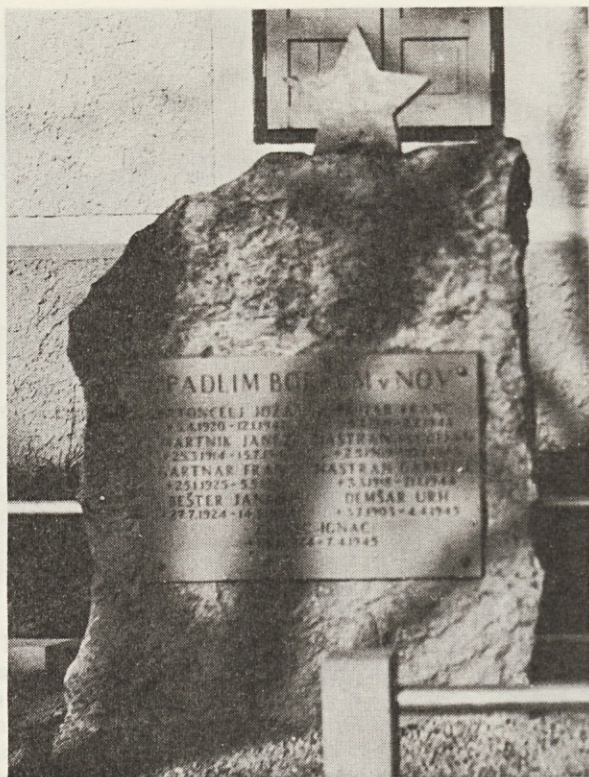
Sl. 3. Kipec sy. Florijana v niši
vega stebra Žagarjevega kozolca.
Foto P. Pokorn

enakega kamna, po tri v vsakem nadstropju. Podoba tega reprezentativnega dela dopolnjuje značilni »gank« in slikovito stopnišče. Podoben značaj ima tudi zatrejna fasada, obrnjena proti cesti, le da so tu okna v štirih oseh (eno okno so žal predelali in povečali); še zanimivejši pa sta dve plasti ljudske slikarije. Prvo plast lahko glede na letnico datiramo v leto 1792, druga plast, podoba Madone v značilnem okviru pa v začetek 19. stoletja. V portalu na gospodarskem poslopju, ki ga zaključuje plitev segmentni lok, je vrezana letnica 1889 (sl. 6, 7). Del notranjščine (veža, shrambe, klet) je lepo obokan, v stanovanjskih prostorih pa so bogati leseni stropovi. Španova hiša sodi med najpomembnejše etnološke spomenike in spomenike ljudske arhitekture in umetnosti v Sloveniji.

Prav zanimiva je stara Lušlova hiša, kjer je bil nekoč tudi mlin. Hiša stoji ob potoku Češnjici in je pokrita s skrilasto streho. Krepka stavbna gmota ima še precej baročnih značilnosti, posebnost pa je ob vhodu pošev zalomljena fasada. Podboji glavnih vrat so iz škočjeloš-

Sl. 4. Vaško znamenje pred Rudnim s stebroma iz zelenkastelega peračiškega tufa. Foto A. Ramovš

Sl. 5. Spomenik padlim borcem Rudenčanom v NOV na Rudnem. Napravljen je iz hotaveljskega marmorja. Foto A. Ramovš

kega apnenčevega konglomerata in imajo vklesano letnico 1874. Ta kamen so lomili na Kamnitniku v Škofji Loki in je nekoliko starejši od zelenkastega tufa. Zanimiva so tudi kamnita okna iz zelenega tufa iz 18. stoletja s še dobro ohranjenimi kovaškimi polknicami in pa lepimi »gavtri« (sl. 8). V vrsti s hišo je večje zidano gospodarsko poslop-

Sl. 7. Portal Španove domačije z letnico 1784. Foto A. Ramovš

Sl. 8. Lušlova domačija s kamnitimi okni iz zelenkastega perachiškega tufa in lepimi kovanimi naoknicami (»polknica«). Podboji vrat so iz škofjeloškega konglomerata s Kamnitnika. Foto A. Ramovš

je, ob njem pa še nekoliko skromnejši leseni skedenj. V notranjščini stanovanjske hiše je nekaj mogočno obokanih prostorov, pozornost pa zaslužijo tudi rezljani leseni stropi. Po izročilu je mlin prenehal delovati pred približno petdesetimi leti.

V starem vaškem jedru ob jelovski cesti sta zanimivejši še skromnejša Pajštvarjeva baročna hiša z lesenim nadstropjem in gospodarsko enoto v vrsti s hišo (h. št. 23) in bogatejša Lovrihova baročna hiša (h. št. 30), ki pa je žal v nadstropju močno predelana. Pri njej zaslužijo posebno pozornost lepa kamnita okna z »gavtri« v pritličju, skrilasta streha iz zalološkega skrilavca in preostali oboki v notranjščini (veža, klet). Okniki vseh šestih oken so iz dobro ohranjenega zelenkastega tufa, so pa prebeljeni in je tako lepi okrasni kamen skrit pod beležem.

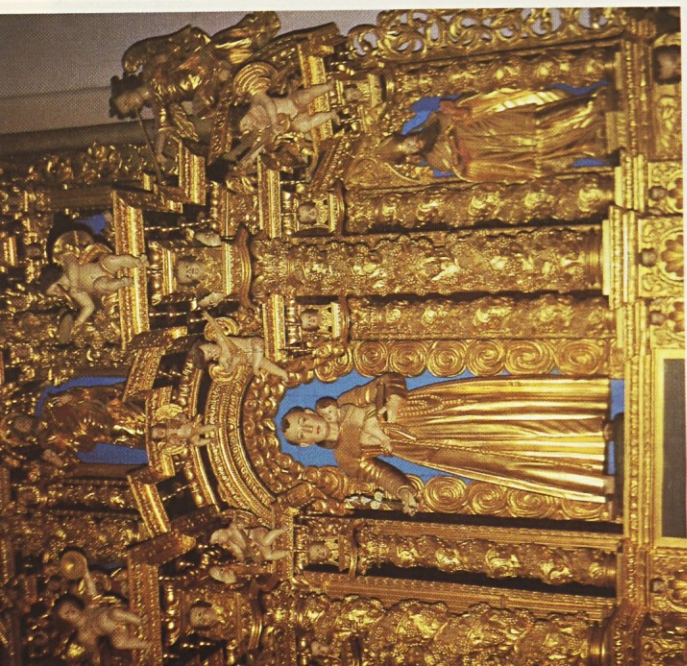
Sl. 2. Žagarjev kozolec na Rudnem. Foto P. Pokorn

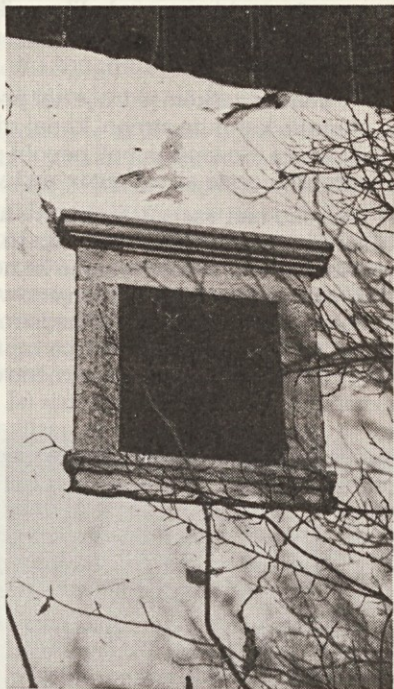

Sl. 6. Španova domačija s kamnitimi podboji vrat in oknikov iz apnenčevega peščenjaka, ki so ga nalomili pri Moravčah. Freski med okni na zatrepni fasadi. Foto P. Pokorn

Sl. 9. Domačija Na brdu. Foto P. Pokorn

Sl. 10. Okno iz perachiškega tufa pri Ambruševi hiši. Foto A. Ramovš

Na dominantni legi nad vasjo stoji domačija Na brdu (h. št. 36). Gre za skromnejšo arhitekturo z lesenim nadstropjem in strogim »gankom«, ki oklepa del vhodne fasade. Okna so oblikovana s preprostimi močnimi kamnitimi okviri iz belkasto rumenkastega apnenčevega peščenjaka, ohranila pa so »klasični« baročni proporci. Talna zasnova s predelano črno kuhinjo priča, da gre za sorazmerno

Sl. 22. Restavrirana oltarja sv. Antona in sv. Lucije v grajski kapeli na loškem gradu. Kljub temu, da je v vojni vihri izginilo več najpomembnejših sestavin (angelskih figuric, ornamentike itd.) so oltarji ohranili svojo umetniško moč. (Foto: P. Pokorn)

staro poslopje, ki so ga nekoliko prikrojili novim pogledom v 18. in v začetku 19. stoletja. Streha je sicer pokrita z opeko, ker pa je ohranila dimenzije in naklon, nas niti preveč ne moti (sl. 9).

V starem vaškem jedru je kar precej hiš in gospodarskih poslopij še ohranilo kamnito streho, ki naj zdaj pa zdaj le pritegne pozornost obiskovalca. Še lepši in bolj popoln pa bo pogled na stisnjeno vasico z dražgoške ceste ali z bregov nad vasjo.

Visoko nad vasjo, v ambientu nad Španovo hišo je v bregu pod Taborom stara Ambruščeva hiša (h. št. 18). S skodlami in deskami pokrita hiša žal propada, saj je že nekaj desetletij opuščena. Gre za preprosto zidano hišo, prislunjeno v breg s široko stranjo. Kletni in stanovanjski del sta zidana, nadstropje, ki služi za gospodarske namene, pa je leseno in ga oklepa zaprt »gank«. Zanimivi so preprosti leseni portali in bolj bogata baročno oblikovana okna iz zelenega tufa z značilnimi vijugastimi »gavtri« (sl. 10). Dvoje oken, eno odpira vežo, drugo pa čumnato, je le naslikanih. Prag vežnih vrat je velika plošča sive drobe, enake plošče pa obdajajo tudi preprost dimnik iz zadnje stene hiše. Talna zasnova je prav klasična, osrednja veža se odpira v črno kuhinjo, levo je vhod v veliko izbo (»hišo«), desno pa v manjši prostor, čumnato in v klet (shrambo). Hiša sodi v kategorijo stegnjenih domov, saj je k stanovanjskemu jedru prizidan še skromnejši hlev, nad njim pa je lesen skedenj.

Hiša je v današnji obliki nastala v drugi polovici 18. stoletja. V 19. stoletju so jo nekoliko predelali (kletni del), manjše spremembe pa je doživela tudi v našem stoletju. Kot tip je Ambruščeva hiša značilen primer domovanja in gospodarstva malega kmeta, ki se je moral preživljati tudi z delom pri bogatejših posestnikih in verjetno s kako domačo obrtjo.

Z Rudna v Dražgoše

Ko se vzpenjamo po prvih vijugah z Rudna proti Dražgošam, se ozrimo še enkrat na vas in po strehah domačij ter gospodarskih poslopij. Razen lesene Ambruščeve strehe so stare strehe večinoma še pokrite s skrilom, ki so ga nalomili v skrilolomu pod Grebel vrhom v strminah nad Zalim logom. Tamkaj je strešni skrilavec v večji globini izredno dober in ploščice iz zdrave kamnine so preživele več ro-

dov. Skrilava streha tudi kar nekako spada na staro zidano kmečko hišo, kot se je leseni prilegala slamnata ali lesena streha. Ne bo pa dolgo, ko bo tudi z rudenskih domačij zginila kamnita streha, ostale bodo le še te vrstice o nekdanji kritini in morda še kje fotografija.

Ob cesti z Rudna proti Dražgošam se tu in tam pokaže živa skala na površje; povsod je skoraj enaka siva in precej trdna droba, naložena kot tanke plošče ali malo debelejšje plasti v zajetno skladovnico. Plasti se v glavnem nagibajo proti Dražgoški gori, so pa marsikje tudi zgubane ali razlomljene in zdrobljene. Med drobo se pogosto vriva glinen ali laporen skrilavec. Ker kamnini po površju kar hitro razpada, kmalu prekrije živo skalo preperina, prst, in zato po pobočju med Rudnim in Jelovico skoraj ni videti podlage; pokaže pa se na več krajih ob cesti, na primer tik nad prvim velikim desnim ovinkom, nad drugim desnim ovinkom, na drugem levem ovinku in še

Sl. 11. Dolomitni bloki in kosi po pobočju nad drugo desno vijugo dražgoške ceste. Na levi strani slike so na površju drobe v tanjših plasteh. Foto A. Rarovš

večkrat naprej proti Dražgošam. Drobe in skrilavci ne prepuščajo vode, ki zato sili na površje v manjših studencih in solzajih.

Že s ceste pa bomo opazili kar precej vsekrižem ležečih skal in kamnitih blokov in marsikdo bi jih imel za živo skalo (sl. 11). Vendar to ni, pač pa se je nadležno skalovje privarilo skozi tisočletja in stotisočletja z roba apnenčeve Dražgoške gore. Najbrž so bili večkrat tudi večji skalni podori, ko so se odtrgali deli kamnitega roba nad Dražgošami, se kotalili in drobili po pobočju proti Rudnu. Ti zgubljeni so po sestavi večinoma svetlo siv zrnat dolomit, nekaj pa je tudi prav tako svetlega apnenca.

Na ozemlje Dražgoš se je navalilo že davno pred prvo poselitvijo z Dražgoške gore tudi precej debelejšega in drobnejšega pobočnega grušča, ki je deloma ostal na tem kraju, deloma pa so ga vode in plazovi odnesli drugam. Tisti, ki je ostal v večjih in manjših grobljah, se je sčasoma sprijel v pobočno brečo in ta se pokaže tu in tam kot večja ali manjša skalna kopica, pokrita s prstjo ali rušo ali pa porasla z grmičevjem. V takšne ostanke so na nekaj krajih zasekali tudi dražgoško cesto, na primer pri razpotju ceste Na pečeh v vas in pod Jelenščami in malo naprej proti Jamniku. Drugje po Dražgošah nas bodo grobljaste skalne kopice spomnile na te besede.

DRAŽGOŠE

Pokrajina in vas

Dražgoše (793–935 m) so razprostrte pod južnim robom Jelovice, ki ga imenujejo Dražgoška gora. Naselje je razvrščeno po bregu z nekoliko blažjo strmino sredi med dolino Češnjice in slemenom Dražgoške gore. To so včasih imenovali Železna gora po rudnih jamah, v katerih so kopali železovo rudo bobovec. Nad vasjo prehaja breg v hudo strmino, ki je posledica prelomnice, ob kateri se je v davniini zaradi notranjih zemeljskih sil skalovje narivalo in se dvigalo v višino. V tem slemenu ločijo domačini nekatere vrhove, med katerimi pa ni znatne višinske razlike. Najbolj na vzhodu, kjer se južni rob zavija proti severu in so strmine nagnjene proti dolini Nemiljščice, sta Lajška gora in vrh Hom (1172 m), v sredi nad Dražgošami Britmanca

(1231 m), od nje zahodno je neznatna zajeda, skozi katero je iz Dražgoš speljana gozdna cesta na sedaj opuščeno planino Kališnik, še bolj zahodno Grozel (1342 m) in Vratni rob, nekoliko za robom pa Kotličiči (1411 m), sedaj imenovani Partizanski vrh. Dražgoška gora daje vasi ugodno zavetje, saj jo zagrajuje prav s severa. Bregovi, na katerih je nameščena vas s travniki in maloštevilnimi njivami, so nagnjeni naravnost proti jugu in jih ob jasnih dnevih obseva sonce ves dan, dolinska megla in toplotni obrat pa jih navadno ne dosegata. Čeprav je nadmorska višina že občutna, imajo vendar Dražgoše ugodnejše podnebje kakor kraji v dnu tesne doline ali po severnih bregovih Loškega pogorja. Po sadovnjakih dobro uspevajo jabolane, hruške, orehi in češnje, po redkih njivah na položnejših policah in na vrhnjem delu Slemenca, ki ga imenujejo Površnica, pa pridelujejo pretežno krompir in krmo, žita pa le toliko, kolikor je treba zaradi kolobarjenja. Sleme s Površnico se vleče na vzhodni strani doline Češnjice in se končuje s Sv. Križem (872 m) nad Kališi. V Dražgošah od l. 1945 merijo množino padavin, ki znaša poprečno 1700 mm na leto, to je 200 mm več kakor v Škofji Loki, kar je razumljivo zaradi terena, nagnjenega proti jugu, odkoder prihajajo vlažni vetrovi (sl. 12).

Razvrstitev domačij se prilega velikosti položnejših polic in se vas že od nekdanj deli v tri dele – na zahodu »Pri cerkvi«, na sredi »Na pečeh« in na vzhodu na najvišji polici »Jelenščec«. Vzhodno od Jelenšč štirli iz gore skalni pomol, navpično odsekan proti dolini, ki so ga imenovali Jelenca, po zadnji vojni pa mu pravijo »Bičkova skala« po dogodkih, ki so se tam odigrali med dražgoško bitko. K vasi spada še stara, samotna Novakova kmetija, ki je od vasi ločena in stoji onstran doline Češnjice med Novakovim hribom (985 m) in Starim vrhom, od katerega se to sleme znižuje h Kresu pri Železnikih. Pod strminami Dražgoške gore izvira več studencev (Sušec, Močila, Mrtačnik), ki se odteka v dolino Češnjice. Vas ima vodovod napeljan z Jelenšč.

Pričevanja starejše zgodovine

Za starejšo poselitev okolice Rudna in Dražgoš zasledimo prve omembe od sedemdesetih let prejšnjega stoletja dalje. Zapisali so jih takratni zgodovinarji in starinoslovci Alfonz Müllner, Simon Rutar, Jernej Pečnik in Anton Globočnik. Te skope in dokaj nezanesljive

omembe, ki so končno zabeležene tudi v knjigi »Arheološka najdišča Slovenije« (Ljubljana 1975), nam povedo, da naj bi bilo tod okoli kar deset arheoloških točk: pri Dražgošah Na pečeh prazgodovinska in staroslovanska naselbina; pri Jelenščah prazgodovinska naselbina z obzidjem; nad Jelenščami (verjetno Lajška gora) več manjših zgodnjezgodovinskih selišč; v Kališah (Sv. Križ) prazgodovinska naselbina, prazgodovinski in rimski grobovi; na hribu proti Kališam slovanska naselbina; zahodno od tega hriba kupi železne žlindre; v Lajšah pri cerkvi sv. Jedrta prazgodovinska naselbina; pri Češnjici prazgodovinsko naselje in na njivah rimski grobovi. Edini oprijemljivi prazgodovinski podatek je najdba locnja bronaste fibule – zaponke iz 4. stoletja pred našim štetjem, ki so jo konec prejšnjega stoletja slučajno izkopali nekje pri Rudnem (hrani jo Narodni muzej v Ljubljani).

Kakor vidimo, so ti arheološki podatki starejših pisanih virov sila netočni in nezanesljivi. Izkazalo se je že namreč, da je prazgodovinska naselbina in grobovi na njivah pri vasi – podatek za Bohinjsko Češnjico. S tega območja nimamo (razen fibule) nobenih drugih izkopanin ali slučajnih najdb, ki naj bi bile dokaz o kakršnikoli materialni ali duhovni kulturi staroselcev. Doslej ni bilo tod okoli nobenih podrobnejših ogledov in zemeljskih posegov v okviru arheološke topografije. Le leta 1978 je Inštitut za arheologijo SAZU sondiral v jami *Konasnici* pod Dražgoško goro, ker je domala sto metrov dolga jama galerijskega tipa tudi geološko in biološko zanimiva. Razmeroma obsežen in globok izkop jamskih sedimentov ni odkril v plasteh nikakršnih znakov niti prazgodovinske niti mlajše jamske poselitve; tudi to je po svoje pozitiven arheološki rezultat.

Nezanesljivi arheološki podatki so že napotili ljubitelje arheološke vede, da so s posluhom obhodili del tega kota Selške doline, čeprav bi to morala že zdavnaj storiti odgovorna muzejska in spomeniško-varstvena služba. Tako iz prispevkov k arheološki topografiji teh krajev (»Prazgodovinska poselitve okolice Rudna in Dražgoš« in »Štalca – stara železarska naselbina«), ki jih je R. Brank objavil v Loških razgledih, lahko povzamemo nekaj novih podatkov in napotkov. Tod okrog imamo ohranjenih več značilnih starih ledinskih

Sl. 12. Pogled na stare Dražgoše; na desni je Na pečeh, na levi pa Pri cerkvi.
Foto S. Vengar

imen. *Tabor* je ime za ravnico na grebenu, ki se nad zadnjo hišo na Rudnem (pri Tabrovcu) začne vzpenjati proti Dražgošam. Še višje na grebenu, ki ga od ostalega pobočja ločita potoka Kana in Vovček, obstoji ime *Gradiša*. Po oblikovanju terena se da tod, kot piše avtor, določiti dejansko mesto manjšega gradišča – utrjene naselbine. To je vzpetina (kota 610 m) s strmimi pobočji na treh straneh. Vrh, ki je delno izravnano in proti zahodu položnejši, se na robovih ostro lomi v pobočja. V severovzhodnem in južnem robu je opaziti umetni »nasp«, severni rob pa je bil z izkopom umetno zožen v prvotni naravni greben. Na Gradiših je v sedlu ob stari poti opaziti zemeljski kopi; večjo obdaja jarek, manjšo pa je poškodovala pot. Po obliki sodeč, avtor sumi na prazgodovinski grobni gomili. Z gozdom poraščeni hrib (kota 595 m) nad poljem južno od Gradiš onstran potoka Vovčka, se imenuje *Na Sel*. Izravnani vrh, povezan s pobočjem Slemena, in ime samo, da slutiti nekdanjo naselbino. S starim ledinskim imenom *Sela* označujejo tudi kraj na sedlu med Površnico vrh Slemena in vrhom Sv. Križa.

Tako smo našeli nekaj toponimov in točk, ki bodo verjetno olajšale iskanje staroselskih bivališč ali grobišč v tem kotu Selške doline. Vrnimo pa se še proti Češnjici, kjer se v smeri Kališ dviga hrib *Štalca*. Vsi viri od leta 1876 dalje omenjajo tod najdbe železne žindre v zvezi s prvim železarstvom na tem kraju in omenjajo, da sega celo nazaj v železno in predrimsko dobo. Sredi prejšnjega stoletja so je našli večje količine in so jo vozili v Železnike, da so jo znova pretalili. Če hodimo po Štalci, še vedno lahko nabereмо kose žindre. Če pa natančneje gledamo pod noge pa na samem vrhu in na položnem grebenu v smeri Češnjice zapazimo sledove naselbine; podobne nenaravne oblike terena pa vidimo tudi na ozkem severovzhodnem grebenu pod Kališami, ko se začne pobočje dvigati proti vrhu Štalce. Tod je greben prekinjen s še danes dobro vidnim globokim in širokim jarkom. Za jarkom se proti vrhu vleče groblja razsutega kamnja, opazimo pa ga tudi še na južnem in zahodnem pobočju, kjer so med kamenjem tudi kosi žindre. Če groblje kamnja niso ostanki obrambnega suhega zidu, so najbrž razsuti temelji nekdanjih objektov in peči, ki so jih uporabljali pri primitivnem železarstvu s postopkom vetrenja. Stali naj bi na še vidnih terasah, ki se vrste po položnem južnem pobočju. Tudi ta topografski ogled naj bi dopolnil dosedanja predvidevanja o časovni opredelitvi in namembnosti najdišča, je zapisal poročevalec. Hkrati bi bilo zanimivo s problemskim

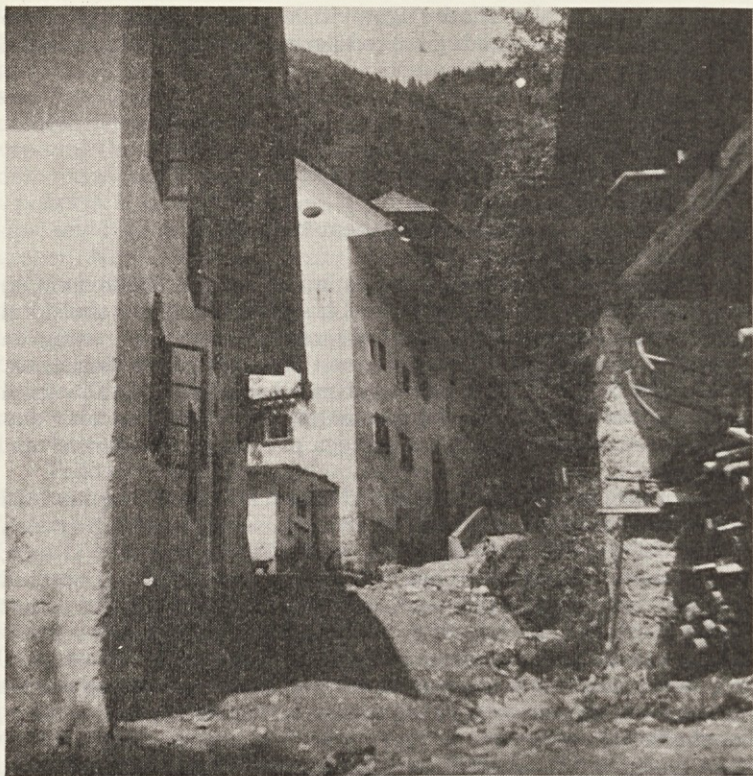
sondiranjem in analizo žlindre ugotoviti, kdaj pred 14. stoletjem – ko je tod okrog izpričano srednjeveško železarstvo – naj bi bila na Štalci morebitna starejša naselbina.

Dražgoše nekoč

Splošno o takratnem življenju

Dražgoše so v nasprotju s sosednimi vasmi pod Ratitovcem, ki so jih freisinški škofi šele v 13. in 14. stoletju naselili s tirolskimi Nemci, stara slovenska vas. Ime Dražgoše je izšlo iz osnov »drag« in »gost«. V urbarju iz 1291 so navedene kot Drasigos in Drasigosh. Zgodovinar Anton Koblar je razlagal ime »v drazih goščah ali v drazi gošči«. Etimolog Franc Bezljaj pa omenja, da morebiti izvira iz staroslovenskega osebnega imena kakega prvotnega naseljenca, npr. Dražigost.

V urbarjih iz let 1291, 1500 in 1530 in v katastrski mapi iz 1825 je vpisanih v Dražgošah 19 hub, t. j. kmetij, i. s. Pri cerkvi 8, Na pečeh 9 in na Jelenščah 2. Leta 1825 je poleg 19 hub izkazanih še 41 kajž, ki so nastale do 16. in 17. stoletja, ko so se tod naselili kajžarji, iztrebili kos gozda v rovte in živeli kot gozdni delavci in oglarji, i. s. Pri cerkvi 18, Na pečeh 20 in na Jelenščah 3. Pred zadnjo vojno je bilo v Dražgošah po podatkih Krajevnega leksikona dravske banovine 80 hiš, i. s. 40 posestniških in 40 kočarskih. Po prvi svetovni vojni so večino hiš prenovili ali popravili. Kmečke hiše so bile večinoma nadstropne, strehe krite s skrilom, le na Jelenščah je bilo pred vojno nekaj streh še slamnatih. Skrilave plošče, narejene iz jurskega skrila nad Zalim Logom, so do Rudna pripeljali z vozom, od tam so jih pa šolarji ročno nosili v vas. Do l. 1931 sta bili naselji Dražgoše Pri cerkvi in Dražgoše Na pečeh ločeni vasi in je imela vsaka svojo hišno numeracijo, medtem ko zdaj tečejo hišne številke od Novaka onstran doline Češnjice do Jelenšč. Vsaka vas je imela svojo pot v dolino: Dražgoše Pri cerkvi čez Ledine, Dražgoše Na pečeh čez Gradiša. Med obema vasema je bila v zadnjih časih vzajemnost brez nasprotij. V davnih časih pa je bilo menda drugače. Krek je napisal v igri Sveta Lucija, ki se godi l. 1655: »Fantje se bijejo, kadar le zadanejo skupaj; možaki se pa tudi črtijo in sovražijo do grdega.«

Sl. 13. Nekdanja Dobretova in Kopčeva domačija Pri cerkvi. Pri Kopčevi so bila kamnita okna, verjetno iz zelenkastega tufa z železnimi naoknicami in zamrežena s kovanimi »gavtri«. Foto F. Mesesnel l. 1940

Družine so bile v prejšnjih časih številne, kmetje so imeli še hlapce in dekle. Iz kočarskih družin so mladi odhajali za hlapce, za dekle in pestrne po Selški dolini in po Gorenjskem. Bolj kot pri kmečkih delih so se zaposlovali po gozdovih na Jelovici kot gozdni delavci, drvarji, oglarji in vozniki. Pozimi so samotež vozili drva, lub-

Sl. 14. Nekdanja hiša Tinetove Neže v Dražgošah. Foto F. Mesesnel l. 1940.

je in oglje. Hrane so pridelovali čimveč doma. Po ozkih policah v bregu so sejali vse vrste žita in lan ter sadili krompir. Gozdni delavci so kupovali koruzno moko in zaseko. Za l. 1826 je bilo izkazanih v Dražgošah 20 konj, 162 glav goveje živine in 200 ovac. Tudi koze so redili, pasli so jih po sredi gore nad vasjo. Potovke so v košu nosile jajca, maslo, mali kruhek naprodaj v Kropo, v Radovljico, Loko in drugam (sl. 16).

Sl. 15. Šimnova kašča v vasi Pri cerkvi s šivanimi robovi in fresko sv. Mihaela iz druge polovice 18. stoletja. Foto F. Mesesnel l. 1940

Šolo, ki je bila ustanovljena l. 1893, so imeli v stari mežnariji zraven cerkve. Prvi učitelj Ivan Stupica, oče slikarja Gabrijela Stupice, je služboval tu 24 let in se mu je sin tod rodil.

Cerkev v Dražgošah je prvič omenjena l. 1535. Nekdanja cerkev sv. Lucije je nastala med leti 1642 in 1647 na dominantnem mestu

Sl. 16. Andrejčkova mama –
potovka

nad vasjo, nad tistim delom, ki je (najbrž kasneje) dobil ime Pri cerkvi (sl. 17). Okrog cerkve se je počasi izoblikovalo močnejše jedro, ki so ga sestavljali župnišče, mežnarija, ena kmetija, kasneje pa še šola in Prosvetni dom. Tako je cerkev predstavljala pomembno dominantno in zunanjo oznako vasi.

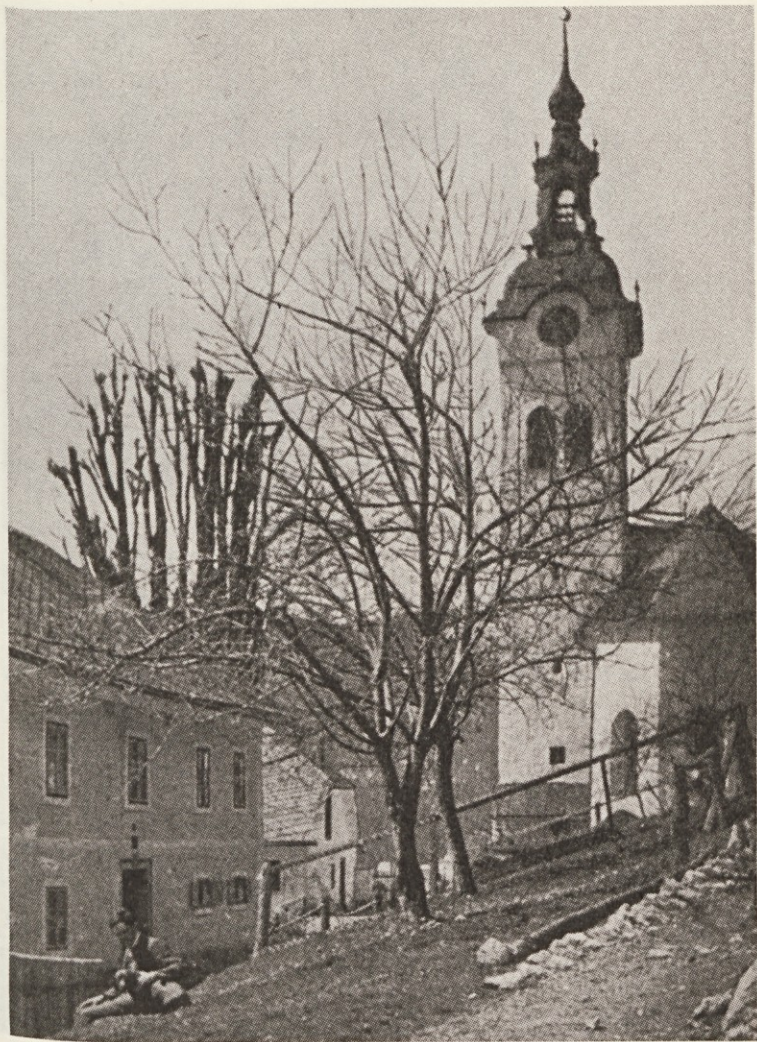
Stara cerkev je bila velika enoladijska arhitektura z že močno opaznimi baročnimi prvini. V letih po 1647 so jo opremili s štirimi izredno bogatimi »zlatimi« oltarji, ki sodijo v sam vrh rezbarske

umetnosti v 17. stoletju na Slovenskem (glavni sv. Lucije, stranski sv. Inkvina, po dražgoško Novina, Antona Padovanskega in sv. Ane). Hkrati pa so vsi štirje oltarji prava antologija rezbarstva in prikaz razvoja zlatih oltarjev od srede 17. stoletja dalje. Najstarejši je iz srede stoletja in je še ves poln renesančnih elementov in občutja, saj so ga formulirali izrazito ploskovito kot zlat portal, obdan s čistimi nišami. Vsak naslednji oltar pa je bliže prihajajočemu baroku, saj se v zelo jasni luči kaže razvoj v prostor in naraščajoča težnja po slikoviti obdelavi detajlov in po kopičenju dekora. Najlepši pa je kiparski okras, med katerim velja omeniti predvsem množico odlično izrezljanih in pozlačenih figuric angelov z glasbili, ki jih je za cel orkester, morda tudi zato učinkujejo oltarji s svojim plastičnim okrasjem in lazurnimi barvami kot mogočna simfonija barv in oblik. Bogata rezbarija oltarjev, kipi in okrasje so taka umetnina, da jih je dala Centralna komisija za spomeniško varstvo z Dunaja v letih 1909 do 1912 na svoje stroške na novo pozlatiti. Na enem od njih je na zadnji strani napis podobarja Grošlja iz Selc, ki jih je zlatil, da je takrat v Dražgošah »zlato teklo«. Cerkev je že naslednje desetletje zaslovela kot božja pot, kakor je razvidno iz velike oljne slike sv. Lucije, na kateri je naslikanih šest slepih oseb, ki so v cerkvi čudežno izpregledale. Verjetno so v tistem času po vasi sezidali osem kapelic za poudarek božjepotnega značaja kraja. Cerkev je stala najvišje v bregu nad naseljem Dražgoše Pri cerkvi. Okoli nje so bili razvrščeni: pokopališče, šola, župnišče, mežnarija in prosvetni dom (sl. 18–22).

V vasi sta pred vojno delovali Slovensko katoliško izobraževalno društvo z amaterskim odrom in Sokolsko društvo.

Pred vojno sta bili v Dražgošah dve gostilni (pri Beštru Na pečeh in pri Urbanu Pri cerkvi), dve trgovinici in en čevljar. Ko je ob prelomu stoletja močno zaživela trgovina z lesom, so napeljali dve žičnici za spravilo lesa z Jelovice. Prva, zgrajena l. 1902, je vozila les z višine 950 m do 600 m, druga iz l. 1912 pa z višine 1000 m na 500 m. Prej so les spravljali samotež ali z volmi in konji na žago na Rudnem.

Sl. 17. Nekdanja dražgoška cerkev z župniščem in šolo v ozadju. Vitek cerkveni stolp in tristrano zaključeni prezbiterij stare cerkve pričata, da je bila cerkev sv. Lucije neposredni dedič starejše gotske arhitekture. Po obliki svetišča in tudi po razmerjih oken, ki so sicer zaključena s polkrožnimi loki, bi lahko domnevali, da so pri gradnji nove arhitekture uporabili tudi dele starejšega zidovja. Fotografirano pred letom 1913

Sl. 18. Notranjščina porušene dražgoške cerkve. Navezovala se je na trdoživo poznogotsko tradicijo tudi v oblikovanju oboka v prezbiteriju, ki je prepreden z dekorativnimi rebri. V nasprotju s starejšo arhitekturo, ki je stala na tem mestu, pa je prostor svetlejši, tudi oblika ladje in slavoloka že nakazujeta nove težnje v arhitekturnem oblikovanju 17. stoletja. Oltarje so zasnovali kot bistveni del notranjščine, ki je dajal konservativnejšemu prostoru nove, bolj živahne in slikovite, že kar baročne poudarke. Ostanke kamnitega krogovičja na oknih v prezbiteriju pa bi lahko bili sled nekdanje gotske arhitekture ali pa anahronistični detajl, ki se je po dobrih sto letih vnovič pojavil kot spomin na stil, ki je pustil neizbrisne sledove v slovenski arhitekturi. Kamnita stebra sta bila iz škofjeloškega konglomerata s Kamnitnika. Foto S. Vengar

Sl. 19. Stranski oltar sv. Ane je oblikovan kot renesančna arhitektura s strogimi detajli – s stebri, loki in trikotnimi timpanoni. Kiparsko okrasje je v renesančnem duhu razmeščeno v niše, ornamentika je ploskovita in pokriva samo površino arhitekturnih členov. Živa renesančna podobarska tradicija je v dražgoški cerkvi doživljala svoj zadnji veliki vrh.

Prižnica na slavoločni steni ob oltarju sv. Ane je prav tako izjemno lep rezbarski izdelek in je po vsej verjetnosti delo mojstra, ki je oblikoval Anin oltar. Skupaj s tem oltarjem ustvarja izrazit manieristični učinek, saj gre za duhovito prostorsko povezavo med cerkveno ladjo in prezbiterijem, obe stvaritvi namreč nakazujeta stopnjevanje umetniških doživetij, ki končno izzvene v bogatem glavnem oltarju. Foto F. Stele 1932 (gl. na desni strani)

Jelencova (Beštrova) žičnica

Posestnik Gropa Jelenc iz Dražgoš št. 1 je imel dve kmetiji, pri Beštru in pri Hkavšču Na pečeh, s skupno gozdno površino 100 ha. Večina tega gozda je bila za Jelenško in Dražgoško goro.

S strojno tovarno Tönnies iz Ljubljane se je l. 1912 pogodil o zgraditvi žičnice za prevoz hlodovine, oglja in podobnega. Na vrhu gore, na kraju ki nosi ime Vrh Rovtarice, kakih 100 m od roba, v tako imenovani Megušarjevi rupi, so zgradili nakladalno postajo. Bila je na nadmorski višini približno 1000 m, razkladalna postaja pa na višini 500 m, torej je bila višinska razlika 500 m. Med postajama sta bili obešeni dve nosilni in ena vlečna vrv, ki je bila dolga 1600 m. Vlečna vrv je bila neprekinjena in je neprestano potovala od nakladalne do razkladalne postaje in spet okrog vodilnega kolesa. Ob vznožju gore, na dražgoškem polju, so zgradili vmesno postajo, kjer so tudi lahko razkladali in nakladali. Tu je bila še kontrola s telefonom za signaliziranje. Med srednjo in razkladalno postajo na Rudnem je tovarna

Sl. 20. Oltar sv. Inkvina je kot arhitektura sicer še vedno vkljenjen v ploskovite predstave, vendar pa čutimo novega baročnega duha v dematerializaciji. Prej trdni stebri so se spremenili v bujno z rastlinjem preraslo dekoracijo. Skofje so še vedno v svojih nišah, vendar se na arhitekturi pojavljajo figurice, ki slikovito posedajo po širokih robovih. Sicer pa so se živahni ornamentiki, ki prerašča ploskve in vsak še tako nepomemben detajl, pridružile tudi živahneje oblikovane figure z bolj teatraličnimi gestami. Foto F. Stele 1930 (gl. na desni strani)

Sl. 21. Glavni oltar sv. Lucije sodi med največje lesene oltarne arhitekture in kompozicije 17. stoletja na Slovenskem. Po bogastvu kiparskega okrasja, ki je simbolično razporejeno v treh »nadstropjih« in kjer srečujemo v kompliciranih sestavi osebe iz najrazličnejših biblijskih pripovedi Nove in Stare zaveze pa je nedvomno najbogatejši in najzanimivejši. Sama arhitektura (stebri, niše, arhitravi) je sicer še vedno stroga in skoraj renesančna, enaka je tudi plitva rezbarska ornamentika, zato pa je toliko slikovitejša množica figur, ki oltar skoraj prerašča. Figure angelov so se osvobodile težnosti in se že kar sprelevajo okrog oltarja, ki naj bi pomenil nekak portal, vhod v nadzemeljsko resničnost. S kopičenjem detajlov in slikovitih sestavov je neznanemu mojstru uspelo s konservativnimi likovnimi sredstvi doseči novo, že čisto baročno vzdušje. Foto F. Stele 1930 (gl. na str. 40)

Sl. 23. Jelencova žičnica s stebrom v Močilih, ki je stal tik ob cesti na četrti vijugi od Rudna proti Dražgošam. Slikano po vojni

Tönnies postavila 35 m visok stolp, preko katerega naj bi tekla vrvi. Vendar žičnica ni uspešno delovala. Tesarski mojster Franc Šparovec je žičnico usposobil tako, da je vrvi obesil še na tri stebre, na kar je bilo obratovanje nad vse uspešno. Tovor so lahko navezovali na sedem vozičkov, od katerih so štirje stalno potovali, dvastase spuščala natovorjena, dva pa sta se prazna vračala. Na voziček so lahko naložili približno 1 m³ suhe hlodovine; če je bil les moker, so naložili nekaj manj, saj je bila nosilnost približno 600 kg. Razdaljo je voziček prevozil v 15 minutah. Žičnica je pozimi vozila kakih 8 ur, ob daljšem dnevu pa po 10 ur. Povprečno so dnevno prevozili 70 do 80 m³ lesa. Žičnici so stregli na vrhu štirje, spodaj pa trije delavci; na vmesni postaji pa je bil še signalizator.

Enako količino lesa bi morale prepeljati z Dražgoške gore na Rudno vsak dan 25 voznikov s prav toliko konji in vozno opremo. Žičnica je torej močno pocenila prevoz lesa; les so prepeljali 6-krat ceneje kot z vprego. Povprečno so letno prepeljali več kot 3000 m³ hlodovine. (Iz: Selška dolina, 1973, 174, 175.)

Jelencovo žičnico so odstranili leta 1954, nadomestila pa jo je gozdna cesta. Razen te pa je bila v Dražgošah še Pavlnova žičnica, zgrajena l. 1902.

Zanimivosti o čebelarjenju

Več Dražgošanov se je ukvarjalo s čebelarstvom. Največ panjev je imel Lojzetov Lojze (Lojze Lotrič) Pri cerkvi 32, kar okoli 80 kranjčev, romičarjev in Žnidaršičevih panjev. Posebej omenjamo tega čebelarja zato, ker so pri njih na poseben način spravljali čebele na pašo. Njegova hčerka Marija se takole spominja. Sredi avgusta, ko je bil čas, da so spravili čebele na ajdovo pašo, so znosili panje iz Dražgoš na Rudno, od tam pa odpeljali h kmetu Erbežniku v Žabnico pri Skofji Loki. Pri njem je imel oče leta in leta pripravljen prostor, kjer so bile čebele na paši.

Seveda niso smeli panjev kar enostavno naložiti na vozove in jih po slabem kolovozu spraviti v dolino. Treba jih je bilo znositi do Rudna. Za to so imeli posebne lesene priprave, ki so jim pravili »koke«; izdelane so bile za nošnjo na glavi in to tako, da so imele oporo na ramah, na katerih je počival del bremena. Na »koko« so naložili panje, močnejšemu noscu tudi po štiri, otroci pa so imeli kar dosti

enega. Na glavo so si poveznili svitek, da ni tovor preveč tiščal, in spravili »kozy« na rame, pa se spustili po kolovozu ali še rajše po stezah v dolino.

Na Rudnem so panje naložili na voz, ki je bil posebej pripravljen za prevoz čebel. Na običajnem podvozju so bile dolge lege, iz katerih so molele konice žeblicev, »muzniki« so jim rekli; »muzniki« so preprečevali, da se ne bi panji pomikali naprej pri vožnji po klancu navzdol ali lezli nazaj po klancu navzgor. Lege so bile na verigah in so se skupaj s panji gugale, ko je voz poskakoval po luknjasti makadamski cesti, in satovje se med vožnjo ni polomilo pa tudi čebele so lažje prenesle dolgo pot. Na Rudnem so vpregli konje okoli enajste ure zvečer in še pred dnem prišli v Žabnico, čebele so bile že ob jutranjem svitu v novem okolju.

Po kakih treh tednih je bilo konec paše na ajdi in z istimi vozovi so panje, naložene v dveh redih, pripeljali nazaj na Rudno. Seveda so bili sedaj precej težji kot poprej. Dražgoški fantje in dekleta so na »kozah« znosili panje nazaj v Lojzetov čebelnjak. Za čebelarja in njegovo družino se je začelo kar naporno delo, saj je bila takrat pridelava medu dosti težja, kot je dandanes. Ni še bilo pripomočkov, kot so danes na razpolago, vse se je delalo na roko, stiskali so satje na situ in ga mečkali, nazadnje pa so še v leseni preši iztislili čim več preostalega medu. Med so shranili v lesene škafe, dobro pokrite z lesenim pokrovom, ali pa v lesene sode po 50 kg.

Fantje in dekleta, ki so nosili panje iz Dražgoš na Rudno in nazaj, so dobili za plačilo med v satju, radi pa so poprijeli za to delo tudi zato, da so prišli skupaj.

Mali kruhek

Pozabiti ne smemo tudi malega kruhka. V Dražgošah so ga pekli po ustnem izročilu najbrž že od začetka 19. stoletja ali pa celo od konca 18. stoletja. Prvi naj bi ga začeli izdelovati pri Zakališč, kjer je bil doma tudi med, za njimi pa še pri Tminc in pri Boštjanc. Med 20. in 30. leti preteklega stoletja so začeli izdelovati mali kruhek še pri Tinetu (družina Lotrič) in še do danes niso pozabili nanj. Pri Lotričevih so se z malim kruhkom ukvarjale tudi sestre gospodarja in gospodinjne in ko so se možile v druge kraje, so s seboj ponesle tudi recept za

izdelovanje malega kruhka in nadaljevale s to »obrtjo«. Delale so ga tudi gospodarjeve tete. Ko se je Helena Lotrič poročila v Pstoto (Marenk), so tudi tam začeli delati mali kruhek in »obrt« se je od tam z rododom širila naprej. Več o izdelovanju malega kruhka v Dražgošah najdete v zanimivem članku Mete Sterle: Mali kruhek na Loškem, objavljenem v Loških razgledih 28, in sicer na straneh 250 do 254. Od tam so povzete tudi zgornje vrstice.

V vasi so se seveda ukvarjali tudi še z različno drugo malo obrtjo, posebej kaže omeniti sodarstvo.

* * *

V starih Dražgošah z velikimi nadstropnimi in skromnejšimi pritličnimi hišami je bilo tudi precej kamnitih podbojev različnih starosti in oblik, oknikov, pragov in drugega, izdelanega iz naravnega kamna, ki so skoraj pri vseh domačijah zaljšali podobo. Kamniti podboji so bili pri glavnih vratih, marsikje tudi pri stranskih in pri vratih v hlev. Pri nekaterih starejših imenitnejših hišah je bilo nekaj lepih kamnitih baročnih portalov in okenskih okvirov; okenca so bila pri marsikateri domačiji zamrežena z značilnimi baročnimi »gavtri«, pa tudi kovana polkenca so še imeli tu in tam. Po spominu vaščanov so bili kamniti izdelki iz dveh sort kamna: eden je bil zelen, drugi pa blede rumenkast ali sivkast. Prvemu pravimo perachiški tuf in je nastal, kot smo že omenili, iz vulkanskega pepela. Drugi gradbeni in okrasni kamen je bil moravški apnenčev peščenjak, sestavljen deloma iz zelo drobnih apnenčevih zrn, deloma pa iz debelejših zrn, ki jih je apnenčevo vezivo zlepilo v kar trdo kamnino; peščenjak je več milijonov let mlajši od perachiškega tufa. Uporabljali so ga predvsem pri gotskih portalih in oknikih. Pri domačijah iz zadnjih desetletij preteklega stoletja in tistih iz začetka tega stoletja so skoraj gotovo uporabljali za to škofjeloški konglomerat s Kamnitnika.

Danes nima niti ena hiša več kamnitega portala ali kakih drugih izdelkov iz naravnega kamna, pač pa je precej ostankov sedaj v podpornih zidovih na raznih koncih dražgoške ceste, kot se spominja Pikcov Polde (Polde Marenk); spominja se tudi še, da je imelo več obdelanih kamnov porušenih domov vklesane letnice in začetnice gospodarjev ali pa še hišne številke povrh. Posebno imeniten pa je moral biti obdelani kos zelenkastega tufa, v katerega je kamnoseški mojster vklesal znameniti ljudski satirični motiv: hudič, ki babi brusi

Sl. 24. Znamenje sv. Lucije

jezik. Takšnega motiva še nismo našli nikjer na Selškem ali kje druge po loškem ozemlju.

Precej starejših domačij in gospodarskih poslopij je bilo pokritih s skalico, skrilavimi ploščicami iznad Zalega Loga. Isto kritino je imela večina znamenj oziroma kapelic po vasi (gl. sl. 24). Streha porušene cerkve pa je bila pokrita s skodlami.

Tudi poslikave, kakršne so bile na Šimnovi kašči (sl. 15), v vasi niso bile redke. Škoda je, da se ni ohranilo več takšnih slik.

Na koncu pokopališča za cerkvijo je stalo pod gozdom znamenje sv. Lucije, pokrito s skalicami, ki so jih narezali pod Grebel vrhom nad Zalim Logom. Kip sv. Lucije iz porušenega znamenja je sedaj nad vhodom nove dražgoške cerkve. Pod kapelico je izviral stalen studenec, njegovo vodo pa so imeli vaščani Pri cerkvi za pitje, kuho in pranje.

Dnevi dražgoške bitke

V četrtek, 8. januarja 1942, so prvi nemški oddelki zasedli Češnjico in v gostilni »Ratitovec« namestili štab. V Dražgošah so partizani povečali budnost in domačine opozarjali na nevarnost in napad.

Prvi dan borbe. V petek, 9. januarja 1942, proti jutru sta partizanska stražarja opazila luči nemških avtomobilov in o tem obvestila štab Cankarjevega bataljona. Borci so takoj zasedli določene položaje na 2,5 km široki fronti od Jelenšč do najzahodnejšega dela vasi Pri cerkvi. Nemci so prihajali s Češnjice in iz Selc, iz Kroke in Besnice. Tudi h kmetu Novaku nasproti Dražgoš so privlekli težko orožje. Pri prvem napadu so se morali Nemci, ki so napadali iz smeri Jamnika, Lajš in Rudna, umakniti. Po krajšem zatišju so pričeli streljati s topovi in znova pritisnili proti frontalnim partizanskim položajem v vasi. Nemški juriši so se vrstili drug za drugim zlasti v smeri Jelenšč, ki jih je branil Bičkov vod. Nemci so se morali umakniti na izhodiščne položaje, partizani pa so ostali v Dražgošah.

Drugi dan borbe: sobota, 10. januar. Nemci so začeli obstreljevati s topovi in napadati s pehoto, ki je prodrla do prvih dražgoških hiš. Hrabri borci so jih vendarle potiskali nazaj. Na Jelenščah se je Franc Biček z bratom Henrikom in še nekaj borci povzpел na Jelenco nad zaselkom, od koder so obstreljevali nemške oddelke, ki so se bližali preko Slemenca (gl. slika na tretji strani ovitka in sl. 42).

Vsa vas je bila eno samo bojišče. Z nočjo so se Nemci ponovno umaknili v podnožje Dražgoš. Zažigalne granate so ta dan zažgale nekaj hiš in gospodarskih poslopj.

Tretji dan borbe: nedelja, 11. januar. Nemci so napadali vsepovsod, najhujši boji pa so bili sredi fronte in na Jelenščah in prav tu so zabili klin med Bičkove položaje in ostalo fronto. Bičkov vod se je umaknil na Jelovico, Nemci pa so začeli še močneje pritiskati z Jelenšč v zahodni del vasi. Partizani so zadrževali nemško prodiranje in se z nočjo organizirano umaknili na Kališnik nad vasjo. Nemci so po vasi požigali, plenili in pobijali domačine. Tudi v ponedeljek so divjali še naprej in se maščevali nad Dražgošami, da bi zadostili jezi zaradi padlih in zgubljene bitke.

Literatura o dražgoški bitki

- Jan, I.: Dražgoše. Založba Borec, Ljubljana 1961.
- Dražgoška bitka. Partizanska knjiga. Ljubljana 1971.
 - Dražgoše in dražgoška bitka. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 71, Ljubljana 1977 (prva izdaja), 1979 (druga izdaja).
 - Dražgoška bitka in Cankarjev bataljon. Partizanska knjiga, Ljubljana 1975.
 - Dražgoška bitka. Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, 26. zvezek, Ljubljana 1982.

O bistvu in pomenu dražgoške bitke

Čeprav navadno bitke imenujemo le obsežne spopade, v katerih delujejo tako velike vojaške enote, kot so divizije in armade, so tudi zimski boji v Dražgošah upravičeno dobili to ime, in sicer zaradi v boje pritegnjenih številnih nemških enot, zaradi časa in kraja dogajanja, zaradi tega, ker so bili tridnevni boji v Dražgošah dejansko vrh enomesečnega manevriranja in neenakopravnega bojevanja Cankarjevega bataljona sredi Gorenjske. O tem bojevanju so zaradi pomembnosti poročali v sam Hitlerjev Berlin in nemško poveljstvo je spopade v Dražgošah poimenovalo z »Grosseinsatz« – z velikim podvigom!

*

Kako pomembna je bila dražgoška bitka v januarju 1942, nam poleg drugega dokazujejo tudi okrepljene nemške sile, ki jih je okupator zbiral in zbral že konec leta 1941 za zasledovanje in napadanje

Cankarjevega bataljona. Zaradi vse večje aktivnosti Cankarjevega bataljona od novembra 1941 dalje je okupator začel dovažati na Gorenjsko nove, predvsem policijske bataljone, katerih eden je štel okoli 600 mož. S tem je okupator, tako kot v poletni vstaji, dodatno dokazal in priznal, kako pomembna je Gorenjska zanj in za njegove načrte. Pokazal je, da je v nobenem primeru ne misli prepustiti partizanskemu nadzoru.

*

Če hočemo vsaj v glavnih potezah ovrednotiti dražgoško bitko, moramo nujno omeniti vsaj nekaj predhodnih dejanj Cankarjevega bataljona in njegovih spopadov z nemškimi enotami. To je predvsem množična decembrska vstaja ter velika zmaga nad nemško enoto 12. decembra 1941 v Rovtu.

Zimska vstaja, ki se je začela sredi decembra v Selški, Poljanski, Bohinjski, Zgornjesavski dolini in v jeseniškem bazenu, je bila sicer z naglimi in močnimi nemškimi sunki v glavnem nasilno zatrta, vendar je pri jedru vstaje, to je v Cankarjevem bataljonu, ostalo toliko novincev, predvsem iz Poljanske doline in škočjeloškega območja, da je vodstvo gorenjskih partizanov potem moglo sprejeti boj v Dražgošah. Dejansko je januarska dražgoška bitka le vrh zimske vstaje na Gorenjskem.

Obsežno zimsko vstajo na Gorenjskem označujejo trije izraziti vrhovi.

P r v i

Brez širjenja zimske vstaje ne bi moglo biti takih »Dražgoš«, kot so potekale v januarju. V sklop teh uporniških priprav in izvajanj sodi najprej sestanek organizatorjev gorenjskega upora v Bukovščici pri Tomažinu-Kocjanu v začetku decembra 1941, ki ga je vodil Stane Žagar, član Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet in CK PKS in tedaj tudi politkomisar Gorenjskega štaba. Na sestanku so se dogovorili o začetkih mobilizacije v raznih krajih Gorenjske, kar naj bi pozneje preraslo v obsežnejšo mobilizacijo in vstajo. Jedro vstaje je bil seveda Cankarjev bataljon, ki se je 10. decembra 1941 z Mohorja v Selški dolini napotil v Poljansko dolino, kjer naj bi bilo pglavitno žarišče množičnega upora. Na tem pohodu pa je na blegoški cesti pod Mladim vrhom v Rovtu nad Lušo 12. decembra prišlo do nepozabnega spopada med Cankarjevim bataljonom in policijsko zasledoval-

Sl. 25. Padli Nemci po bitki Cankarjevega bataljona z nemško policijsko četo v Rovtu 12. decembra 1941. Po Loških razgledih 28

no enoto. V kratkem spopadu je Cankarjev bataljon, ki je tedaj štel le okoli 70 borcev, uničil ves oddelek nemških policistov, padlo jih je 45. To je bil dotlej največji uspeh ne le Cankarjevega bataljona, temveč gorenjskih in slovenskih partizanov sploh. Posebno zaradi za Nemce občutljivega kraja in časa. To je bil prvi izraziti vrh zimskega upora in kot nekakšno znamenje za nadaljnje mobilizacije novincev, saj je dvignil ljudsko moralo na zavidljivo višino. Vsa pokrajina je bila tedaj pod vplivom tega mogočnega partizanskega uspeha.

Drugi

Ta partizanski uspeh je Nemce, ki so bili sicer v premoči, izzval k naglim pripravam na zasledovanje in napadanje predvsem Cankarjevega bataljona. Le nekaj dni po partizanskem uspehu v Rovtu

so začeli na Gorenjsko prihajati dodatni policijski bataljoni in tudi druge vojaške enote; sam državni vodja policije in SS Heinrich Himmler pa je iz Berlina na Gorenjsko poslal celo policijskega SS generala Georga Schreyerja, policijskega inšpektorja, z nalogo, da ustanovi poseben štab, ki naj bi vodil uničevalne akcije predvsem proti Cankarjevemu bataljonu. Ta štab s sedežem na Bledu je proti koncu decembra imel na voljo že deset različnih bataljonov, opremljenih tudi s težkim orožjem. V tem času je na Gorenjsko prispel tudi novi komandant 18. vojaškega okrožja *generallajtnant* SS Erwin Röser. Tako sta kar dva policijska generallajtnanta pripravila in vodila napade proti Cankarjevemu bataljonu in gorenjskim upornikom sploh, s čimer se je pričelo eno najhujših, a hkrati tudi slavnih obdobj gorenjskih partizanov. Policijski bataljoni so začeli napadati predvsem Cankarjev bataljon v Poljanski dolini. V dneh med 24. in 28. decembrom je v tej dolini prišlo do silovitih spopadov, vendar kljub velikokrat močnejšim okupatorjevim enotam ni uspelo razbiti, kaj šele uničiti Cankarjevega bataljona, prav nasprotno: močne in izurjene okupatorjeve enote so konec decembra 1941 v Poljanski dolini izgubile okoli 60 mož. Tudi partizani so imeli 8 padlih, toda spričo odnosa sil to kljub škodi ni bilo veliko.

Tretji

Od tod, z vrhov Poljanske doline, se je Cankarjev bataljon zdaj z nekaj več kot 200 borci, s spretnim manevrom spet vrnil v Selško dolino. Utaboril se je v Dražgošah. Hotel se je odpočiti, urediti, pripraviti na nove boje in utrditi mlade partizanske vrste. Tako je bila za kratek čas ta vas majhen osvobojen otok sredi okupirane Gorenjske in Slovenije. Nemci so takoj zvedeli, kje se bataljon zadržuje. Partizanski taktiki ustrezno naj bi se bataljon zato premaknil drugam, nekam v nenaseljene kraje. Toda, to pot se je zgodilo drugače. Ne glede na pripravljenost ali nepripravljenost vaščanov, je tu šlo za več, za začetke in širjenje osvobodilnega gibanja, za utrjevanje in samozaupanje zlasti partizanskih novincev, za to, da bo nemški okupator, ki je razglašal, da so partizani uničeni, vedel, da temu ni tako, še bolj pa za to, da bo tudi prebivalstvo videlo, kako neuničljivo je uporniško gibanje. Zimska vstaja pa se bo tako najbolj ustrezno končala, kajti bilo je jasno, da bodo Nemci prej ali slej partizane v Dražgošah napadli. Šlo je torej za dosti več kot za sam obstoj ali neobstoj

Dražgoš, ki so s prihodom Cankarjevega bataljona res postale prizorišče skorajšnjih hudih spopadov. Vodstvo je bilo tudi prepričano, da se je treba prav tedaj in tu tolči proti priključitvi pokrajine k velikemu rajhu in proti množičnemu izganjanju prebivalstva, ki je pretilo obmejnim krajem. In končno, če naj bi se Cankarjev bataljon umaknil še pred spopadom, bi se moral predvsem na odročno Jelovico, kjer ni bilo hrane, pač pa mnogo snega in izjemno hud mraz ter nevarni, dobro opremljeni in urni nemški smučarski oddelki. Tudi zaradi te nevarnosti je vodstvo vedelo, da je treba prve nemške valove zaustaviti, oslabiti in šele nato misliti na premik drugam. Za tako zaustavljanje pa so bili dražgoški tereni zelo ugodni. Šlo je torej za mnogo več kot za kraj Dražgoše. Poveljstvo zato ni moglo ugoditi tistim vaščanom, ki so želeli, naj bi se iz varnostnih razlogov in zaradi resnično pretečega krvavega nasilja nacistov umaknili iz vasi. Štab je menil, da bi z umikom in begom pred Nemci brez spopada, izgubili več kakor samo bitko, izgubili bi zaupanje borcev, moralno prednost ter omogočili uresničevanje širših nemških naklepov, ki pa se jih prebivalci seveda še niso mogli zadosti zavedati.

Partizanski štab se je sicer zavedal, da se je odločil za nekaj izjemnega, kar ni bilo v skladu s partizansko taktiko, vendar je presodil, da so tudi tedanje razmere in okoliščine nekaj izjemnega. Izjemno je bilo tudi to, da je nemško poveljstvo že naslednji dan izvedelo za taborjenje partizanov v Dražgošah, vendar Nemci niso napadli takoj, kar je bilo čudno. Obe strani sta dejansko vedeli, da bo do boja vsekakor prišlo, kajti Nemci so tudi izvedeli, da se partizani brez boja iz Dražgoš ne bodo umaknili.

Take odločitve in nameni partizanov so bili naravnost voda na mlin okupatorjevih želja, kajti tak frontalen spopad so spričo ogromne premoči Nemci pričakovali in želeli. Imeli bi vse prednosti glede števila mož, opreme, spretnosti, rezerv in vsega, kar je potrebno za uspešno frontalno bojevanje. Zato so si obetali lahek uspeh.

Vendar pa so se na napad pripravljali ves teden. Tokrat so vedeli, da jim partizani iz Dražgoš ne bodo ušli, da jih bodo tam čakali in da ne bo treba stikati za njimi po neznanih krajih. Bili so torej prepričani, da bodo z dvajset do tridesetkratno premočjo Cankarjev bataljon naglo in enkrat za vselej razbili in uničili ter tako izvršili Himmlerjevo povelje. Himmler je namreč že sredi decembra 1941 svojim zastopnikom v zasedenih deželah velel, da je treba »vsako žarišče upora brezobzirno odstraniti in sovražnike rajha v najstrožji obliki

kaznovati s smrtjo«. To pa je pomenilo tudi pobijanje vseh tistih ljudi, ki bi partizanom pomagali. Natančneje ukaze sta generala Schreyer in Rösener – glede uničevanja partizanov in njihovih sodelavcev – dobila še proti koncu decembra 1941.

*

Nemci so Cankarjev bataljon v Dražgošah končno napadli 9. januarja 1942. S tem so se začeli že večkrat opisani in znameniti tridnevni boji. To je postajal in tudi postal tretji, najizrazitejši in najvišji vrh zimskih bojev na Gorenjskem.

Vsem tem vrhovom je skupno, da so v vseh treh primerih premočni Nemci utrpeli hude udarce in žrtve, kakršni so jim bili dotlej v okupirani Evropi povsem tuji in novi. Legenda o nepremagljivosti Hitlerjeve oborožene sile je bila razbita prav v zimskih gorenjskih bojih z vrhom v Dražgošah. Po Gorenjskem je zbral okupator veliko vojske in so potekali hudi boji in zato tudi ni čudno, da je glas o uspešnem obrambnem bojevanju Cankarjevega bataljona v Dražgošah v nekaj dneh obšel vso Slovenijo in odjeknil tudi v Berlinu. V zimi 1941–1942 – le pol leta po začetku oboroženega upora v Jugoslaviji – zaledje Hitlerjevega nacističnega rajha še ni doživelo česa podobnega. To pa je bilo še posebno pomembno zato, ker je takrat ves miroljubni svet s strahom pričakoval, kakšen bo izid obsežnih bojev pred Moskvo in v Sovjetski zvezi sploh. To ni bilo čudno, saj je nacistični škorenj tedaj tlačil vso Evropo, ogrožal tudi druge kontinente ter grozil zlomiti tudi Rdečo armado. S tega zornega kota ni težko ugotoviti, da je bil zimski boj cankarjevcev in zlasti njihov boj v Dražgošah tudi sestavni del narodnoosvobodilnega boja v celotni Jugoslaviji ter sestavni del celotnega nadčloveškega boja proti tedaj silovitemu, grozečemu in podivjanemu nacizmu, ki je pretil, da si bo podredil velik del sveta! S tem so bili boji cankarjevcev tudi že boji za obstoj ne le gorenjskega, temveč tudi ostalega prebivalstva naše domovine. Zato dražgoška bitka ni bila pomembna samo v vojaškem in zgodovinskem smislu, temveč je bila prežeta tudi z globokim humanizmom. Dražgoški boji, naporji in žrtve so zaustavili izvajanje zločinskih nacističnih načrtov v še večji meri.

Res so bile potem Dražgoše požgane, žrtvovane, res so goloroki prebivalci hudo trpeli in zmrzovali, res so jih kljub drugačnim obljubam 41 zverinsko tudi pomorili, vendar je to le del posledic dražgoške bitke. Poudariti moramo, da je bojevanje v Dražgošah prineslo

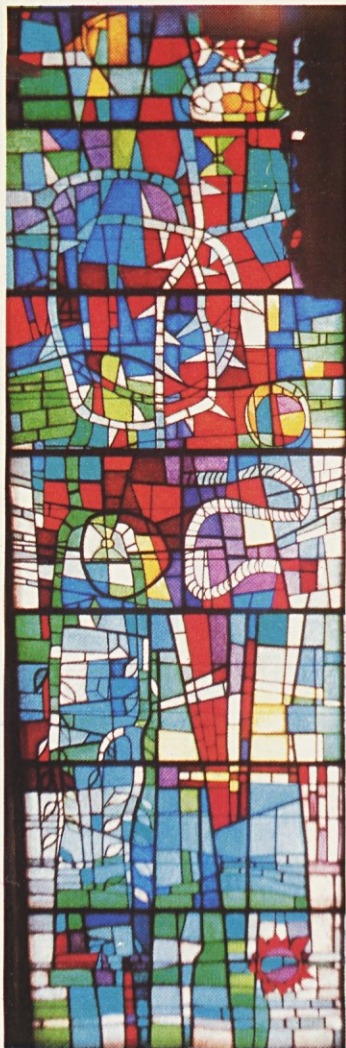

Sl. 28. Večji del novih Dražgoš z apnenčevimi čermi Dražgoške gore. V ozadju vrh Triglava. Foto. P. Pokorn

Sl. 29. Dražgoše Pri cerkvi z novo cerkvijo, zgrajeno po načrtih Plečnikovega učenca arhitekta Toneta Bitenca. Stoji v ambientu značilnih zidanih dražgoških enojnih kozolcev. Foto P. Pokorn

domačinom tragično trpljenje in žrtvovanje, ki se mu niso mogli izogniti. Žrtve Dražgošanon moramo globoko spoštovati, kajti življenje je eno samo.

Toda ob teh žrtvah in trpljenju so še druge »Dražgoše«, je uspeh tridnevnega bojevanja Cankarjevega bataljona. Zakaj uspeh? Zato, ker bataljona Nemci v hudi zimi in kljub dvajset do tridesetkratni premoči spet niso mogli ne razbiti kaj šele uničiti. Spet niso izpolnili zločinskega povelja Hitlerjevega in Himmlerjevega Berlina! Upor na Gorenjskem pa se je skozi vzpone in padce, skozi uspehe in neuspehe, skozi žrtve in trpljenje tudi poslej širil dalje ter ohranil fizični obstoj našega ljudstva.

Ni najbolj pomembno, koliko svojih mož so Nemci izgubili v dražgoških strminah (natančnih številc še ne poznamo), pomembno pa je, da so bili zaustavljeni, da so utrpeli občutne izgube, verjetno okoli 100 mrtvih in dosti več ranjenih. Pomembno je, da so poleg vojaškega, doživeli tudi moralne udarce in začutili, da slovenski ljudje ne bodo hlapčevsko upognili svojih vratov, čeprav so pokrajino imenovali »Südkärnten« – Južna Koroška. Ni jim ostalo drugega-kajti ob vsem streljanju je padlo le 9 partizanov – kot da so se po vdoru v vas pokazali take, kakršni so dejansko Nemci bili: podivjani »nadjudje«, ki so golorokim vaščanom kradli, jih mučili, pobijali ter jim požigali in minirali domove. Pokazali so krutost nacističnega okupatorja in vas ter vaščane naredili za nedolžne žrtve.

Res se to ne bi zgodilo, če partizani ne bi prišli v Dražgoše, a krivci za zločine niso bili domači borci za domačo zemljo – kot bi radi pokazali sovražniki – temveč vsiljivi okupatorji, ki pri nas niso imeli kaj opraviti.

Na drugi strani pa je partizansko poveljstvo v enkratnem spopadu pokazalo, da je kos sicer izkušenim, a tudi nadutim nemškimi generalom, ki so na tej preizkušnji padli. Zasnežene dražgoške strmine

Sl. 30. Kregarjeva oltarna freska v dražgoški cerkvi. Predstavlja Vstalega in evangeliste, na desni strani goreče Dražgošane, ki so jih Nemci zažgali v kleti župnišča in Prosvetnega doma. Na levi je sv. Lucija in romarji, na poti k njej.

Po razglednici. Foto Šturm (gl. str. 55)

Sl. 31. Kregarjevi poslikani okni v dražgoški cerkvi. Foto P. Pokorn (gl. na levi strani)

je partizansko poveljstvo izkoristilo v svoj prid ter pri tem pokazalo visoko zavest, iznajdljivost in nepopisno hrabrost, ki je v teh dneh prešla tudi na vse moštvo Cankarjevega bataljona. To je bil dotlej v Sloveniji prvi tako velik in tudi najbolj ogorčen boj proti tako silovitemu nasprotniku, kot so bile elitne nemške enote. Takih izgub kot tu sovražnik tudi pozneje na vsem ozemlju Slovenije zlepa ni imel. To se je zgodilo na samih mejah Hitlerjevega rajha.

Ti zimski spopadi z viškom v Dražgošah so spremenili izvajanje nemških nasilniških načrtov, to je izseljevanje Gorenjcev in Slovencev nasploh ter priključitev k velikemu rajhu. Ti boji so skupaj z drugimi uspehi partizanov Hitlerjevo vodstvo prisilili, da so priključitev Gorenjske k velikemu rajhu nazadnje prenesli celo na »čas po vojni«. Torej je vodstvo gorenjskih partizanov s Stanetom Žagarjem, Jožetom Gregorčičem, Lojzetom Kebetom in drugimi pravilno odločalo, dasiravno ni bilo lahko najti prave odločitve in prevzemati odgovornost za številna življenja. Pomen zimskih bojev in dražgoških še posebej je prehajal meje ožje domovine. To je bilo tudi v času, ko so osrednje partizanske sile na jugu v sestavu 1. proletarske brigade doživljale najhujše preizkušnje.

Ti boji so v gorenjskih in tudi v drugih ljudeh na Slovenskem dvigali upanje na nadaljnji osvobodilni boj in na končno zmago nad fašizmom. Zato je pomen zlasti dražgoške bitke živ še danes. Vse to namreč otipljivo dokazuje, da tudi v pogojih najhujše okupacije in najtežjih okoliščin svobodoljuben in na žrtve pripravljen ter domoljuben narod vedno najde izhod iz smrtnega objema.

Dražgoška bitka je torej danes legenda, a bila je in je še mnogo več: *visok plamen upora sredi okupirane Evrope!* Tu, v neposredni bližini velike Hitlerjeve trdnjave, so gorenjski partizani pokazali, da se slovensko ljudstvo ne bo vdalo, pokazali so, kako je treba delati v takih primerih. Prav temu so se čudili tudi okupatorjevi vrhovi. Niso mogli razumeti, kako se proti taki sili more upirati majhen narod in peščica ljudi, saj so pred njimi vse dotlej v nekaj dneh po vsej Evropi poklekale tudi velike države.

Za uspešne boje, predvsem pa za veliko zmago nad nemško enoto 12. decembra v Rovtu je bil Cankarjev bataljon tudi odlikovan. Izvršni odbor Osvobodilne fronte slovenskega naroda ga je odlikoval s slovensko partizansko zastavo, tedaj največjim in edinstvenim priznanjem narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem. Takega je

bil dotlej deležen samo še Kamniški bataljon, ki ga je za uspehe v polletni vstaji dobil v septembru 1941. leta.

*

Namesto tako razglašene nepremagljivosti se je Hitlerjeva soldateska v Dražgošah ponovno in v grozljivih razsežnostih pokazala in razgalila kot organizirana zločinska svojat, ki se je lotila golorokega in povsem nedolžnega prebivalstva samo zato, ker je slovensko, zato, ker so bili partizani v njihovi vasi.

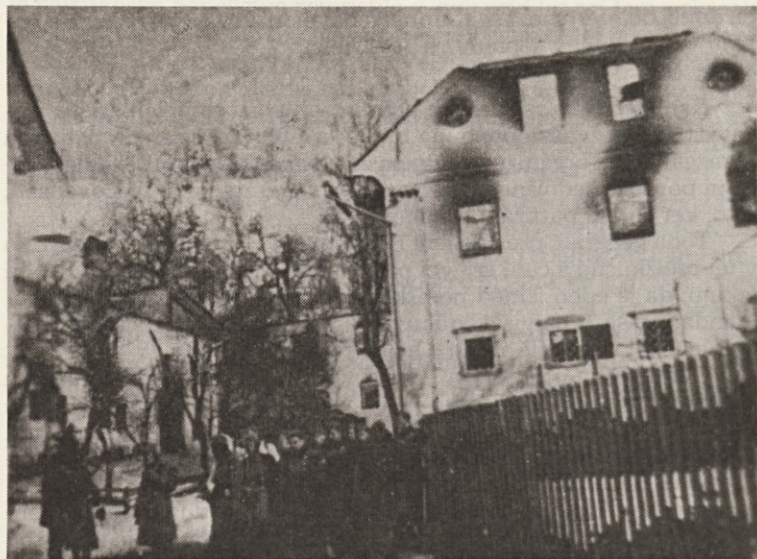
Toda generali, proslavljeni Hitlerjevi in Himmlerjevi oficirji, so v tej preizkušnji s cankarjevci padli na tem velikem izpitu! Zato ni čudno, da je eden izmed nemških oficirjev rekel: »Partizanski komandant zasluži najvišje odlikovanje in pohvalo ter povišanje v generala, čeprav bi mu hkrati s hrbta rezal jermene!«

Gauleiter in prek njega Hitlerjev vrh v Berlinu so spoznali, da tod kljub njihovem divjanju ne bo več miru, da so ljudje v boju za svojo svobodo nepopustljivi. To so Nemci izrazili tudi v spremembi pokrajinskega imena. Kmalu po dražgoški bitki so namreč Gorenjsko začeli nazivati z »Oberkrain« in ne več s »Südkärnten«, to je »Južna Koroška«. Tako so potihem priznali, da je upor zunaj »rajha« neuničljiv, oz. da se ljudje upirajo zunaj »rajha«. Koroška pa je bila že od leta 1938 v sestavu Hitlerjeve trdnjave, in če bi zadržali ime »Südkärnten – Južna Koroška«, bi priznavali, da se ljudje upirajo nacizmu tudi v že samem »rajhu«.

Iz vsega tega sledi, da ti boji, predvsem dražgoški, sodijo v vrsto takih revolucionarnih dogodkov, kot je bil štrajk železničarjev 1920, boji z Orjuno 1924 ter železarski, tekstilni in drugi štrajki med 1935. in 1940. letom.

Dražgoše po dražgoški bitki

Predvojno stanje Dražgoš je temeljito spremenila dražgoška bitka. Ko so tretjega dne bitke vdrli v vas Nemci, so izropali in požgali vse hiše in gospodarska poslopja od hlevov do sadnih sušilnic in kozolcev, pobili moške, kolikor se jih ni pred njimi umaknilo, ženske in otroke pa odgnali v dolino in v škofove zavode v Šentvid. Požgana poslopja so nato še nekaj tednov minirali, da ni ostal kamen na kamnu in so vas izravnali z zemljo. Porušili so šolo z vsem inventarjem. Od cerkve je ostala samo groblja kamenja. K sreči je Muzejsko društ-

Sl. 26. Požgane Dražgoše. Na desni je Šimnova hiša (Habjan). V pritličju so bili kamniti okenski obodi iz zelenkastega perčaškega tufa, okna zamrežena s kovanimi »gavtri«, pri srednjem pa je bila še kovana naoknica. Na levi sta Mažova (Šolar) in Dobretova (Jelenc) hiša

vo iz Škofje Loke dalo pred porušenjem stavbe oltarje razdreti in jih je pripeljalo v Škofjo Loko, kjer zdaj stojе v Loškem muzeju kot odličen primer rezbarske umetnosti 17. stoletja in ena največjih umetnostnih stvaritev z loškega ozemlja.

Dražgoše po vojni

Od Dražgošanov, ki so se pred Nemci umaknili iz vasi ali so jih Nemci odgnali, se je večina vrnila ob koncu vojne, le dva kmeta, trgovec in nekaj kočarjev si je ustvarilo življenje drugod. Povratniki so prišli na prazno zemljo k razvalinam nekdanjih domačij. Od nek-

Sl. 27. Požgane Dražgoše. Spredaj na desni je stara Kajžna hiša, na levi nova Kajžna hiša, v ozadju pa Prešnkova domačija in Gobovcova šupa

danje vasi je ostala samo Novakova domačija onstran doline, v vasi pa so Nemci zgrešili neznatno stavbo za trenje lanu. S pomočjo obnovitvene zadruga so si vaščani postavili barake in uredili skupni hlev in kuhinjo. Vse družine so pripravljale gradivo za nove domove. Leto za letom so vstajali novi domovi, nekateri na starih temeljih, večinoma pa predružačeni. Do l. 1955 se je večina družin vselila v nove hiše. Šolo so imeli barakarji v gasilskem domu na Rudnem. L. 1953 so začeli z gradnjo nove šole nad vasjo Na pečeh. Dobila je ime heroja Staneta Žagarja. L. 1961 so uredili še majhno dvorano, ki jo uporabljajo tudi krajevne organizacije. Zdaj je šola štirirazredna in ima celodnevni pouk. Zaradi majhnega števila otrok ji je grozila že ukinitve, vendar je po volji staršev ostala, le v višje razrede osemletke se vozijo učenci v Železnike.

Dražgošani so gradili na starih temeljih tako, da še pri mnogih hišah slutimo stare prostorske zasnove, saj se je ponekod v kletnih in pritličnih nivojih ohranilo nekaj skromnih kamnoseških lin in sta-

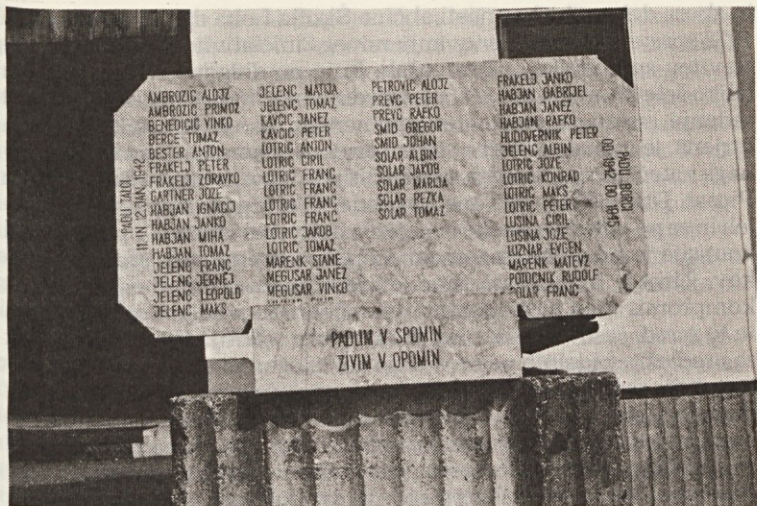
rih vhodov. Hkrati so se ljudje držali tudi tradicionalnih višinskih omejitev, obdržali so stare strešne naklone in kar je najpomembneje, stavbne gmote so neposreden dedič starih arhitektur. Na mnogih hišah so znova nastali ganki. Kar zadeva gospodarska poslopja, pa so staremu stavbarstvu še bliže – mali zidani kozolci («na en štant»), ki so bili dražgoška posebnost in svojevrstna sestavina kulturne krajine, so se večinoma ohranili in so v rabi še danes, manj pa je seveda mogočnih skednjev – saj so ljudje v letih po vojni začeli opuščati kmetijsko dejavnost in se zaposlovati v industriji v dolini.

Kljub temu pa je vas, čeprav je njena nova rojstna letnica leto 1945, ohranila v temeljnih črtah staro, izjemno smotrno zasnovo in z njo tudi bogastvo motivov v samih ambientih. Hiše, ki tvorijo vaške »ulice« ali pa skupine (kot Na pečeh), so med seboj v slikovitih odnosih, med domačijami nastajajo skromni, vendar zanimivi ambientti, ki pričajo, da živi poštena ljudska ustvarjalnost še vedno.

Leta 1965 je nastala precej niže, pod vasjo, nova cerkev, ki jo je občutljivo oblikoval arhitekt Tone Bitenc, učenec mojstra Plečnika. Uporabil je sodobne prijeme in gradiva, hkrati pa se je približal stari ljudski in cerkveni umetnosti. Kot pglavitni motiv na zunanjščini je uporabil dvojni motiv poznogotsko zaključenega prezbiterja. Ladjo in stranske prostore pa je na zunanjščini oblikoval tako, da v njih prav dobro zaslutimo izhodišče v regionalnem stavbarstvu, kajti uporabil je motive mogočnih hišnih zatrepov in kozolcev – betonsko konstrukcijo pa je v tem duhu oplemenitil z lesenim opažem. Končni poudarek notranjščini pa je dal klasik slovenske moderne umetnosti Stane Kregar z izredno lepimi poslikanimi okni (vitraži).

Dražgoška cerkev je tudi prava zbirka okrasnega hotaveljskega »marmorja«. Že pred vhodnimi vrati je na majhni ploščadi cela zbirka različnih pisanih vrst hotaveljca, od rdečih do blede rožnatih različkov. Iz istega kamna so kamnita tla med vhodnimi in nihajnimi vrati in tla v zadnjem koncu cerkve pred nihajnimi vrati. Iz belega hotaveljskega apnenca sta tudi stopnici in tla pri oltarju, v krstnem kamnu pa se spet prepletajo barve od mesnato rdeče prek rožnate v sivo. Tudi kamnite table pod podobami Kregarjevega križevega pota so iz hotaveljca.

Ker je cerkev zidana v sodobnem slogu, so zlati oltarji ostali v Loškem muzeju. Pred cerkvijo je iz hotaveljskega apnenca postavljena plošča z imeni žrtev dražgoške bitke in divjanja okupatorjev (sl. 32). Malo niže od cerkve je novo pokopališče.

Sl. 32. Spominska plošča žrtvam dražgoške bitke in divjanja okupatorjev, pred cerkvijo. Foto F. Planina

Prizadevanja za postavitve spomenika dražgoški bitki in delo njegovih ustvarjalcev

Verjetno še noben spomenik ni doživel tolikšne pozornosti kot prav spomenik dražgoški bitki v Dražgošah. Od odkritja 22. julija 1976 je v nekaj mesecih postal cilj številnih izletniških skupin, ki ga hodijo občudovat. Zanimivo je, da so tudi šolske ekskurzije izbrale Dražgoše za cilj in opustile že tradicionalno smer, ki je vodila skozi Poljansko dolino v Cerkno in v bolnico Franjo. Zato menimo, da ne sme biti odveč v tem vodniku skromen prispevek kot povzetek vseh naporov za postavitve spomenika dražgoški bitki.

V povojnem obdobju so bili imenovani kar trije odbori za postavitve spomenika v Dražgošah. Vsem odborom je potekel mandat prej, kot so, zaradi različnih predlogov, sklenili, kje naj stoji spomenik in kakšen naj bi bil. Zato je bil na 33. skupni seji občinskega zbora

in zбора delovnih skupnosti občine Škofja Loka dne 20. septembra 1972 sprejet sklep o imenovanju novega iniciativnega odbora za postavitev spomenika v Dražgošah, ki je po dolgotrajnih razgovorih lahko šele 29. avgusta 1974, po ogledu najrazličnejših lokacij, potrdil sedanje mesto za postavitev spomenika. Ko je bila tako lokacija utrjena, je iniciativni odbor lahko imenoval komisijo za razpis internega natečaja, na katerega so bili vabljeni kiparji: Stojan Batič, Janez Pirnat, Drago Tršar in Tone Logonder. Vsi kiparji so povabilo sprejeli in se po ogledu lokacije o njej zelo pohvalno izrazili. V pristojnosti komisije je bilo tudi imenovanje žirije za ocenitev prispelih osnutkov. Žiriji je bilo obrazloženo, da je bil namen internega natečaja kompromis med individualnim naročilom in med javnim razpisom in to zaradi časovne stiske, saj je bil datum odkritja že predlagan, rok za predložitev idejnih načrtov pa je bil določen za 15. marec 1975. Naloge žirije pri izbiri med osnutki je takrat orisal predsednik žirije akademski slikar Vladimir Lakovič, ki je dejal, da mora spomenik ponazarjati celotno takratno dogajanje v Dražgošah, kajti s partizanskega stališča pomenijo Dražgoše prvo veliko zmago partizanskega vojskovanja, kar mora prikazati spomenik, pokazati pa mora tudi represalije Nemcev nad civilnim prebivalstvom, streljanje talcev ter požig vasi. Zato je spomenik tudi grobnica in bronasti sarkofag v središču spomenika je kostnica. Spomenik je moral zadovoljiti še dodatnim potrebam kraja predvsem med vsakoletnimi prireditvami »Po stezah partizanske Jelovice«. Za to tradicionalno prireditev je bilo potrebno mesto, ki bi lahko sprejelo množico udeležencev ter gostov, spomenik sam pa naj bi bil ob prireditvi tribuna, okolica pa prireditveni prostor. Vsebinski poudarki in že opisane potrebe za prireditev »Po stezah partizanske Jelovice« so pomenile le en del zahtev, ki so jih morali upoštevati umetniki, poleg teh določil je bila važna komponenta tudi vključevanje spomenika v naravo tako, da ne bi rušil skladnosti okolja. Hkrati je moral s svojim učinkovanjem zaobjeti oba dela vasi Dražgoše. Na podlagi takih zahtev je žirija izbrala osnutek, ki so ga predložili akademski kipar Stojan Batič, ing. arh. Boris Kobe in akademski slikar Ive Šubic.

Iniciativni odbor za postavitev spomenika je na svoji 7. redni seji dne 28. aprila 1975 sprejel poročilo žirije in istočasno imenoval tudi gradbeni odbor, ki je sklenil, da vsa ureditvena dela in priprave za položitev temeljnega kamna opravi mladinska delovna brigada. Gradbena dela je prevzelo gradbeno podjetje Tehnik iz Škofje Loke.

Tako smo na kratko opisali napore, ki so bili potrebni za postavitev spomenika Dražgoški bitki. Spomenik ni samo dosledna realizacija vseh zahtev, postavljenih pred umetnike, ampak je celo presegel vsa pričakovanja, ker je kot v renesančnem duhu združil arhitekta, kiparja in slikarja v skupnem delu, v katerem se enakovredno prepleta njihovo ustvarjalno hotenje za doseganjem enovite umetnine. Tvorci spomenika so ohranili zgodovinsko prizorišče v največji meri nedotaknjeno, hkrati pa prizorišče pomembne bitke, ki je tedaj dvignila moralo in borbeni duh partizanskih enot, na dovolj monumentalen način poudarjajo in označujejo. Zasnova in likovna obdelava spomenika na posrečen način združujeta arhitektonske, kiparske in slikarske sestavine v epsko pripoved o Dražgoški bitki.

Ing. arh. Boris Kobe je zasnoval arhitektonsko lupino osrednjega objekta z veliko mero posluha za diskretno prilagajanje ožjemu krajinskemu okolju in to kljub monumentalnim razmerjem, ki že iz doline opozarjajo na pomen označenega mesta. Oblikovnost spomeniške arhitekture se naslanja na likovne elemente regionalne arhitekture in s svojo maso učinkuje kot protiutež dominantnim arhitekturam v sosesčini. Osrednji objekt se logično in organsko navezuje s stopnišči in tlakovano potjo s cestno ploščadjo in polkrožno konho pod njo. Vmesni prostor med spomenikom in cesto oziroma med arhitektonsko lupino spomenika in mozaikom Iveta Šubica v konhi ustreza tako tehnično kot tudi oblikovno vsakoletnim množičnim prireditvam. Akademski kipar Stojan Batič je v notranjost osrednjega objekta postavil z reliefi okrašeno bronasto kostnico, kamor so prenesli posmrtno ostanke dražgoških žrtev oktobra 1977, med peterokotnimi slopi pa sta sestavljeni dve skupinski plastiki, ki že v zasnovi simbolično ponazarjata obrambo in preboj partizanov. Ob slopih se vibasto pno stopnice na razgledno ploščad, ki nima samo belvedêrske funkcije, ampak se skozi centralno odprtino v ploščadi odpira tudi pogled v notranjost spomenika, skozi njo pa pada tudi svetloba na bronasti sarkofag. Z vrha spomenika, s ploščadi, se v vseh razsežnostih odpira pogled na širšo okolico in na celotno prizorišče Dražgoške bitke. Kipar Batič je bitko strnil v dve zaključeni in hkrati smiselno povezani skupini plastik, ki ponazarjata obrambo in preboj borcev Cankarjevega bataljona, kar je kipar poudaril predvsem z monumentalno monolitnostjo obeh plastičnih skupin. Povezanost in odločnost borcev v skupnem boju je kipar dosegel tako po vsebinski kot po formalni plati. Umirjeno osrednjo skupino, reliefni okras

sarkofaga, je oblikoval kot pripoved o dogajanjih in kasnejšem maščevanju Nemcev v požganih in zminiranih Dražgošah. Akademskemu slikarju Ivetu Šubicu je pripadla izredno zahtevna naloga: z mozaikom prekriti šestnajst kvadratnih metrov veliko polkrožno plokev v konhi pod cesto. Slikar, tudi sam udeleženec Dražgoške bitke, je mozaik zasnoval z menjajočimi se prizori Dražgoške bitke in bitke na Mošenjski planini, kamor se je Cankarjev bataljon prebil. Poleg osrednjih prizorov je združil lastna doživetja kot borec in kot umetnik umetniško snovanje za upodobitev mitraljezcev, bombašev in tudi za portretne upodobitve borcev, kot na primer narodnega heroja Tončka Dežmana, Joža Gregorčiča, Jaka Bernarda, Franca Bička, Alojza Pečnika in Rudolfa Robnika. Prav v tem mozaiku se je ponovno uveljavila vsa mnogostranost Šubičeve ustvarjalne moči, s katero je pokazal pripadnost likovni umetnosti, za katero je prispeval svoj delež z orožjem in z delom v partizanskih tehnikah in tiskarnah. Občuten odnos do upodobljene snovi še posebej izražajo v mozaiku likovna menjava svetlih in temnih ploskev, ki strnjeno zažarijo v rdeči, revolucionarni barvi, v barvi krvi in trpljenja. V obrobjih tega velikega umetniškega dela zasledimo tudi za Šubica značilno navezanost na Poljansko dolino in iz nje izvirajočo partizanski motiviki vzporedno kmečko tematiko, ki se kaže na primer v prizoru, ko Nemci ženejo vaščane Dražgoš, in še v drugih, sicer obrobni prizorih, vendar tako pomembnih za celotno kompozicijo mozaika, tega dosežka umetnosti na temo narodnoosvobodilnega boja, v katerem je dosegel Ive Šubic izjemno likovno kvaliteto in monumentalno človeško obsodbo strahot sovražnikovega nasilja in izrazil prepričanje o veličini in pomembnosti narodnega boja za osvoboditev. Ker slikar sam ne izdelava mozaika, moramo na tem mestu omeniti še delo mozaicista Alfia Tambossa, prav tako partizana in po svoje umetnika, ki je po predlogi Iveta Šubice z mozaičnimi ploščicami poustvaril ta osemkrat dva metra velik mozaik.

Sporočilo spomenika dražgoški bitki

Spomenik stoji na mestu, ki ga je videti daleč iz doline, hkrati pa je prav s tega mesta izjemno lep razgled. Arhitekt ga je oblikoval kot mogočno slopasto gmoto, ki se preko ozke poti in stopnišča izteka v poseben, z mozaikom označen prostor pod cesto, s čimer je dosegel

tesno povezanost med spomenikom in okoljem. Spomeniško arhitekturo tvori petero betonskih slopov, ki so v tlorisu razporejeni v obliki peterokrake zvezde – vsa gmota, ki od daleč učinkuje kot kupolasta tvorba s prisekanim vrhom, je po višini razdeljena v tri nivoje. Čisto spodaj na posvečenih tleh je osrednji prostor z napisno ploščo, na srednji notranji ploščadi je skoncentriran kiparski okras, na vrhu pa je razgledna ploščad. Vse tri nivoje povezujejo spiralasto izpeljane stopnice (sl. na zadnji strani ovitka).

Na plošči iz pohorskega tonalita so vklesane besede:

V ČAST IN TRAJEN SPOMIN
NA VELIKI BOJ SLOVENSKEGA LJUDSTVA
ZA OBSTOJ IN SVOBODO,
NA PADLE
IN PREŽIVELE JUNAKE CANKARJEVEGA BATALJONA,
KI SO 9., 10. IN 11. JANUARJA 1942
NA TEM KRAJU IZBOJEVALI VELIKO ZMAGO
SLOVENSКИH PARTIZANOV
NAD NACISTIČNIMI KRVNIKI

Dražgoše 1976

Na drugem nivoju, to je na osrednji spominski ploščadi, je arhitekt kot najpomembnejši prostorski element uporabil motiv stopnic, predvidel pa je poseben kiparski poudarek, ki ga je izvedel Stojan Batič. V sredino prostora je postavil mogočno bronasto žaro (v tlorisu gre za trikotnik s posnetimi vogali), ki je na posnetih robovih okrašena s simboličnim motivom trnja in trnaste vegetacije. Na velikih ploskvah pa so v plitvem reliefu izoblikovani trije pretresljivi in globoko podoživeti prizori: streljanje talcev, prenos ranjenca in skupina žensk, ki je okamnena od groze. Prizore je umetnik nakazal z gladkimi potezami in s plastično risbo. V razglednih prostorih (presledkih) med mogočnimi slopi v smeri proti Selški dolini pa je Batič postavil dve bronasti figuralni skupini v naravni oz. nadčloveški velikosti. Monumentalnost je dosegel s poenostavljeno obliko, kjer ga zanimajo le bistvene sestavine figure – sicer pa so vse figure strnjene v enovito gmoto, ki ima simboličen pomen enotnosti.

Hkrati pa je kipar nakazal tudi socialne razsežnosti upora – saj med figurami ločimo podobe delavca, kmeta, ženske in mladeničev. S klinasto kompozicijo, ki se kot val prebija med slopi proti odprtemu prostoru, pa je kiparju uspelo podoživeti silovitost jurišev in obrambe. Zato kiparske kompozicije niso »fotografija« resničnega dogodka, marveč prepesnjena in simbolična podoba najglobljih razsežnosti narodnoosvobodilnega boja (sl. 33).

Betonska arhitektura, ki se naslanja tudi na ljudsko stavbarstvo in latentni ljudski funkcionalizem, se nato prelije preko odprtega prostora do svojevrstne niše z razsežno umetniško mozaično podobo, ki jo je oblikoval Ive Šubic. Umetnik je v obliki kontinuirane pripovedi uporabil deset najznačilnejših in najbolj pretresljivih prizorov. Prizore (naštejmo le nemško kolono, okupatorjev bes, Bičkovsko skalo s portretno podobo legendarnega mitraljezca, goreče hiše, podivjano živino, ki bega med gorečimi domovi, vaščane, obkrožene z nemško soldatesko, itd.) je nanizal v različnih velikostih in vendar v strogem in smiselnem ritmu. V kompoziciji (gradnji mozaične podobe) je povzel svoj značilni stil, ki korenini v osebni inačici kubizma, uporabil pa je tudi elemente z monumentalnih bizantinskih mozaičkov in srednjeveških fresk – s čimer je dosegel sintezo med starim in novim. Pripoved pa je oblikoval in poudaril z barvo, z žarenjem mozaičnih kamenčkov. Prevladujoč ton je temno rdeča barva z izrazito simbolično vrednostjo (kri, ogenj), ki ji kot nasprotje postavlja mrzlo modrino, ta pa je spet prispodoba zime v dobesednem pomenu in pa v prenesenem pomenu besede – saj govori tako o mrzlem cinizmu okupatorja kot o hladu, ki je stiskal duše ljudi med gorečimi domovi. Tako so v Šubičevi predstavitvi zazveneli utrinki iz resničnega dogajanja kot nova umetniška resničnost – ob njej vsakokrat znova podoživljamo veličino in strahoto tistih mrzlih januarskih dni leta 1942 (sl. 34, 35).

Zaradi posrečene povezanosti med različnimi umetnostnimi jeziki – arhitekturnim, kiparskim in slikarskim (mozaik), med spomenikom in okoljem – povezan je tako s krajino kot s kmečko arhitekturo, ki je doma na tem ozemlju – pa tudi zaradi pretresljive neposrednosti sodi spomenik v Dražgošah med najbolj zanimive monumentalne stvaritve, ki so v Sloveniji nastale v povojnem obdobju.

Dom Cankarjevega bataljona

Dražgoški spomenik privablja vedno več obiskovalcev, najsi bodo posamezniki, družine, šolske ekskurzije in organizirani izleti turističnih agencij ali družbenih organizacij. Letno si ga ogleda 40–50 tisoč ljudi.

Ker je treba spomenik z okolico vzdrževati, skrbeti vse leto za primerno okrasno grmičevje in travnato površino, čistočo, vodniško službo, ozvočenje ipd. – predvsem pa je bilo treba misliti na postavitev zavetišča, je občinski odbor ZZB NOV v Škofji Loki kmalu po odkritju spomenika, ki je bilo 22. julija 1976, ustanovil 23. februarja 1977 Odbor za vzdrževanje dražgoškega spomenika pod pokroviteljstvom lesne industrije Jelovica iz Škofje Loke. Odbor se je takoj lotil postavitve jeloviške brunarice na primernem kraju ob spomeniku. Najprimernejša lokacija je bila »Na bregu« ob zadnjem okljuku ceste pred spomenikom. Leto dni je trajal postopek za odkup zemljišča, prepis lastništva in gradbeno dokumentacijo. Spomladi leta 1979 je odbor podpisal pogodbo z Jelovico in 22. julija je bil Dom Cankarjevega bataljona že svečano odprt. Vsa groba zemeljska dela do temeljne plošče in drugih pritikin so prostovoljno opravili domačini v organizaciji Krajevne skupnosti. Brunarico je izdelala in postavila Jelovica, del notranje opreme so brezplačno prispevali Alples iz Železnikov, Loške tovarne hladilnikov in Iskra-Reteče.

Dom Cankarjevega bataljona s ploščadjo in parkiriščem je tako postal sestavni del spomenika. V njem so spodaj sanitarije in okrepevalnica z brezalkoholnimi pijačami, v pritličju dnevna soba s pulptom za prodajo spominkov in literature, v zgornji etaži pa je spominška muzejska zbirka, posvečena Cankarjevemu bataljonu, Dražgoški bitki in Dražgošanom (sl. 36).

Odbor za vzdrževanje dražgoškega spomenika pri občinskem odboru ZZB NOV v Škofji Loki sestavljajo predstavniki Jelovice kot pokrovitelja, skupščine občine Škofja Loka, Občinske kulturne skupnosti, Loškega muzeja, Združenja zveze borcev NOV in osnovne organizacije ZSMS ter Krajevne skupnosti iz Dražgoš, Ljubljanskega regionalnega zavoda za spomeniško varstvo in delegati občinskih odborov ZZB NOV gorenjskih občin.

Prebivalcev je zdaj v Dražgošah polovico manj. Od štetja l. 1869 do prve svetovne vojne je število nihalo med 419 in 452. Po prvi svetovni vojni se je še držalo nad 400 (409 leta 1931). Po zadnji vojni so jih l. 1948 našteali samo 209, pri zadnjem štetju 31. 3. 1981 jih je bilo 269, od teh dva v tujini, gospodinjev pa je 57. Medsebojni odnosi vaščanov iz vseh treh delov so umirjeni in naravnani k sodelovanju. Dražgoše z Rudnom tvorijo krajevno skupnost.

Življenje v Dražgošah se je temeljito spremenilo. Kmetje imajo pol manj njiv, manj je pašnikov, nekaj več je travnikov in gozda. Goveje živine imajo toliko kot pred 150 leti (162 leta 1826, 161 leta 1981); konj je še 13 (20 leta 1826), ovac samo 8 (200 leta 1826). Gozdna delavca sta samo še dva. Žičnic ni več, tudi te so Nemci uničili. Kmetijska dela so zelo mehanizirana. Kljub temu da je bregoviti svet marsikje nedostopen za stroj, ima vas več traktorjev, kosilnic in drugih kmetijskih strojev, vsako gospodinjstvo pa ima nekaj gospodinjskih strojev. Prav redke so hiše, odkoder noben član družine ni zaposlen v tej ali oni tovarni v Železnikih in nimajo pri hiši avtomobila. Zaslugek v tovarnah prinaša vasi blaginjo.

V Dražgoše prihaja mnogo izletnikov, posamezno in v skupinah. Za goste je na voljo dobra gostilna pri Urbanu, ki jo je obiskal tudi maršal Tito, o čemer pričajo fotografije v gostinski sobi. Malo niže od spomenika NOB je novo zgrajeni Dom Cankarjevega bataljona, namenjen izletnikom za oddih in okrepitev. Za spominke prodajajo tudi dražgoški mali kruhek, ki ga še pečejo v vasi.

Skozi Dražgoše je zaznamovana Loška planinska transverzala, ki prihaja z Ratitovca in Prtovča mimo Novaka in se od razvaline cerkve sv. Jedrta spušča skozi gozdove proti Mohorju in Čepuljam. Po vojni je bila narejena tudi vozna pot z Jelenšč na Kališnik na Jelovici, kjer je gozdarska koča.

Z Rudna pelje lepa cesta v petih zavojih v Dražgoše. Graditi so jo začeli takoj po osvoboditvi. L. 1974 so jo asfaltirali. Okrog l. 1970 je bila zgrajena razgledna cesta na Jamnik, l. 1981 pa asfaltirana. Cesta gre s Peči čez preval pod Jelenščami, dalje pod Lajško goro, kjer na bregu nad cesto stoje razvaline med vojno uničene cerkve sv. Jedrta, potem nad vasema Podblica in Jamnik, odkoder se nato spušča

Sl. 37. Jamškovo znamenje. Foto F. Planina

mimo zaselka Kolombart v Kropo. Vseskozi bodo samo enolične drobe, peščenjaki, tufi in skrilavci. S te ceste sta odcepa skozi Lajše v Selca ter skozi Podblico, Nemilje in Besnico v Kranj. Jamnik je kakor Dražgoše obnovljen, ker so ga Nemci februarja 1944 požgali razen ene hiše in cerkve. Tastoji zunaj vasi, pomaknjena nasleme Golo brdo in je na daleč vidna. Od nje je obsežen razgled po Gorenjskem. Nad cesto nasproti Golega brda je spomenik narodnega heroja Lojzeta Kebeta, ki je tam padel. Z Jamnika gre zaznamovana planinska pot na Mošenjsko planino na Jelovici, navzdol pa po južnem pobočju Golega brda na cesto iz Nemilj v Besnico.

Jamškovo znamenje

Pri Tomažku (h. št. 58) na prevalu pod Jelenščami stoji zidano slopasto Jamškovo znamenje, ki ga pokriva piramidasta strešica, pokrita s skodlami, zaključuje pa jo pločevinasta konica. Kot priča letnica nad eno od poslikanih niš, je znamenje nastalo leta 1699 in po občutju sodi v isto kategorijo kot arhitektura stare dražgoške cerkve in oltarjev. V štirih nišah, ki jih uokvirja naslikana ornamentika s krilatimi angelskimi glavicami, je slikar Jamškove delavnice upodobil patrone bližnjih cerkva: Madono – Brezmadežno, sv. Antona z detetom v naročju, sv. Inkvina in sv. Lucijo. Žal je okrog leta 1955 slikarija doživela malce samovoljno restavracijo, kljub temu pa je znamenje še danes eden boljših spomenikov ljudske umetnosti daleč na okoli (sl. 37).

Znamenje stoji na podstavku, sezidanem iz velikih kosov črnkasto zelene vulkanske kamnine. Pravimo ji diabaz, strdila pa se je iz lave pred kakimi 230 milijoni let, ko je bila Zemlja v srednjetriasni dobi. Takrat je bilo po današnjem slovenskem ozemlju živahno ognjeniško delovanje in tudi skozi veliko razpoko med Pintarčkom v vzhodnih Lajšah, Slemenom in Kališami je vrela na površje lava in se razlivala vsenaokrog. Ko se je ohladila, je skrepenela v obsežen kamnit pokrov. Tega so kasneje pokrile mlajše in mlajše plasti raznih usedlin, ki pa so v mlajši zemeljski zgodovini razpadle in vode so raznesle njihove ostanke drugam. Diabazni pokrov je znova pogledal na površje in nam je tako priča davnega ognjeniškega delovanja. Posebno lep in še svež temno zelen diabaz je odkrit na velikem ovinku ob cesti, ki pelje iz Selc po Sevnici proti Spodnjim Lajšam,

Sl. 33. Bronasta figuralna skupina v spomeniku dražgoški bitki. Foto P. Pokorn

BRATJE
PODAJMO
SI
ROKE

SMRT!
SVO =
BODA!

ŠUBIC IVE 1976

Sl. 36. Dom Cankarjevega bataljona v Dražgošah. Foto P. Pokorn

Sl. 34. Mozaična podoba nekaterih najpomembnejših prizorov dražgoške bitke v spomeniku dražgoški bitki; delo Ive Šubica: Foto F. Planina
(gl. str. 74)

Sl. 35. Tov. Tito z Edvardom Kardeljem, Pepco Kardelj, Sergejem Kraigherjem in drugimi pred mozaikom dražgoške bitke leta 1977. Foto P. Pokorn
(gl. str. 75)

in to je prav tam, kjer se cesta loči od lajškega pritoka Sevnice. Veliko takšne kamnine bomo videli tudi ob cesti iz Kališ na Sleme in po drugih poteh ter po grapah tam okoli. Takrat ko je vrela iz nedrij Zemlje žareče tekoča lava in se razlivala po morskem dnu, se je v morju usedal tudi material za drobo, peščenjak, glineni skrilavec in apnenec. V dolgih milijonih let srednjetríasne dobe so ognjeniške sile od časa do časa pognale v zrak tudi vulkanski pepel in večje kose lave ali drugega materiala. Iz vsega tega so nastali tufi, ki pogosto spremljajo drobníške kamnine.

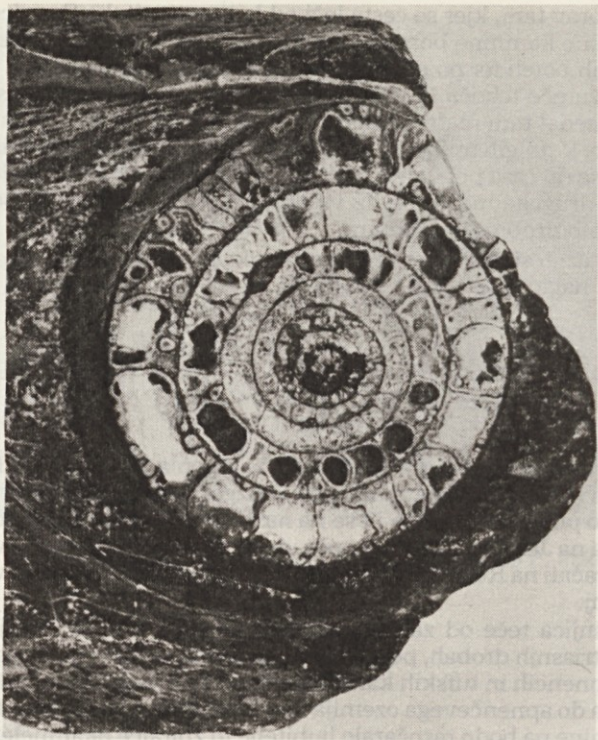
Na drugi strani ceste so v bregu odkrite mehke drobníške kamnine, ki naglo razpadajo.

PO CESTI POD DRAŽGOŠKO GORO IN GEOLOŠKE ZANIMIVOSTI OB JELOVŠKI CESTI IN V DOLINI ČEŠNJICE

Iz vasi Pri cerkvi gre gozdna cesta deloma po melišču, deloma po drobi in skrilavcih na zahod pod Dražgoško goro, prekorači potok Češnjico pod Mrzlo dolino in se na nasprotnem bregu priključi cesti z Rudna na Jelovico, kar omogoča, da se voznikom osebnih avtov ni treba vračati na Rudno in se od tam peljati čez Rastovko in Rovtarico v Bohinj.

Češnjica teče od začetka Mrzle doline pa vse do Češnjice po srednjetríasnih drobah, peščenjakih, glinenih skrilavcih, konglomeratih, apnencih in tufskih kamninah in po njih je speljana tudi cesta z Rudna do apnenčevega ozemlja nad Mrzlo dolino na Rastovki. Vse te kamnine pa bodo razočarale ljubitelje in zbiralce okamnelega življenja, kajti njihovi ostanki so silno redki. Doslej so našli v Rudenski grapi v temno sivem kosu apnenca ostanke večjega glavonožca, ki ga kaže sl. 38. Ni še znano, kje ga je Češnjica spravila iz žive skale, najbrž pa je tam še kak primerek. Ob cesti z Rudna na Rovtarico so v črnem skrilavcu med konglomeratom silno redke drobno rebrate školjke, ki jih uvrščamo v rod *Daonella*. Vendar s tem še ni rečeno, da se vnetemu zbiratelju ne bo kje v večji meri nasmehnila sreča.

Tistega, ki ga bo pot peljala z Rudna po jelovški cesti na Rovtarico, naj opozorimo še na noč in dan odprt muzej okamnín v naravi v kamnolomu nad cesto samo streljaj pred odcepom ceste na Ledine. Tam okoli se je ohranil del obsežnega grebena, ki so ga zgradili raz-

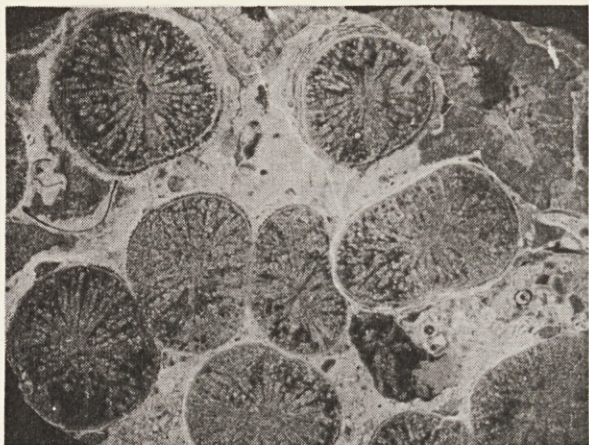
Sl. 38. Presek glavonožca v temno sivem apnenčevem prodniku iz Rudenske grape pri Rudnem. Foto F. Cimerman

lični mahovnjaki, trdoživnjaki, morske gobe, korale, apnenčeve alge, morski ježki in luknjičarke. Eno od tamkajšnjih okamenelih morskih gob kaže sl. 39, podoba ene od koral sl. 40. Zelo zanimiva okamnina je *Heilosporites tirolensis*, za katero dolgo časa niso vedeli, v katero živalsko grupo naj jo sploh uvrste ali pa je celo rastlina. Danes so strokovnjaki prepričani, da je bila to morska goba (sl. 41). Še in še bi lahko naštevali okamnine rastovškega grebena, vendar

Sl. 39. Morska goba, eden od graditeljev grebenskega apnenca na Rastovkah. Spodaj korala, Po A. Ramovšu

naj jih bo dovolj. Kdor se bo tamkaj ustavil, bo kar hitro dobil okameneli ostanek tega ali onega graditelja grebena, ki je rasel prav ob severni meji današnjega loškega ozemlja. Nadaljevanje grebena bomo spoznali na Jelenci in v okolici.

Sl. 40. Med graditelji grebena na Rastovkah so bile tudi takele korale. Po A. Ramovšu

NA JELENCO IN V DRAŽGOŠKO GORO

Če nam le čas dopušča, stopimo še do Jelence oziroma sedaj »Bičkove skale«. Iz apnenčevega roba Dražgoške gore moli kot obilen skalni pomol in kaže, da so jo zemeljske sile odrinile proti dolini na mehkejšo drobo in skrilavec. Njena južna stena pove tudi značaj kamnine: to je neskladnat masiven grebenski apnenec, ki je nastal iz nešteti ostankov morskih gob in apnenčevih alg ter koral, ki pa so v manjšini. Nekdanje luknje v grebenu so zapolnile zanimive kalcitne skorje z značilno kokardno strukturo in taki polirani kosi so prav čeden okras. Približno po sredini tega velikega kamnitega bloka se vleče prelomna ploskev (gl. sl. 42) in ga deli na dvoje. Ob tej drsni ploskvi se utegne kdaj odtrgati še kak večji del, manjši kosi pa posebno v zgodnji spomladi zaradi zmrzovanja vode po razpokah odletavajo in se nabirajo pod skalo.

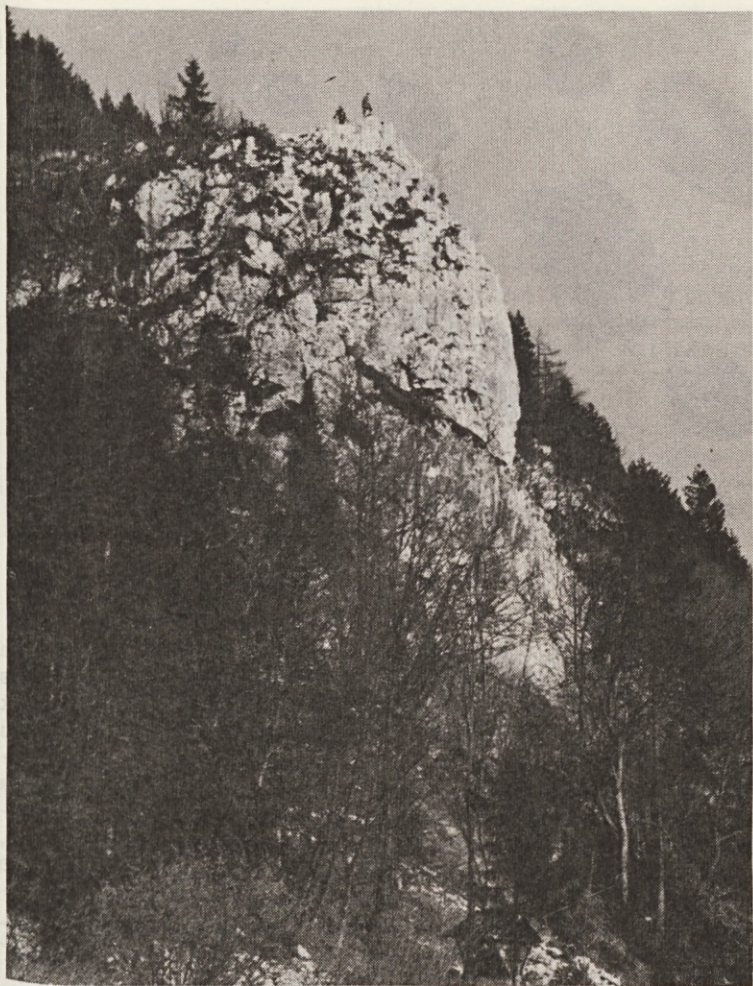

Sl. 41. Značilna členkasta morska goba *Cheilosporites tirolensis*, kakršna je tudi v grebenskem apnencu na Rastovkah. Po A. Ramovšu

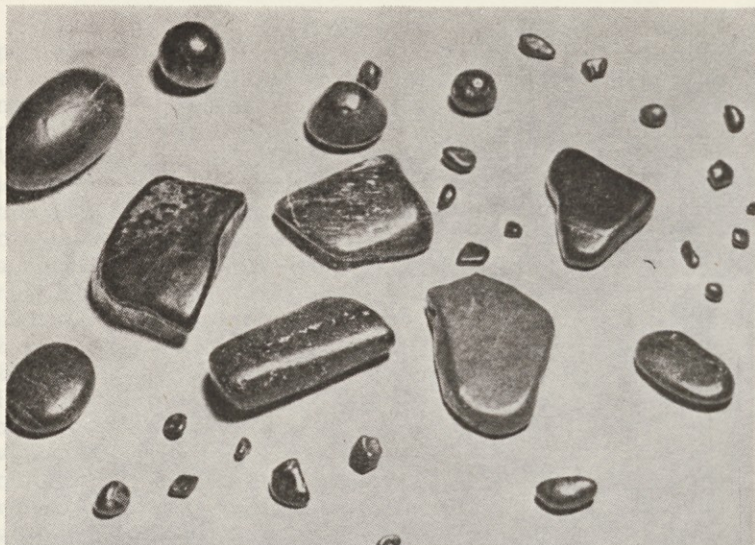
Enak apnenec je tudi ob gozdni cesti, ki z Jelenšč zavije v loku proti severu na Kališnik, pa se od nje kmalu odcepi v vzhodni smeri, se vzpne za »Bičkovo skalo« in pelje naprej na Jelovico. Prav ob cesti nasproti »Bičkove skale« moli iz razjedenih apnenčevih površin vse polno ostankov okamelih morskih gob in precej apnenčevih alg. Veliko je vzporednih kalcitnih pasov, ki z različnimi vzorci zapolnjujejo nekdanje votline raznih oblik in velikosti. Sprehodimo se ob cesti in pojdemo v mislih za dobrih 220 milijonov let nazaj na širen greben, med živo pisane graditelje, morske gobe, korale različnih vrst, apnenčeve alge, in druge organizme. Vsepovsod po preperelem in razjedenem površju je vse polno ostankov davnih organizmov, ki pa jih bomo zaman iskali po sveže odlomljenih skalah in tam, kjer lišaji že prekrivajo kamnino. Brez kladiva, samo odprto oko bo pričaralo življenje na davnem zgornjetriasnem grebenu južnega roba Jelovice. Razen ostankov že omenjenih živali in rastlin je ponekod še polno ostankov iglokožcev, predvsem bodic morskih ježkov, ki so jih tokovi nagnetli v zatišne dele grebena. Med najdenimi organizmi je zanimiv tudi ramenonožec vrste *Halorella pedata*, ki so ga prav tu prvokrat našli v Sloveniji. Okoli en centimeter velika lupina ima po površju več močnih reber z vmesnimi brazdami.

Ves južni rob Jelovice oziroma Dražgoška gora je iz zgornjetriasnih apnenčevih in dolomitnih kamnin, starih od okoli 225 do 212 milijonov let. Vendar ni vsepovsod masivni grebenski apnenec, marveč je še dosti več debeloskladnatega dachsteinskega apnenca, prav takšnega, kot je v pogorju Dachstein v Severnih apneniških Alpah, kjer so mu tudi dali ime. V njem pa ni koral in morskih gob, pač pa ostanki svojevrstnih školjk, megalodontid, ki so velike tudi čez 10 in 15 cm. V kamnu kažejo podobno obliko, kot jo odtisne krava s parkljem v mehkem blatu. Običajno bomo našli različno presekanе lupine teh školjk, ki so temnejše, kot je obdajajoča kamnina. Po Dražgoški gori so ostanki teh školjk na več krajih, kdor bo brskal za njimi, jih bo gotovo staknil.

Na apnenčevem svetu Jelovice se je razvil v zadnjih 10 milijonih let kras in nastale so kraške jame, vrtače, škraplje in luknje različnih oblik. Kamnina je postala kot rešeto, zato deževnica kar koj zgine v podzemlje in se ustavi šele ob neprepustnih skrilavcih, drobah, tufih in peščenjakih, kamninah, kakršne smo spremljali na naših poteh. Po teh kamninah se pretaka voda proti Dražgošam in v več stalnih studencih spet prihaja na površje. V jamah, vrtačah in luknjah se je

Sl. 42. Jelenca – »Bičkova skala«, sestavljena iz grebenskega zgornjetriasnega apnenca. Po sredini je preklana. Foto F. Planina

Sl. 43. Bobovci z Rudnega polja v Zoisovi zbirki. Po A. Rjazancevu

marsikje nabralo tudi po precej bobovca, ki je bil stoletja pomembna železova ruda za železarsko dejavnost v Železnikih. Zato so danes večja ležišča že izkoriščena, le tu in tam jo je najbrž ostalo še za kak pehar. Bobovci so ležali med ilovico, s katero pa v plavžih niso imeli kaj početi. Zato so rudo najprej prali v manjših kotanjah, ki so jih oblekli z ilovico, da se je vanje stekala deževnica. Marsikoga bo seveda zanimalo, odkod je prišla semkaj na jelovško kraško planoto ta železova ruda. Prinesle so jo prav gotovo vode, ko so še tekle po površju, vendar bogve od kod. Vode so neke odnašale železovo rudo, ki se je po poti obrusila in zgladila v drobne kamenčke, bobovce. Popustile so jo tudi na Jelovici in še marsikje drugod po Julijskih Alpah. Tudi danes še tu in tam staknemo drobne zaobljene in oglajene rjavkaste kamenčke, bobovce, ki so se stresli na poti v dolino (sl. 43).

RASTLINSKI SVET OKOLICE DRAŽGOŠ

V skladu z modernimi tokovi v botaniki in ekologiji se v svetu čedalje bolj uveljavlja celostni način dojetanja in opisovanja rastlinskega sveta, to je rastlinskih združb. Glede na potopisno podajanje vegetacije in flore v vodnikih po loškem ozemlju (Lubnik, Ratitovec, Blegoš) ima vsestransko opisovanje tudi to prednost, da popotnik pri uporabi vodnika ni vezan na določene poti. S katerekoli strani se približa Dražgošam, najde v istih rastlinskih združbah približno iste rastlinske vrste. Seveda bomo na floristične posebnosti še posebej opozarjali. Da bi obiskovalcu dražgoškega sveta omogočili čim boljše orientacijo, prilagamo karto rastlinskih združb širše okolice Dražgoš v merilu 1 : 50.000.

Vegetacija okolice Dražgoš ima vse značilnosti predalpskega sveta Slovenije. Pestra kamninska sestava, zelo razgibano površje, geografski položaj ter posebna makro – in mikro-klima pogojujejo precej raznovrstno vlagoljubno vegetacijo. Prevladujejo srednjeevropske rastlinske vrste, njim sledijo borealne in alpsko-arktične. Tudi ilirske vrste niso redke, posebno tiste, ki so razširjene tudi v južnoalpskem prostoru (gl. sl. na drugi strani ovitka, in sl. 45).

Gozdovi

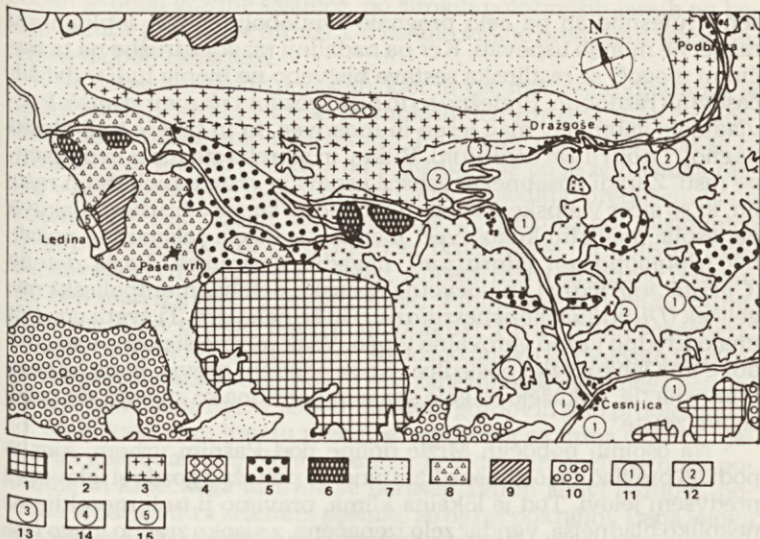
Prevladujoče drevesne vrste so bukev, jelka in smreka. V nižjih nadmorskih višinah in na prisojnih legah so bukovi gozdovi, gorski svet pretežno poraščajo jelovo-bukovi gozdovi in lokalno tudi smrekovi gozdovi, najbolj hladna in vlažna rastišča pa naseljujejo jelove hoste.

Bukovi gozdovi v nižjih nadmorskih višinah na obeh straneh doline od Češnjice do Rudna in globoko v Mrzlo dolino so pretežno razširjeni na nekarbonatnih kamninah. Ti bukovi gozdovi poraščajo

blago do srednje strma pobočja, kjer so srednje globoka do globoka sveža rjava tla, ki pa se lahko hitro slabšajo. Bukvi, ki je osnovna graditeljica združbe, je povsod obilno primešana smreka, ki ji zelo prija kislina, sveža tla in se že pri zmernem pospeševanju hitro udomači. Pogosto naletimo na jelko, navadno le v posamični primesi. Njen večji delež v takšnih bukovih gozdovih nakazuje bližino jelovih rastišč. V okolici kmetij je več gradna, za domači kostanj pa je že prehladno in ga le redko opazimo. Med grmovjem, ki je na splošno slabo razvito, je še najbolj zanimiva jerebika, posebno jeseni, ko s svojimi rdeče oranžnimi plodovi poživlja podobo precej enoličnih gozdov. Med rastjem pri tleh pritegne pozornost rebrenjača s svojimi polstenimi, temno zelenimi in zimzelenimi listi. Na presvetljenih mestih so šopi borovničevja, belkaste bekice in orlove praproti. Na mestih, kjer veter odpiha listje, se pokažejo preproge belega mahu (*Leucobryum glaucum*) in viličastega mahu (*Bazzania trilobata*).

Bukovi gozdovi na karbonatni apnenčevi in dolomitni podlagi so strnjeno razširjeni na pobočjih Dražgoške gore in jih popotnik lahko temeljito ogleda, če se sprehodi po udobni in zelo prijetni poti od Mrzle doline proti Dražgošam. Prištevamo jih k alpskemu bukove mu gozdu s trilistno vetrnico (*Anemone trifoliae-Fagetum*), ki naj bi bil po mnenju nekaterih preučevalcev vegetacije zadnja ilirska bukova združba v smeri proti srednji Evropi. Bukev spremlja smreka, tu in tam najdemo tudi gorski javor. Po grebenih je več toploljubnih listavcev: mokovec, črni gaber, mali jesen. Za združbo je posebno značilna trilistna vetrnica, ilirska rastlina prvega reda, ki je v zgodnjem poletju, ko cvete, vsepovsod. Poleg ilirskih vrst, kot so smrdljiva laknica, trilistna penuša, strček, deveterolistna mlaja, je za združbo zelo značilna sociološko-ekološka skupina: črni teloh, ciklamen, beli šaš, pisana šašulica, ki nakazujejo dolomitno podlago in skeletna, plitva tla, zelo dovzetna za erozijo. Zelo zanimiva so posamezna nahajališča pomladanske torilnice (*Omphalodes verna*). Na opisanem svetu je že izven svojega strnjenege ozemlja, zato jo najdemo le ob poteh, kjer je več svetlobe in toplote.

Na strmih grebenih in skalnih policah Dražgoške gore so otoki toploljubne združbe malega jesena in gabrovca (*Orno-Ostryetum*). To je tipična pionirska združba predalpsko-alpskega prostora, ki uspeva v posebnih talnih, reliefnih in mikroklimatskih razmerah. Tla so plitve, skeletne rendzine z zelo majhno sposobnostjo zadrževanja vode. Najdemo jih predvsem v skalnih razpokah in na policah. Tem-

Sl. 44. Vegetacijska karta dražgoškega prostora in okolice:

1 Gozd bukve, gradna in belkaste bekice (*Quercus-Luzulo-Fagetum*), 2 Gozd bukve in rebrenjače (*Blechno-Fagetum*), 3 Gozd bukve in trlistne vetrnice (*Anemone trifoliae-Fagetum*), 4 Nizki gozd malega jesena in gabrovca (*Orno-Ostryetum*), 5 Gozd jelke in okroglostne lakote (*Galio-Abietetum*), 6 Gozd jelke in trokrpega mahu (*Bazzanio-Abietetum*), 7 Predalpski gozd bukve in jelke (*Abieti-Fagetum praealpinum*), 8 Predalpski gozd bukve, jelke in bekic (*Luzulo-Abieti-Fagetum praealpinum*), 9 Gozd smreke in trokrpega mahu (*Bazzanio-Piceetum*), 10 Gorski bukov gozd (*Fagetum montanum praealpinum*), 11 Travnik z visoko pahovko (*Arrhenatheretum medioeuropaeum*), 12 Travišče navadnega glotovja in pokončne stoklase (*Bromo-Brachypodietum pinnati*), 13 Travišče oklasnice in pokončne stoklase (*Bromo-Danthonietum calycinae*), 14 Travišče z volkom (*Nardetum strictae*), 15 Visoko barje

peraturne skrajnosti so zelo velike, vlaga je zelo neizenačena ter vladajo poleti, kljub na splošno vlažni klimi, občasno sušne razmere. V takih pogojih življenjsko zahtevnejše drevesne vrste, ki bi s svojo

senco utesnile ali pa celo pregnale svetloboljubno in toploljubno rastje, ne morejo uspevati. Ker pa nadaljnji razvoj združbe na ta način ni mogoč, se rastlinska sestava bistveno ne menja tudi v daljših časovnih razdobjih. Pretežno so to nizki gozdovi na meji grmišč. Prevladujejo gabrovec, mali jesen in mokovec, tu in tam je tudi alpski nagnoj (*Laburnum alpinum*). Bukev in smreka sta nizki in potlačene rasti. Zaradi posebnega rastišča uspevajo vrste toploljubnih rastlin, ki so sicer v alpskem svetu redke; to so šmarna hrušica, dlakava panešplja, navadni kokošovec, medenika, dišeči salamonov pečatnik (*Polygonatum odoratum*), navadni kosmuljek, kozja detelja (*Cytisus nigricans*), malocvetna španska detelja, montpelieški nageljček (*Dianthus monspessulanus*) in še nekatere. Ti svetli gozdiči imajo izredno važno varovalno vlogo. Vsak močnejši poseg v te gozdove ima lahko težke posledice. Ko se odstrani drevje, voda odnese humusna tla, pokažejo se gole skale in potrebna so stoletja, da gozd znova zraste.

Na osojnih pobočjih Mrzle doline pod Pašnim vrhom, kjer v podlagi prevladujejo glinene kamnine, so pretežno gozdovi iglavcev, predvsem jelovi. Tod je lokalna klima, pravimo ji tudi mezoklima, nekoliko hladnejša, vendar zelo izenačena, z visoko zračno vlago čez dan in čez vse leto. Na sploh je ozemlje med Dražgoško goro in Pašnim vrhom klasičen primer, kako vpliva lokalna klima v povezavi s kamninsko razčlenjenostjo, podlago in reliefom na sestavo vegetacije.

V osojnih legah najdemo dve jelovi združbi. Po vlažnih neustaljenih jarkih s pogosto stalno tekočo vodo je gozdna združba jelke in okroglostne lakote (*Galio-Abietetum*). Ta združba nas ne preseneča, saj je v vlažnih razmerah predalpskega sveta Slovenije zelo pogosta od Pohorja pa do Škofjeloškega pogorja. Združba naseljuje globoka, sveža rjava tla, ki so zelo rodovitna. Osnovna graditeljica združbe je jelka, pridružuje se ji smreka. Bukev najdemo predvsem po grebenih. Med grmovjem je obilo robidovja, posebno nizkosteblnega robidovja in malinovja, ki po večjih presvetlitvah na gosto prekrije tla. Združbi dajejo značilen pečat bujno razvite praproti: podborka, prava glistovnica (*Dryopteris filix-mas*), bukovičica (*Phegopteris connectilis*), gorska krpača (*Thelypteris limbosperma*), še posebno pa borrarova glistovnica (*Dryopteris borreri*) s svojimi velikimi temno zelenimi listi. Tu in tam srečamo okroglostno lakoto, ki je še posebno opazna spomladi, ko cvete. Na strmejših po-

bočjih je obilo gozdne šašulice, po širokih položnejših jarkih pa belega repuha (*Petasites albus*). Od ostalih vrst je predvsem zajčja deteljica najbolj razširjena.

Na delno umirjenih pobočjih, kjer ni več močnega odnašanja, je na zelo težkih, kislih, vlažnih do mokrih tleh združba jelke z viličastim mahom (*Bazzanio-Abietetum*). Po sestavi drevesnih vrst se ta združba bistveno ne razlikuje od prejšnje, pač pa je zelo velika razlika v zeliščnem in grmovnem sloju, kjer zasledimo predvsem vrste zmerno do zelo kislih tal: rebrenjačo, širokolistno glistovnico (*Dryopteris dilatata*), borovničevje, brusničevje, brinolistni lisičjak, navadni črnilec, gozdni črnilec, viličasti mah (*Bazzania trilobata*), beli mah (*Leucobryum glaucum*), *Plagiothecium undulatum*, *Hylocominum proliferum* (*H. splendens*), *Pleurozium schreberi*.

Jelovi gozdovi na kislih tleh so gospodarsko in biološko zelo zanimivi zaradi visokih donosov in zelo zanesljivega in bujnega pomlajevanja jelke, ki je npr. v jelovo-bukovih gozdovih zelo problematično. Marsikateremu kmetu predalpskega sveta so trdna osnova njegovega gospodarstva. Njihov pomen je v dobi intenzivne nege pokrajine in kmečkega turizma še porasel. Temni jelovi gozdovi, posebno v nasprotju z zelenimi pašniki, so okras pokrajini. Lepa jelova drevesa in bujno rastlinje vzbujajo pri popotniku ali sprehajalcu občutek gospodarske trdnosti in biološke stabilnosti.

Planotasti gorski svet okolice Dražgoš pokrivajo predalpski jelovo-bukovi gozdovi (*Abieti-Fagetum praealpinum*). Pojem jelovo-bukovih gozdov je v Sloveniji tesno vezan na dinarski svet, kjer so izredno lepi jelovo-bukovi gozdovi razširjeni na velikih površinah od Ljubljanskega barja do Snežnika in od Novomeškega Roga do Trnovskega gozda in so bili vsestransko že izčrpno raziskani. V predalpskem svetu jih je manj, najdemo jih predvsem v hladnih legah in na kraškem svetu po večjih planotah, kot sta Jelovica in Pokljuka, kjer vlada višja zračna vlaga. V primerjavi z dinarskim jelovo-bukovim gozdom je v predalpskem veliko več smreke, ki je tod talno in klimatsko pogojena. V predalpskem svetu je dosti kisle nekarbonatne matične podlage in pogoste so tipične smrekove združbe (*Piceetum* s. l.); od tam se smreka razširja na druga rastišča. Za predalpske jelovo-bukove gozdove je značilna stalna in mestoma dokaj obilna prisotnost kisloljubnih vrst, kot so: gozdni črnilec, belkasta bekica, širokolistni jetičnik (*Veronica urticaefolia*), borovničevje, nadalje sta tod ilirski vrsti, ki se pojavljata predvsem v gorskem sve-

tu, trilistna penuša in deveterolistna mlaja, ter subalpske vrste planolistna zlatica, vretenčasti salamonov pečatnik, goli lepen, kopjasta podlesnica (*Polystichum lonchitis*) ter navadna planinska ločika (*Cicerbita alpina*). Dokaj obilno se pojavljajo življenjsko zahtevne vrste: navadna smrdljika (*Aposeris foetida*) gomoljasti gabez, fuchsov grint, volčja jagoda, mandljevolistni mleček, žanikelj, gozdni šaš in druge. Lokalno naletimo tudi na peterolistno mlajo (*Dentaria pentaphyllos*).

Na blago nagnjenih do zmerno strmih pobočjih, ki zlagoma prehajajo v široke kopaste grebene, je na nekarbonatni podlagi predalpska varianta jelovo-bukovega gozda z bekicami (*Luzulo-Abietifagetum praealpinum*). Tla so globoka, zelo rodovitna, vendar nestabilne strukture.

Naravni jelovo-bukovi gozdovi na kislih tleh so dandanes redki. Značilno dvoslojno zgradbo jelke in smreke v prevladujoči ter bukve v polnilni in pridruženi plasti najdemo le v bolj odročnih krajih. Danes je na teh rastiščih veliko smrekovih nasadov.

Obsežnost zeliščnega sloja se zelo menjava glede na sestojne razmere. Osnovo zeliščne plasti sestavljajo vrste kislih in bazičnih tal, ki pa so v zelo spremenljivem medsebojnem razmerju. V ohranjenih gozdovih prevladuje prva skupina, v degradiranih pa druga. Med vrstami na boljših tleh prevladujejo fuchsov grint, zajčji lapuh, navadna glistovnica, navadna črnobina, gozdni šaš, gomoljasti gabez, rumena mrtva kopriva, gozdna vijolica, lepljiva kadulja, brstična mlaja in druge. Skupino vrst na kislih tleh sestavljajo predvsem razne bekice: belkasta bekica, rumenkasta bekica (*Luzula flavescens* = *L. luzulina*) in gozdna bekica ter praproti: širokolistna glistovnica (*Dryopteris dilatata* = *D. austriaca*), rebrenjača, gorska krpača, bukovičica in hrastovka.

Med spremljevalkami so najpogostejše zajčja deteljica, prava podborka, zajčica, podlesna vetrnica, gozdni svišč in dlakava bekica.

Kisloljubni smrekovi gozdovi, ki so v literaturi opisani kot *Baz-zanio-Piceetum*, so vegetacijska posebnost gorskega sveta Jelovice. Poraščajo posebno rastišče, najdemo jih predvsem v okolici Mosti in Ledin na nekarbonatni podlagi, ki je težko propustna za vodo, zato le-ta zastaja v vrhnjih talnih horizontih in se cedi po površini. Tla uvrščamo med srednje globoke ranker-podzole, so zelo kislja, revna na hranilnih elementih jih lahko kolikor toliko zadovoljivo izkorišča le smreka. Zato prevladujejo skoraj čisti smrekovi sestoji, tu in tam

sta posamična jelka in macesen. Listavcem vlažno ali mokro rastišče ne prija.

V zeliščni plasti, ki ima malo vrst, običajno najdemo izrazito kisloljubne: grmovno razvito borovničevje, brusničevje, brinolistni lisijak, gozdni črnilec, enocvetno zelenko, rumenkasto bekico, srčasti muhovnik, rebrenjačo, gladko šašulico, koralasti koren in še nekatere. Med manj zahtevnimi vrstami so najpogostejše: gozdna škržolica, koprivolistni jetičnik, zajčja deteljica in druge.

Mahovi v preprogah pokrivajo tla, pogosto v vlažnejših variantah vso talno površino. Tudi tu so predvsem izrazito kisloljubne vrste: *Bazzania trilobata*, *Rhytidiadelphus loreus*, *Plagiochila asplenoides* forma *maior*, *Plagiothecium undulatum*, *Hookeria lucens* in razne vrste šotnih mahov (*Sphagnum* sp. div.).

Prisojna in manj strma pobočja je v gričevnatem svetu človek že nekdanj namenil za kmetijske dejavnosti. Tudi v dražgoški okolici so na manjših ravnica raztresene njive, ves ostali svet, ki ga ne pokriva gozd, so travišča. Pri našem ogledovanju se bomo posvetili predvsem slednjim, ki skrivajo v sebi veliko floristično bogastvo.

Rastlinstvo na travniku

V dolini potoka Češnjice od Rudnega proti Železnikom in na manj strmih pobočjih pod Dražgošami in v okolici Podblice najpogosteje srečamo gojene travnike z visoko pahovko oz. krajše poimenovano visoko pahovje (*Arrhenatheretum medioeuropaeum*). Za kmeta je to najdonosnejši travnik, ki ga kosi dva do trikrat, redkeje štirikrat na leto. Pred prvo košnjo, enkrat v začetku junija, prevladujejo na teh travnikih visokostebelne rastline. Iz družine trav so visoka pahovka, travniška bilnica, travniška latovka, pasja trava, na vlažnejših tleh je številna medena trava. Od ostalih cvetnic so pogostejše razprostrta zvončica, dvoletni dimek, kozja brada, njivsko grabljišče, travniška kadulja, črna detelja, navadna ivanjščica in kobilnice: navadni rebrinec, navadno korenje in navadni dežen.

Rojevanje, življenje in umiranje travnika je mnogo hitreje kot pri gozdu in ves razvojni krog lahko zasledujemo od pomladi do jeseni. Kadarkoli pridemo na travnik, vedno lahko ugotovimo manjše ali večje spremembe. Najbolj opazno je spreminjanje barv cvetov, ki si v visokem pahovju slede takole: zgodaj spomladi so prvi beli cve-

tovi navadne marjetice, za njimi se odpro rumeni koški regrata, ki se ponekod na dobro gnojenih tleh zlijejo v eno samo rumeno preprogo. Po krajšem premoru zacvetita rumena ripeča zlatica in kozja brada, oz. na nekoliko bolj pustih tleh včasih v velikem številu modra travniška kadulja in njivsko grabljišče. Ko se prično odpirati rdeče vijolični cvetovi navadnega glavinca, je s košnjo prekinjen naravni razvoj travnika. Pred drugo košnjo prevladuje ponekod bela barva cvetov navadnega korenja ali rumenega jesenskega otavčiča.

Na južnih bolj strmih pobočjih ali na manjših grebenih v okolici Dražgoš so na karbonatni podlagi in na plitvih tleh, pretežno so to rendzine, manjše površine toploljubnih travišč. Eno od njih je travišče navadnega glotovja in pokončne stoklase (*Bromo-Brachypodium pinnati*). Običajno je ta tip travnika v bolj odročnih, teže dostopnih krajih, kjer je otežkočeno redno gnojenje in tudi košnja. Trava, navadno glotovje, kot ena od značilnih vrst združbe, pogosto prevladuje in se že od daleč loči od drugih rastlin po svetlo zeleni barvi svojih listov. Pozornost vzbujajo še mnoge druge, na toplejša rastišča vezane vrste: navadna smiljica, fritschev glavinec, navadna podkvice, vretenčasta kadulja, primožek, gorska detelja, navadni bedrenec, pokončni čišljak in še nekatere.

Drugo, tudi toploljubno, je travišče oklasnice in pokončne stoklase (*Bromo-Danthonietum calycinae*) in naseljuje grebene s plitvimi tlemi, ki so pogosto delno kamnita. V združbi se pojavlja mnogo istih vrst kot v travišču glotovja in pokončne stoklase, vendar se že na pogled loči od nje. Zaradi slabših tal ruša ni sklenjena in je življenjska moč posameznih rastlin slabša, kar pomeni, da so manjše in manj bujno razvite. Značilni vrsti sta v okolici Dražgoš oklasnica (*Danthonia alpina*) in resasti škrobotec, pogostejše pa so še brezstebelna kompava, pravi ranjak, lasastolistna bilnica, malocvetna šmarna detelja, srednji trpotec, ki se jim pridružujejo že v prejšnji združbi omenjene vrste.

Na gozdnih jasah pod Pašnim vrhom in v okolici Podblice je na zakisanih vlažnejših tleh pretežno pašniška združba z volkom (*Nardetum strictae*). Te površine so še pod gospodarskim vplivom

Sl. 45. 1 Borrerova glistovnica (*Dryopteris borreii*), 2 travnik z visoko pahovko, aspekt z resastim škrobotcem, poleg njega še travniška kadulja, črna detelja, navadni otavčič. Foto A. Seliškar

človeka, zato združba ni značilno razvita in trava volk s trdimi, tankimi listi ne prevladuje. Številne so vrste, ki jih najdemo predvsem na zakisanih tleh: trizobka (*Danthonia decumbens*), srčna moč, kosmatica (*Hieracium pilosella*), jesenska vresa, krilata košeničica, arnika in kot posebna zanimivost je živородna dresen na eni od jas pod Pašnim vrhom, ki je običajno razširjena v visokogorskem svetu.

Ob nekaterih izvirih nad Rudnim so manjša močvirja, na katerih v času cvetenja izstopa širokolistni munc.

V vaseh Dražgoše, Podblica in Rudno, kjer je kmetijstvo in živinoreja še vedno pomembna dejavnost, bi pričakovali v okolici hlevov in drugod številne nitrofilne rastline, to so rastline, ki zahtevajo veliko dušika v tleh. V resnici so te zelo redke, ker okolico hiš in gospodarskih poslopj skrbno čistijo in vzdržujejo. Sorazmerno pogosta pa je v teh naseljih združba velikega trpotca in ljuljke (*Lolium-Plantaginatum*) iz skupine tako imenovane pohojene vegetacije, ki jo gradijo predvsem vrste, odporne na stalne mehanične vplive, kot so hoja, vožnja z vozovi ipd. Graditeljice združbe veliki trpotec, ptičja dresen, vonjava kamilica, enoletna latovka, angleška ljuljka, navadni dihnik, navadni plešec so zelo skromne, nezahtevne in naseljujejo s peskom posuta dvorišča in obrobja kolovozov. Po razrasti so večinoma nizke oz. plazeče.

Na starejših obcestnih opornih zidovih, zidanih iz apnenčastih blokov, zasledimo poseben tip vegetacije, imenovan po dveh vrstah sršaja: pozidni rutici in rjavem sršaju (*Asplenium trichomanorum-rutariae*). Pogoje za uspevanje maloštevilnih vrst je ustvaril človek, podobno, kot velja to za večino travnikov. Poleg omenjenih sršajev srečamo v bližini Rudnega in Dražgoš še naslednje vrste:

Sl. 49. Metulji dražgoškega ozemlja: 1 jadralec, 2 gospica, 3 kresničar, 4 robidov bisernik, 5 zorica ♂, 6 skopolijev okar, 7 zorica ♀, 8 grmiščni rjavček, 9 kraški modrin, 10 tirkizni modrin. Foto E. Primožič (gl. na str. 94)

Sl. 50. Metulji dražgoškega ozemlja: 1 brezov prelec, 2 pikasti prapor, 3 jesenski hrastar, 4 volnati prelec ♀, 5 modroglavka, 6 malinov pedic, 7 volnati prelec ♂, 8 leskov pedic, 9 sliivar, 10 lipov vešček, 11 glogov pedic, 12 valoviti pedic, 13 gorski skalnik, 14 spomladanski zmrzlikar. Foto E. Primožič (gl. na str. 95)

Sl. 52. Ptiči, spremljevalci na poteh po dražgoškem ozemlju: 1 plavček, 2 zelenec, 3 brglez, 4 šoja, 5 vijeglavka, 6 kanja. Foto J. Gregori (gl. na levi strani)

smrdljíčko (*Geranium robertianum*), šesterokotno homulico in belo homulico, polajevo materino dušico, zidni mah (*Tortula muralis*) in nekatere sicer travniške rastline, ki pa v večini primerov kmalu usahnejo v neugodnih življenjskih pogojih zidnih razpok.

Ljubitelj večjih popotnih podvigov se bo zlahka odpravil do nekaj kilometrov oddaljenih Ledin, kjer je ne povsem značilno visoko barje, ki je nastalo v nekdanjem ledeniškem jezeru severno od Pašnega vrha sredi smrekovih in jelovo-bukovih gozdov. Spomladi in jeseni je pogosto poplavljeno, sicer pa ga vedno dobro namakajo številni potočki, ki se zlivajo vanj. Od pravega visokega barja se razlikuje po tem, da ponekod korenine rastlin segajo do mineralno bogate talne vode, vendar kljub temu najdemo tu precej barskih vrst. Najštevilnejši so šotni mahovi in jih je nekaj vrst (*Sphagnum rubellum*, *S. magellanicum*, *S. subsecundum* idr.). Zanje je značilna sposobnost vezanja velikih količin vode in protibakterijsko delovanje, zaradi česar so procesi gnitja zelo počasni ali jih sploh ni in med drugim tudi to omogoča nastajanje debelih plasti šote. Med šotnimi mahovi, ti ponekod strnjeno pokrivajo večje površine, najdemo nožničavi munec, srčno moč, modro stožko, rušnati mavček, mahovnico, na zelo vlažnih mestih je mrzličnik, ki spomladi požene rožnato bele cvetove z dolgimi resami na cvetnih listih. Precej pogosti sta še dve mesojedi rastlini – okroglostna rosika in belocvetna alpska mastnica. Lepljivi listi so past za drobne žuželke. Posebni prebavni sokovi jih hitro spremenijo v izdaten zalogaj hrane, ki je na mineralno revnih barskih tleh ni v izobilju.

ŽIVALSKI SVET NA DRAŽGOŠKEM OZEMLJU

Mehkužci

Dražgoše leže na južnem obrobju Jelovice, ki ima v Dražgoški gori najvišji vrh (1410 m), ta pa ne seže nad montanski pas. Za razpored polžev je posebno pomembna južna stran, kjer najdemo precej več vrst kot na planoti Jelovice. V okolici Dražgoš je nekaj stalnih izvirov, ki se zbirajo v potoku Češnjica. Tu živita dve vrsti izvirskih polžev in le tu in tam najdemo v blatu drobne školjke.

Večje vrste polžev opazimo ob vlažnem vremenu, takrat lazijo po tleh, deblih in skalah. Veliko pa je drobnih vrst, ki jih najdemo sa-

mo s skrbnim iskanjem. Najlaže pa jih zberemo iz nekaj rahle zemlje, stelje ali peska. Najboljša mesta so pod skalami, kjer se zbirajo hišice odmrlih polžev v špranjah in na policah. Nabrani material posušimo, presejemo in ostanek grobo pregledamo, presejani del stresemo v vodo, da splavajo na površje prazne hišice, ki jih izberemo. Na ugodnih južnih pobočjih najdemo v 3 kg vzorca tudi do 25 vrst polžev na enem mestu.

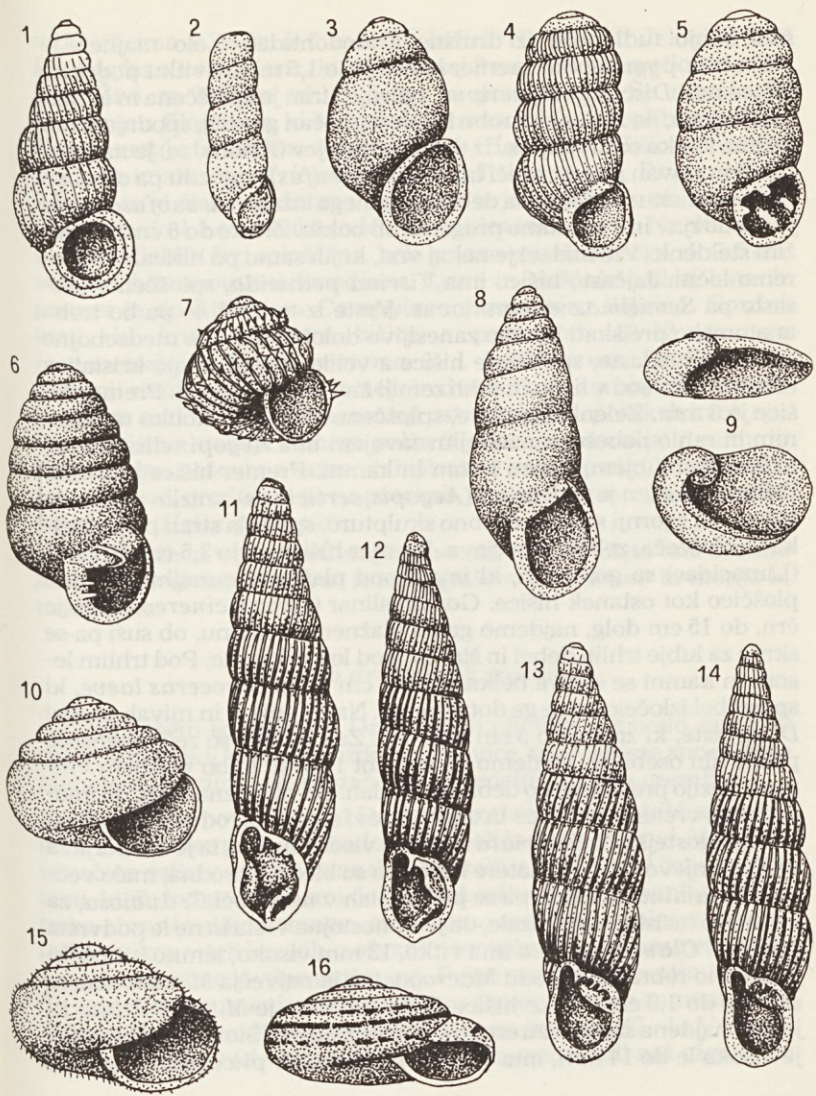
Velika večina mehkužcev iz okolice Dražgoš in z Jelovice je iz razreda polžev (Gastropoda), le redke so školjke (Bivalvia) v studenčih in potokih. Največ je kopenskih polžev, ti pa so deloma iz podrazreda predškrgarjev (Prosobranchia), največ pa jih je iz podrazreda pljučarjev (Pulmonata).

Za predškrgarje je značilno, da imajo na zadnjem delu noge pokrovček, s katerim zapro ustje hišice v neugodnih razmerah. Na skalah sta pogostni vrsti iz rodu sadarjev (*Cochlostoma*). Stožčaste hišice merijo do 8 mm. *C. septemspirale* ima na sivi hišici rjave pege, stussinerjev sadar (*C. gracile stussineri*) pa ima sivo hišico, ustni rob ob vretenu pa je ušesasto razširjen. Sorodni sta konici (*Acicula*). Gladka konica (*A. gracilis*) živi v rahli zemlji, ima valjasto komaj 3 mm visoko, rjavo in bleščečo hišico. Še manjša je stussinerjeva konica (*A. stussineri*), ki je visoka le 1,6 in široka 0,4 mm. Za vodne predškrgarje sta značilni izvirski vrsti *Belgrandiella fontinalis* in *Bythinella schmidtii*, ki sta prebivalki izvirov alpskega in predalpskega sveta. Prva ima do 1,5 mm visoke hišice, pri drugi pa so visoke do 3 mm.

Pljučarji so najštevilnejša skupina polžev, v kateri prevladujejo montanske vrste. Ugodna, razmeroma topla južna pobočja pa so ugodna bivališča tudi za nekatere južne vrste v širšem pomenu. Majhna in zanimiva skupina so prapljučarji (Archaeopulmonata), drobni, do 2 mm veliki polži. Zavojčica (*Carychium*) je do 2 mm velik polž s prosojno hišico, v ustju ima tri zobce. Na toplih in suhih pobočjih je dokaj pogostna trizoba zavojčica (*C. tridentatum*). V južnem pobočju Dražgoške gore je jama Konasnica in v njej živita dve vrsti oziroma podvrsti iz rodu jamničarjev (*Zospeum*). Schmidtov jamničar (*Z. spelaeum schmidtii*) ima do 1,8 mm visoke, prosojne hišice s tremi lamelami v ustju in drobnimi progami ob šivu. Alpski jamničar (*C. alpestre isselianum*) pa ima le 1,5 mm visoke hišice, ki so gladke, v ustju pa ima le eno lamelo ob vretenu. Hišice obeh vrst najdemo najlaže tako, da jih izperemo iz jamske ilovice in peska.

Kopenski pljučarji (*Stylommatophora*) tvorijo glavni polžev v okolici Dražgoš in na Jelovici. Na strmih južnih pobočjih je nekaj južnih vrst in mednje sodi ilirska sirotica (*Granaria illyrica*), ki je po novejših raziskavah samostojna vrsta, prej pa je veljala za podvrsto v Sredozemlju splošno razširjene vrste *G. frumentum*. Najdemo jo na skalah. Sorodna vrsta je *Odontocyclus kokeili*, ki ima 4 mm visoko, stožčasto hišico in v ustju veliko zobcev in lamel. Iz družine požrešnikov (*Enidae*) najdemo do 1,5 cm velikega gorskega požrešnika (*Ena montana*), predvsem na deblih, približno 1 cm visoko hišico pa ima temni požrešnik (*E. obscura*), ki živi najraje v toplih predelih. Tudi rod trunkatelina je najpogostnejši na toplih mestih. Na južnih pobočjih najdemo vrsti *Truncatellina cylindrica* in *T. claustralis*, ki imata 1,5 – 2 mm visoke hišice. Prva nima v ustju vidnih zobcev in lamel, pri drugi pa so v ustju trije zobci oziroma lamele. Valjasto, rebrasto in 3,5 mm visoko, prosojno hišico ima *Agardhiella truncatella*, ki je južnovzhodno alpska in dinarska vrsta. Iz družine orkul je dokaj pogostna *Orcula doliolum*, ta ima do 5,5 mm visoko hišico, ki je pri vrhu širša kot pri ustju. Sorodna je stožčasta orkula (*O. conica*), njena hišica je visoka 6 mm, ima stožčast vrh in v ustju tri lamele. V to družino sodi 3 mm velika, rjava, rebrasta pagodulina (*Pagodulina sporsa*). Iz družine valonij (*Vallonidae*) žive štiri vrste, tri imajo majhne do 3 mm široke sploščene hišice. Gladke hišice ima *Vallonia pulchella*, rebraste pa vrsti *V. costata* in *V. sororcula*. Zadnja je posebno zanimiva, ker je bila pri nas do nedavnega prezrta oziroma napačno obravnavana kot *V. costata*. Izkazalo pa se je, da je to posebna vrsta, ki se od drugih valonij loči po tem, da nima odebeljenega ustnega roba. V zadnjih dveh desetletjih pa je bila uvrščena kar v štiri različne rodove. Zanimive so hišice vrste *Acanthinula aculeata*, ki so stožčaste, visoke le 2,3 mm in imajo radialna rebra in na vsakem na sredini bodičast izrastek. Sploščene hi-

Sl. 46. Polži Dražgoš in Jelovice: 1 Stussinerjev sadar (*Cochlostoma gracile stussineri*), 7 mm; 2 Stussinerjeva konica (*Acicula stussineri*), 1,5 mm; 3 *Belgrandiella fontinalis*, 1,7 mm; 4 *Truncatellina cylindrica*, 2 mm; 5 *Vertigo alpestris*, 2 mm; 6 stožčasta orkula (*Orcula conica*), 6 mm; 7 *Acanthinula aculeata*, 2,2 mm; 8 temni požrešnik (*Ena obscura*), 9 mm; 9 *Semilimax carinthiacus*, 5 mm; 10 *Euconulus fulvus*, 3 mm; 11 *Pseudofusus varians*, 9,5 mm; 12 *Clausilia dubia*, 13 mm; 13 *Macrogastera badia*, 14 mm; 14 *Macrogastera asphaltina*, 18 mm; 15 *Trichia sericea*, 7 mm; 16 *Chilostoma intermedium*, 15 mm

šice imajo tudi polži iz družine Endodontidae. Zelo majhen je *Punctum pygmaeum*, premer hišice je le 1,5 mm. Svitku podobno hišico nosi *Discus perspectivus*, zgornja stran je sploščena in le rahlo izbočena, na zunanjem robu hišice je močan gredelj, spodnja stran pa ima široko odprt popek. Iz družine lazarjev (Arionidae) je na travnikih in njivah pogost rdeči lazar (*Arion rufus*), v gozdu pa ob vlažnem vremenu najdemo na deblih gozdnega lazarja (*A. subfuscus*), ki je svetlo rjav in s temnima progama ob bokih. Zraste do 6 cm. V družini steklenk (Vitrinidae) je nekaj vrst, ki jih samo po hišicah ne moremo ločiti. Jajčasto hišico ima *Vitrina pellucida*, sploščeno, ušesasto pa *Semilimax carinthiacus*. Vrste iz te družine pa bo treba anatomsko preiskati in tako zanesljivo določiti njihove medsebojne odnose. Steklaste, sploščene hišice z veliko zavoji imajo kristalice (*Vitrea*). Povsod v listju in rahli zemlji živi *V. subrimata*. Premer hišice je 3 mm. Zelenkasto rjave, sploščene hišice z nekoliko razširjenim in rahlo pobešenim zadnjim zavojem ima *Aegopinella nitens*, ki živi pod lubjem, trhlím lesom in kamni. Premer hišice je 9 mm. Dokaj pogosten je tudi pasar (*Aegopis verticillus*) z nizko stožčasto hišico, na zgornji strani z drobno skulpturo, spodnja stran pa je gladka in bleščeča, zelenkasto rjava. Premer hišice je do 3,5 cm. Slinarji (Limacidae) so goli polži, ki imajo pod plaščem le majhno ovalno ploščico kot ostanek hišice. Gozdni slinar (*Limax cinereoniger*) je črn, do 15 cm dolg, najdemo ga ob vlažnem vremenu, ob suši pa se skriva za lubje trhlím debel in štorov, pod les in kamne. Pod trhlím lesom in kamni se skriva belkasti, do 3 cm dolgi *Deroceras laeve*, ki spusti bel izloček, ko se ga dotaknemo. Na travnikih in njivah pa živi *D. agreste*, ki zraste do 5 cm in je siv. Zaklepnice so zelo pogostne po številu osebkov, najdemo pa več kot 10 vrst, ki ob vlažnem vremenu lazijo predvsem po deblih in skalah. Za vse je značilno, da imajo dolge, vretenaste hišice in ustje na levi strani. Iz rodu *Cochlodina* je najpogostejša *C. fimbriata* z 1,6 cm visoko hišico, ta je svetlorjava do kostanjevo rjava, nekatere hišice pa so blede. Sorodna, malo večja je *C. laminata*. Od te pa se po lamelah v ustju loči *C. dubiosa*, za katero so raziskave pokazale, da je samostojna vrsta in ne le podvrsta prejšnje. *Clausilia dubia* ima vitko, 13 mm visoko, temno hišico, ki je drobno rebrasta. Iz rodu *Macrogastera* je največja *M. ventricosa*, saj ima do 1,9 cm visoke hišice. Zelo podobna je *M. asphaltina*, ki je bila najdena samo raztreseno v severozahodni Sloveniji. *M. badia* je visoka le do 14 mm, ima v ustju 4 lamele, *M. plicatula* pa je bolj

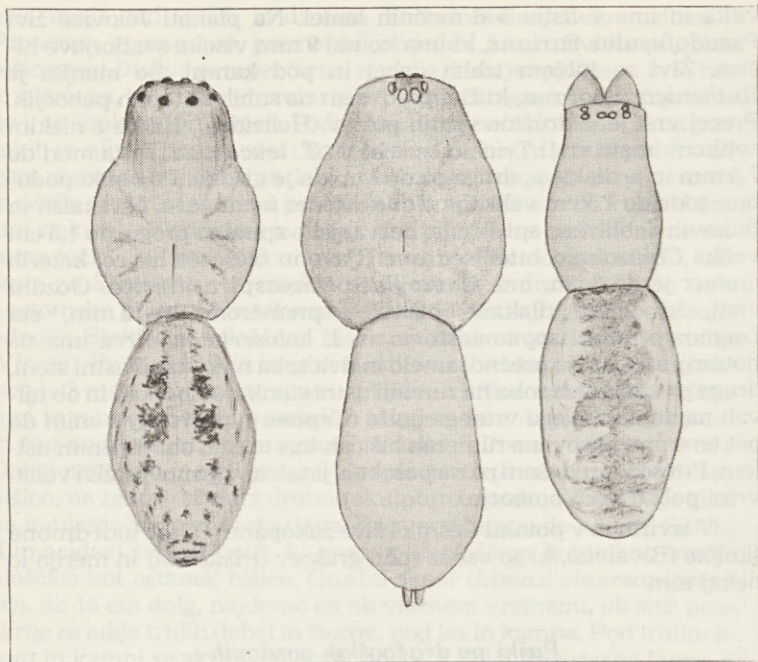
vitka in ima v ustju 5–6 močnih lamel. Na planoti Jelovice živi *Pseudofususulus varians*, ki ima komaj 9 mm visoke svetlorjave hišice. Živi za lubjem trhljih debel in pod kamni. Še manjša je *Ruthenica filograna*, ki živi predvsem na suhih in toplih pobočjih. Precej vrst je iz družine vrtnih polžev (Helicidae). Hišice z nizkim svitkom imata vrsti *Trichia sericea* in *T. leucozona*. Prva meri do 7,5 mm in je dlakava, druga pa do 1 cm in je gladka. Po obliki podobna, toda do 1,5 cm velika je *Monachoides incarnata*. Na skalah in bukovih deblih živi sploščena, bela z rjavo spiralno progo, do 1,5 cm velika *Chilostoma intermedium*. Rjave in bleščeče hišice, katerih premer je do 3 cm, ima *Campylaea planospira illyrica*. Gozdni vrsti, ki imata dlakave hišice s premerom 10–12 mm, sta *Isognomostoma isognomostoma* in *I. holosericum*. Prva ima na notranji steni ustja prečno lamelo in dva zoba na zunanji ustni steni, druga pa samo dva zoba na zunanji ustni steni. Na posekah in ob njivah najdemo malega vrtnega polža (*Cepaea nemoralis*) z enim do pet temnimi pasovi na rumenih hišicah in s temno obrobjenim ustjem. Povsod, predvsem pa na posekah, jasah in v grmovju, živi veliki vrtni polž (*Helix pomatia*).

V izvirih in v potoku Češnjici žive zakopane v blato tudi drobne školjke (Bivalvia), ki so vse iz rodu grašcev (*Pisidium*) in merijo le nekaj mm.

Pajki po dražgoških gozdovih

Na našem sprehodu v Dražgoše in okolico nas bodo zanimali predvsem pajki, ki žive v gozdovih Jelovice, te prostrane apnenčaste planote na skrajnih severozahodnih predelih loškega ozemlja.

Ko nas bo pot peljala od Dražgoš proti zahodu, proti Mrzli dolini in na Dražgoško goro, nas bodo spremljali bukovni gozdovi. V njih živi večina pajkov pri tleh in na tleh, na stelji in v njej, pod listjem, skalami, ki jih tod pod stenami dolge Dražgoške gore ne manjka. Ne bo treba obrniti veliko kamnov, pa se bomo seznanili z enim najpogostejših pajkov v teh lesovih, z ožganim temačnikom (*Amaurobius obustus*) in njegovo lovilno pajčevino. Pajek sam je slab centimeter velik z rjavkasto rumenim (kot ožganim) glavopršjem in rumenkastim zadkom z značilno štirioglato temno liso na sredi (sl. 47 - 1). Vsa družina temačnikov (*Amaurobiidae*), kamor spada tudi naš ožgani, ne

Sl. 47. Nekateri pajki po dražgoških gozdovih: 1 ožgani temačnik, 2 obris in lega oči pri šesterookcu, 3 podlubnja segestrija. Risal A. Polenec

mara svetlobe: v kletih, temačnih gozdovih, kamor zlepa ne prodor sončni žarki, si pod kamenjem, listjem spredajo lovilno pajčevino. Iz cevastega bivališča peljejo modrikaste, drobno nakodrane nitke, ki jih temačniki spredejo in nakodrajo z dvovrstnim glavičnikom – dve vrsti rahlo usločenih laskov – na zadnjih nogah. Modrikasta snov priteka iz posebnih žlez na koncu zadka. Ker so te lovilne pajčevine zelo učinkovite, so prvotno mislili, da so prav te modrikaste nitke izredno lepljive. Izkazalo se je, da niso lepljive, le neznansko tanke so in vanje se, ob še tako rahlem dotiku, zatakne vsak lasek, krepeljc ali ščetina na žuželčji nogi.

Ožgani temačnik je prav v teh dražgoških gozdovih zelo pogosten, kar vodilen v pajčji združbi. Tudi sicer je razširjen v loškem pogorju in tudi v Sloveniji.

Pod kamenjem, mahom in listjem žive tudi pajki šesterookci (*Dysderidae*). Čez dan tiče v belkastem vrečastem zapredku kot v nekaki spalni vrečki, ponoči pa grede na lov. Dobra pol centimetra velik lepi šesterookec (*Harpactea lepida*) spada med vsemi našimi gozdnimi osmeronožci med najbolj razširjene in pogostne. Ker svatuje dvakrat letno, v pomladnih in zimskih mesecih, najdemo odrasle v teh letnih časih, seveda če zime niso premrzle in zasnežene. Poleg lepega šesterookca živi v gozdovih pod Dražgoško goro nekoliko večji kanestrinijev šesterookec (*Dasumia canestrini*). Zelo je podoben lepemu, ima temno rjavo glavoprsje in svetlo siv zadek. Najlaže ju ločimo po bodicah na notranji strani stegenca prvega para nog: na lepem so štiri ali pet, na kanestrinijevem pa le ena ali dve. Urna sta pa oba, mimogrede nam uideta in se skrijeta med listje, če nismo dovolj spretni. Ko smo našli tega šesterookca, smo bili ne malo presenečeni: le kako je mogel ta izraziti mediteranec iz toplih sredozemskih gozdov in kraških grmišč prodreti sem, in to prav v Mrzlo dolino pod Dražgoško goro? V loškem območju je bil ta pajek ujet doslej le v svetlem borovem gozdu pod Joštom. Našli pa smo ga še severneje, na sončnih, toplih južnih pobočjih na Karavankah (Tabre pri Belci). In še tretji šesterookec je doma v dražgoških gozdovih: podlubnja segestrija (*Segestria senoculata*). Od omenjenih dveh se ta pajek loči po razporeditvi šestih oči: oba šesterookca imata oči spredaj na glavi kar na »kupu«, (sl. 47 - 2), medtem ko so pri segestriji razmeščeni v treh ločenih skupinah. Glavoprsje je rjavo, na sivo rumenem zadku pa je značilna rjava cikcakasta risba (sl. 47 - 3). Čez dan segestrija miruje v cevki, najraje kje pod lubjem (odtod ime), ko se pa zmračí, prileze k vhodu ter položi svoje nožice na pajčevinaste nitke okoli svojega doma. Če se ob njih slučajno spotakne kaka žuželka, plane pajek nanjo in jo odvede v rov. Strokovnjaki so nas seznanili tudi s tem, kako samec zasnuje izvoljenko: ko je odkril samičino stanovanje, začne ob vhodu, pod »oknom« s pipalkama trkati po pajčevini. Vedno hitreje in hitreje udarja. Kmalu se mu začne tresti vse telo in v kratkih polminutnih presledkih trza naprej in nazaj. Končno le zvabi družico iz temne čumnate. Tedaj začne svatovavec ves iz sebe kar plesati in skakati pred izvoljenko, ki se mu ne more več dolgo upirati . . .

Sl. 48. Polenčev lijakar. Foto K. Narobe

Senčnati, ne preveč vlažni gozdovi nudijo ugodne življenjske pogoje tudi številnim vrstam iz družine lijakarjev (*Agelenidae*). Prav iz te družine je tudi temni čokati lijakar (*Coelotes inermis*), ki je poleg lepega šesterookca najpogostejši, celo vodilni predstavnik v pajčjih združbah naših gozdov; seveda živi tudi v dražgoških. Skupaj z njim pa živi tudi sorodni polenčev lijakar (*Coelotes poleneci* (sl. 48), ki zahteva prav iste življenjske pogoje. Seveda pride zato med njima do hude medsebojne konkurence, kdo bo katerega izrinil. Toda ne, oba najdemo med vodilnimi vrstami, celo skoraj v enakem številu. Le kako sta se le »sporazumeli« za tako složno življenje? Takole: vsaka od njiju ima dvoje svatovalnih obdobij, glavno in stransko, toda ko ima ena od njiju glavno, ima druga stransko in obratno. Temni lijakar ima glavno razmnoževanje spomladi, stransko pa jeseni, polenčev pa ravno obratno. Tako sta si izborila vsak svoj življenjski prostor v istem gozdu. – Poleg teh dveh pa živi v tem bukovju še tretji, ne ravno redki zvitolasi čokati lijakar (*Coelotes anoplus*): na pipalki ima namreč samec značilen močan zvit las. Prav redko smo

se do sedaj srečali s tem pajkom v gozdovih s srednjeevropskim podnebjem, le ob vznožju Ratitovca in v sončnem borovem gozdu v Karavankah. Ko pa zaidemo v lesove južno od Postojne, kjer postaja vpliv Mediterana vse močnejši, postaja tudi zvitolasi lijakar vse pogostejši, temni pa vse redkejši: zato lahko sklepamo, da prija zvitolasemu lijakarju tako kot tudi kanestrinijevemu šesterookcu toplo sredozemsko podnebje. Res, oba sta »otroka sonca«, ki sta prav ob vznožju toplega južnega pobočja Dražgoške gore našla sledi Mediterana . . . V votlinicah pod listjem, kamenjem predeta pajčevine tudi 6 oziroma 8 mm velika siva lijakarja (*Cybaeus minor* in *Cybaeus tetricus*). Podobna sta čokatemu, le manjša in svetlejša sta, na sivem zadku pa so dobro vidne svetle kljukaste risbe. Tudi 6 mm velikega razkošnega lijakarja (*Tegenaria luxurians*), sorodnika hišnega pajka, bi našli pod steljo: ime ima po plodilnem organu, čigar en del je res prav rokokojsko zavit. Lahko bi omenili še kakega lijakarja, toda ozirno se še k drugim gozdnim osmeronožcem.

Zdaleka največ pri tleh živečih pajkov, tudi v našem bukovem gozdu, pa uvrščamo med baldahinarje (*Linyphiidae*), kar 19 vrst smo doslej našli, toda le na nekaj sto kvadratnih metrih, kje je še vsa prostrana Jelovica? Predejo majhnim baldahinčkom podobne pajčevine, pod katerimi visijo po večini le dva do tri milimetre veliki pajkci na svojih dolgih, vitkih nožicah. Le redke bomo lahko kar na prvi pogled, brez pripomočkov prepoznali. Leptifanti so večinoma temnejši, vzdolž zadka pa imajo svetle kljukaste risbe, centromeri so svetlejši brez risb na zadku in s krajšimi in krepkejšimi nožicami. Najlaže še prepoznamo troglohifante, te sicer jamske pajke, vendar smo jih odkrili tudi izven jam, v opuščениh rovih glodalcev tik pod površjem. Tod predejo vodoravne, kot dih tanke pajčevinice, na katerih visijo s svojimi izredno dolgimi in tankimi nožicami; kot pravi jamski prebivalci, so tudi ti skoraj brez barvila, blede rjavo rumenkasti. Če sodijo predstavniki prvih dveh rodov med splošno razširjene evropske, posebej srednjeevropske pajke, so troglohifanti samo naši, še več: kot ima skoraj vsaka jama svojo vrsto, tako zaseda vsak izvenjamski (mikrokavnikolni, v majhnih votlinicah živeči) troglohifant večje ali manjše področje. Med našimi štirimi dražgoškimi, jelovškimi vrstami sta dva že opisana, to sta bodičasti troglohifant *Troglohyphantes trispinosus*, doslej znan s Pasje ravni, Porezna, Dravha, Črne prsti in sedaj še z Dražgoške gore, in izvenjamski *Troglohyphantes excavatus*, ki živi pravzaprav izven rovov, pod

kamenjem v temačnih vdolbinicah. Ostala dva jelovška troglohifanta še nista dokončno opredeljena.

V vsakem letnem času se srečujemo s številnimi od omenjenih pajkov. Kakor hitro odleze sneg, ožive tudi pajki, ki so otrpli prestali dolgo, dolgo zimo kje pod steljo ali kamenjem. Preden sonce in odjuga pobereta sneg z Jelovice, traja pol leta in še več. V nekoliko nižji Mrzli dolini (863 m) se pojavijo prve prekopne bolj zgodaj. Pred leti smo ob koncu koledarske zime (20. 3.) našli predstavnike vseh štirih družin, o katerih smo govorili. Lepi šesterookec je bil celo že v svatovskem razpoloženju, tako tudi baldahinar (*Centromerus jaksoni*), medtem ko se je ožgani temačnik šele pripravljal »na ta važni korak«, ki bo v maju. Mesec kasneje je svatovsko razpoloženje zajelo še temnega in zvitolasega lijakarja in baldahinarja gozdnega centromera (*Centromerus silvicola*). Pa tudi ko se v jelovških gozdovih že začneja oglašati zima, pajki še vedno lezejo okrog in svatujejo. Tako je tistega 9. novembra svatoval temni lijakar, lepi šesterookec, baldahinar centromer (*Centromerus pabulator*) – ujetih je bilo 53 samcev in 10 samic. Dokaz o svatovskem razpoloženju so predvsem zreli samci, ki si iščejo samice. Sicer pa tudi pod snegom življenje pajkov ne zamre: v rovih pod steljo troglohifanti ne otrpnejo. Ob ugodnih zimah pa sredi zime svatujejo celo kar številni baldahinarji.

Tako smo se le bežno seznanili z nekaterimi bolj pogostnimi osmeronožci iz dražgoških gozdov. Izven gozdov, na prostih travnatih površinah, senožetih, travnikih, vrtovih okoli Dražgoš žive vrste, ki zahtevajo drugačne življenjske pogoje – več sonca, manj vlage. Na teh površinah se srečujemo zlasti z volkci (*Lycosidae*), skakači (*Salticidae*), rakovičarji (*Thomisidae*), križevci ali mrežarji (*Araneidae*) in tudi baldahinarji (*Linyphiidae*). S številnimi vrstami iz omenjenih družin pa smo se že srečali pri naših sprehodih na Ratitovec, Lubnik in Blegoš.

Metulji Dražgoš in okolice

O metuljih loškega ozemlja smo pisali že v dveh vodnikih, ko smo obiskali Ratitovec in Blegoš. Obakrat smo se seveda omejili predvsem na tiste vrste, ki jih najdemo v višjih legah, kjer so res gorski metulji. Nismo pa zanemarili na naši poti tistih nižinskih vrst, ki so kako drugače zanimive in pomembne.

Precej drugačna pa je metuljska favna Dražgoš in okolice, kajti kraj leži okoli 800 m visoko in okoliški svet, predvsem rob Jelovice, pa le še nekaj sto metrov višje. Zato tu ne moremo pričakovati tistih pravih gorskih vrst, ki jih videvamo v višjih gorskih krajih in kakršne smo spoznali na Blegošu in zlasti na Ratitovcu. Vendar to ne pomeni, da tu ni lepih in zanimivih metuljev. Celo sorazmerno več jih je in nekateri, ki so poljski in sadni škodljivci, so še kako pomembni. Prav ob obisku Dražgoš imamo najlepšo priložnost spoznati tudi te navadnejše nižinske metulje.

Da je metuljska in sploh žuželčja favna tega okoliša bogata in pestrejša, ima zaslugo tudi lega Dražgoš. Ležé na pobočju, ki je obrnjeno proti jugu in imajo zelo raznovrsten rastlinski pokrov, travnike vseh vrst, grmiščne in gozdne sestoje vseh vrst drevja, to pa daje odlične pogoje za razvoj in uspevanje najrazličnejših živali, posebno tistih, ki ljubijo toploto.

Pa pojdimo primerno oboroženi za lov, ali pa vsaj z ostrim očesom, morda tudi s fotografsko kamero, na ta zares slikoviti izlet. Izhodišče nam je Češnjica. Že v dolini proti dražgoškim bregovom je pravo bogastvo metuljev, še posebno nočnih, saj smo dobro polovico vseh v Sloveniji znanih vrst prav tam ugotovili. Če tem dolinskim vrstam prištejemo še tiste, ki letajo nekoliko višje in po robu Jelovice, lahko rečemo, da živi tu kar kakih 60 % metuljev Slovenije.

Naš opis začenjamo po ustaljenem sistemu z dnevniki in z družino jadrincev (*Papilionidae*). Srečamo vse glavne predstavnike: jadrarca (*Iphioides podalirius*), njegovega sorodnika lastovičarja (*Papilio machaon*) in črnega apolona (*Parnassius mnemosyne*). Belinov, ki so pretežno metulji kultiviranih površin, je tu veliko vrst. Med njimi so tudi vsi pri nas poznani škodljivci, ki živijo na križnicah, zelju, repi, repici itd. Po vrtovih naselij in okoliških poljih letajo kapusov belin (*Pieris brassicae*), repni belin (*Artogeia rapae*), repični belin (*A. napi*), ki so skupaj z glogovim belinom (*Aporia crataegi*), ki je sadni škodljivec, lahko zelo veliki škodljivci. Od doline vse do gozdnega roba leta že zgodaj spomladi zorica (*Anthocharis cardamines*), ki se v spolih lepo loči. Samček ima na zgornjih krilih vedno oranžno pego (sl. 49 – 5). Obdobno se pojavlja tudi selec (*Pontia daplidice*), ki leta najraje po deteljiščih. Zelo pogost je po travnikih gorčični belinec ali frfotavček (*Leptidea sinapis*), ne manjkajo tudi zlate osmice (*vrste Colias*) in citrončki (*Gonepteryx rhamni*).

Med vsemi dnevniki so pisančki (Nymphalidae) res najbolj pisani. To je številna družina in precejšen del jih leta tudi tu. Povsod redki veliki izpreminjevavček (*Apatura iris*) je tu pogostejši. Tudi njegov bližnji sorodniki, ki ne izpreminjajo barv in so izraziti gozdni metulji, mali gozdni trepetlikar (*Limenitis camilla*) in kresničar (*Neptis rivularis*) ter največji iz te družine, trepetlikar (*Limenitis populi*), so tu dosti pogosti. Redki tudi niso po risbi in barvah najbolj pestri dnevniki: pogrebec (*Nymphalis antiopa*), veliki koprivar (*N. polychloros*), mali koprivar (*Aglais urticae*), dnevni pavlinček (*Inachis io*) ter oba metulja – selca, admiral (*Vanessa atalanta*) in osatnik (*V. cardui*). Na travniških pobočjih Dražgoš in tudi po dolinskih travnikih je pravi eldorado za bisernike. Tu manjkajo le pravi gorski in nekateri močvirni – higrofilni biserniki. Naš največji bisernik je gospica (*Argynnis paphia*), ki poseda po cvetju gozdnih robov in jas. Vse druge vrste so travniške: veliki bisernik (*Mesoacidalia aglaja*), mali bisernik (*Issoria lathonia*), ki je tudi selivec, robidov bisernik (*Brenthis daphne*), ki ljubi toplo okolje, pa še spomladanski bisernik (*Clossiana euphrosyne*) in drugi.

Prav tako številni po vrstah in množičnosti so pisančki v ožjem pomenu besede. Pisančki so bisernikom podobni, so nekoliko manjši in na spodnji strani zadnjih kril nimajo bisernih peg. Na dražgoških pobočjih leta tudi termofilni veliki pisanček (*Melitaea phoebe*) in škržolični pisanček (*Euphydryas aurinia*).

Tudi okarjev (Satyridae) je veliko vrst. Ti so pretežno grmiščni in še več je gozdnih metuljev, ki ljubijo senčnate lege. Travniških vrst je le malo, zato pa so vedno množični in tudi povsod razširjeni. Tako sta lisar (*Melanargia galathea*) in mali rjavček (*Coenonympha pamphilus*). Najbližji sorodnik malemu je grmiščni rjavček (*C. arcania*), ki poseda po grmovju in nižjem drevju. Enake navade ima precej večji lešnikar (*Maniola jurtina*), ki pa rad zaide tudi na travnike. Izrazitejši gozdni metulji pa so gozdni pegavček (*Pararge egeria*) in Scopolijev okar (*Lopinga achine*), saj tako lahko imenujemo tega značilno pegastega okarja, ki ga je opisal J. Scopoli že 1763. leta v *Entomologia Carniolica*.

Modrini (Lycaenidae), zlasti modrini v ožjem pomenu metuljev te sicer zelo raznolike družine, so travniški metulji. Travniški so tudi predstavniki poddružine cekinčkov (Heodinae), ki so kovinsko rdeče obarvani. Metulji iz tretje poddružine modrinov so repkarji (Theclinae), ki pa so izraziti prebivalci grmovja in nižjega drevja.

Najpogostejši je kaj nenavadno na spodnji strani kril zeleno obarvani zeleni repkar (*Calophris rubi*). Drugi njegovi sorodniki so rjavo črno obarvani in le njihove samice imajo večjo oranžno pego na zgornjih krilih, na primer veliki brezov repkar (*Thecla betulae*) ali dokaj redki češpljev repkar (*Strymonidia pruni*). Od cekinčkov leta tu tudi bolj v gorskem svetu pogostejši vijoličasti cekinček (*Heodes alciphron*), ki se vijolično spreminja in je med vsemi najlepši. Pravih modrinov leta tu veliko vrst. Pri večini je izražen spolni dimorfizem in so samci obarvani z različno kovinsko modrimi odtenki, samice pa imajo rjavo črna, pri nekaterih vrstah bolj ali manj ozko oranžno obrobljena krila. Le nekaj vrst je, da so tudi samci enaki samicam. Omenimo dva, ki ljubita tople suhe travnike in tu nista redka, tirkizni modrin (*Plebicula dorylas*) in kraški modrin (*Lysandra coridon*) (sl. 49 – 9). Najhitrejši letalci, ki se živahno spreletavajo po travnikih od cveta do cveta, so debeloglavci (Hesperiidae) in jih zato težje opazimo. Po svoji zunanosti in navadah spominjajo na prave dnevnike, čeprav to niso. Razvojno sodijo celo med metuljčke (Mikrolepidoptera). Dobra polovica vseh, ki jih poznamo pri nas, leta tudi tu in niso redki. Naštejmo le nekaj predstavnikov: slezenovček (*Pyrgus malvae*), slezov debeloglavec (*Reverdinus floccifeurus*) in povsem drugačen rjavi debeloglavec (*Ochlodes veanatus*).

Somračniki ali vešci (Sphingidae) ne letajo le v mraku. Večji del kakor slakov vešček (*Protoparce convolvuli*) ali škodljivi borov vešček (*Hyloicus pinastri*) in razni mlečkarji res letajo v mraku. Nekaj pa je takih, ki letajo podnevi in obiskujejo s svojimi dolgimi rilci dolgovratne cvetove razhudnic pa tudi drugih družin s podobnim cvetjem. Taki so velerilec (*Macroglossa stellatarum*) in oba sorodnika, ki posnemata s steklastimi, le delno z luskami pokritimi krili velike pikajoče kožokrilce, čmrljavec (*Hemaris fuciformis*) in škržolični velerilec (*H. tityus*). Vsi trije tu niso redki. Nekaj vešcev pa ima drugačne navade, letajo ponoči, ne srkajo nektarja iz cvetov kar med letom, zato pa zelo radi priletijo na luč. Skoraj vse naše vrste žive tudi tu. Posebno lep in zanimiv z velikimi očesi na spodnjih krilih (plašilni efekt) je večerni pavlinček (*Smerinthus ocellata*). Zelo lep je nekoliko manjši lipov vešček (*Mimas tiliae*) in topolov vešček (*Laothoe populi*).

Kakih 20 družin nočnih metuljev združujemo v bolj umetno skupino prelcev in prelcem podobnih metuljev (Bombyces). Za vse je značilno, da imajo precej zajetne trupe, so kosmati, največkrat s ši-

rokimi krili, ki so velikokrat živahno obarvana, samci pa imajo košate tipalnice. V naravi jih le redko opazimo. Malo vrst je, ki letajo podnevi in še to le samci. Raziskave s posebnimi lovnimi ultraviolečnimi svetili so pokazale, da so prelci tu razširjeni v številnih vrstah in da so mnoge sicer drugod redke vrste tu pogostejše.

Najlepši, najbolj kričeče obarvani so kosmatinci ali medvedki (*Arctiidae*). Med njimi je nekaj takih, ki letajo podnevi in posedajo po cvetovih kakor pikasti prapor (*Panaxia dominula*) in njegov sorodnik ruski medvedek (*P. quadripunctaria*), travni kosmatinec (*Diacrisia sanio*), ki leta po travnikih, njegove rjavo rdeče samice pa čepe na drevju in grmovju. Še več pa je pravih nočnih medvedkov, ki priletavajo na luč: lipovčev kosmatinček (*Spilarctia lutea*) in sorodni zelo pogosti beli kosmatinček (*Sp. menthastri*), rdeči pestrin (*Phragmatobia fuliginosa*) in še drugi. Podnevi splašimo zlasti iz iglavcev, priletijo pa tudi na luč, zanimive drobne rumene medvedke lišajarje (*Eilema* vrste).

Po travniških cveticah, zlasti po košaricah in grintavcih, posedajo in jih obletavajo lepo rdeče črno pisani ovniči (*Zygaenidae*). Večji del ovničev je povsod pogost, nekaj pa je redkih in jih na mnogih območjih sploh ni. Taka sta medeni deteljni ovnič (*Zygaena/Thermophila/meliloti*) in bolj grmiščni škržolični ovnič (*Silvicola scabiosae*). Tudi nekaj vrst zlatič iz širšega rodu (*Procris*) leta po okoliških dolinskih in tudi najvišje ležečih travnikih. Zelo lokalno je po Sloveniji razširjen in tudi tu redek modro črni ovnič (*Polymorpha ephialtes*), ki nastopa v več oblikah, beli, rumeni in rdeči (polimorfizem) in posnema ivanjsko ptičico (*Synthomis phegea*) iz povsem druge družine (*Syntomidae*). Ugotovili smo, da so tu tudi iz drugih družin razmeroma pogoste na splošno redkejše vrste. Tako žive v tem širšem območju nekatere redkejše hrbtorožke (*Notodontidae*). Taki sta srebrna hrbtorožka (*Spatalia argentina*), ki je južna in termofilna vrsta, in redki hermelinov viličar (*Cerura erminea*). Južni metulj iz družine nočnih pavlinčkov (*Saturniidae*), ki živi tu, čeprav je redek in je pri nas tudi zavarovan, je veliki nočni pavlinček (*Saturnia pyri*). Zelo pogosta pa sta mali nočni pavlinček (*S. pavonia*) in rjavi pavlinček ali beli T (*Aglia tau*), katerih samca se podnevi podita po listnatih gozdovih in grmiščih. Do sem se je že pred mnogimi leti razširil in udomačil priseljeni jamamaj ali japonski prelec ali pavlinček (*Antherea yamamai*).

Po vrstah so bogate tudi kokljice (*Lasiocampidae*), med katerimi jih je tudi nekaj, ki delajo škodo, če se preveč razmnožijo. Ti škodljivci so borov prelec (*Dendrolimus pini*), ki ga tu dobimo le v temnejši gorski obliki, prsteničar (*Malacosoma neustria*), ki je škodljiv na sadnem drevju, kot je tudi volnati prelec (*Eriogaster lanestris*). Tu smo opazili zelo redko vrsto kokljic, *Cosmotriche lunigera*, ki je izrazita severnoevropsko razširjena gorska vrsta in se, kot vse kaže, prav v zadnjem desetletju vedno bolj širi proti jugu.

Brezov prelec (*Endromis versicolora*) je edini predstavnik družine Endromididae. Samec tega zelo lepo risanega in velikega prelca se že v prvi spomladi podnevi spreletava po listnatih gozdovih in jahah, še večja samica pa prileti rada k luči (sl. 50 – 1).

Skoraj vse vrste iz družine gobarjev (*Lymantriidae*), med katerimi so mnogi celo zelo hudi škodljivci, letajo in ugotovili smo, delajo tudi tu škodo. To so kot najpomembnejši gobar (*Lymantria dispar*) in smrekov prelec (*L. monacha*), zlatoritka (*Euproctis chryorrhoea*), sorodna *Portesia similis* in nekoliko večja vrbova zlatoritka (*Leucoma salicis*). Podnevi leta rjavi čudak (*Orgyia recens*), katerega samička je brez kril. Na luč pa priletavajo, včasih kar množično, rdečerepke (*Dasychira pudibunda*).

Med nepravne prelce štejemo nekaj družin, ki v razvojnem sistemu pripadajo najprimitivnejšim metuljčkom (*Microlepidoptera*). Predstavniki nekaterih družin, kot vrečkarji (*Psychidae*) in steklokrilci (*Aegeridae*), so majhni, celo zelo majhni metuljčki. Nasprotno pa so lesovrti (*Cossidae*) in tudi zavrtači (*Hepialidae*) precej večji in vrbov zavrtač (*Cossus cossus*) je celo eden naših največjih metuljev.

Skoraj nemogoče bi bilo naštetih vsaj najpomembnejše sovke (*Noctuidae*), ki jih poznamo od tukaj. Več kot 250 vrst jih je, vseh v Sloveniji pa poznamo nekaj čez 500. Od teh 250 vrst jih je več kot polovica takih, ki so povsod razširjene in tudi pogostejše. Preostale pa so že take, ki živijo le na zahtevnejših biotopih, kjer rastejo njihove hranilne rastline ali so dani kakšni drugi posebni pogoji za njihovo življenje. Med povsod pogostimi je tudi precej sovka, ki se selijo in se obdobje pojavijo v izrednih množinah in tedaj povzročijo tudi veliko škode. Najbolj znana je gama ali agatovka (*Autographa gamma*), ki leta ponoči in podnevi. Škodljivi selivci so še navadna travna sovka (*Scotia exclamationis*), ozimna sovka (*Sc. segetum*), ržena sovka (*Mesapamea secalis*), ki so vse škodljivke na žitih in travah. Tudi koreninska sovka (*Apamea monoglypha*), ki žre korenine žit in trav,

dela povsod občutno škodo. Na povrtninah so škodljive ipsilonova sovka (*Scotia ipsilon*), ki žre korenine trav in kulturnih rastlin. Podobno škodo povzročata ahatovka (*Brotolomia meticulosa*), kapusova sovka (*Mamestra brassicae*), grahova sovka (*M. pisi*), povrtna sovka (*M. oleracea*).

Drugače zanimive pa so sovke iz druge skupine. Mnoge od teh imajo zaradi visokega jelovškega roba že gorski značaj in pripadajo celo k pravim subalpskim vrstam. Take so sorodnice glagolke: zlata sovka (*Autographa chryson*), *A. jota* in *A. pulchrina* in redka macesnova sovka (*Syngrapha ain*). Med gorskimi sovkami, ki prilete na luč, so tudi petrofilne sivo belo risane, ki preko dneva posedajo po skalah. Zato jih v naravi le težko opazimo. Take so: *Chersotis margaritacea*, *Epipsilia grisescens* in *latens* ter termofilna *Eremodia gilva*. Pozornost seveda vzbujajo veliki metulji, še posebno, če so tudi lepo ali celo kričeče obarvani, kot so trakarji (*vrste Catocala*). Najiminitnejša in največja sovka pri nas je modri trakar (*Catocala fraxini*), ne dosti manjši pa so razni rdeči trakarji, kot navadni rdeči trakar (*C. sponsa*) ali vrbov rdeči trakar (*C. elocata*) in še drugi. Od rumenih trakarjev, ki so izraziti južno razširjeni metulji, je tu znan le *Catocala conversa*. Tudi tu je redek črni trakar (*Mania maura*), pogost pa je sivi trakar (*Pseudophia lunaris*). Na luč prilete rade številne kutarice (*Cucullia* vrste), katerih pisane gosenice najdemo na lučnikih in sorodnicah in na nekaterih košaricah (solate), kot lučnikova kutarica (*C. verbasci*) in montanska zvončnična kutarica (*C. campanulae*). Veliko vrst je iz širšega rodu *Acronicta*. To so lepši metulji, še lepše pa so njihove različno kosmate gosenice, ki živijo na listavcih. Ti so leskova sovka (*Demas coryli*), javorjeva sovka (*Acronycta aceris*), jelševa sovka (*A. alni*) in redkejši zajček (*A. leporina*). Vsi ti so škodljivci, ker gosenice žro liste listnatega drevja. Škodljivci na listavcih so tudi neobičajne zelene sovke (Beninae) in od teh je zelo pogosta vrsta bukov zelenček (*Bena prasinana*) pa tudi mali vrbov zelenček (*Earias chlorana*). Velik škodljivec na sadnem drevju je modroglavka (*Diloba coeruleocephala*). Na iglavcih žreta borova sovka (*Panolis flammea*) in smrekova sovka (*Panthea coenobita*).

Ne dosti manj je tu raznih pedicev (Geometridae), in sicer pretežno grmovnih in gozdnih metuljev. Le manjši del je travniških vrst. Skoraj vsi pedici so pravi nočniki in le nekateri aktivno letajo tudi podnevi. Več jih leta v somraku. Dražgoški svet je s svojimi raz-

ličnimi biotopi ustvarjen za bogato in pestro favno pedicev, posebno v nekoliko višjih gozdnih predelih na vsem obrobju Jelovice s travnatimi in zagrmovljenimi jasami in posekami. Tako kot za sovke tudi za pedice ne bo mogoče podati prave slike bogastva te skupine. Če smo pri sovkah še izbrali vsaj nekaj domačih imen, je bilo to za pedice dosti težje. Domače ime dobijo vedno le največji, najopaznejši, najbolj barviti, ali jih mora odlikovati še kakšna druga posebnost. Pri pedicah, ki so v povprečju majhni, kvečjemu srednje veliki metulji, pa je takih bolj malo. Zato je domače imenoslovje pri njih zelo revno. Vendar si prizadevamo, da bi po vzoru drugih vseeno poimenovali čim več vrst z res primernimi imeni. To smo prav pri našem opisovanju metuljev dražgoške okolice prvič poskusili. Pri pedicah pa je teh novih imen največ. Upajmo, da bodo dobila svojo veljavo in uporabo.

Naštejmo najprej škodljive pedice. Zmrzlikarji ali zimski pedici so najpomembnejši. Vsi imajo tudi podoben način življenja, kot metulji letajo v kasni jeseni, celo pozimi ali v najbolj zgodnji spomladi. Obdobje nastopajo v velikih množinah in njihove gosenice obžro razne listavce, sadno drevje do golobrsa. Pravi zmrzlikarji imajo še to posebnost, da so njihove samice brez kril, ali z zelo okrnjenimi krili. Vsako leto je zelo pogost mali zmrzlikar ali zimski pedic (*Operophtera brumata*) in najbližji sorodnik gorski mali zmrzlikar (*O. fagata*). Manj pogost je veliki zmrzlikar ali zimski pedic (*Eranniss defoliaria*) in oranžni (*E. aurantiaria*), ki vsi letajo v prvih dneh zime. V zgodnji spomladi pa letata spomladanski zmrzlikar (*E. marginaria*) in kostanjev zmrzlikar (*Alsophila aescularia*). Najzgodnejši in največji, ki leta, če je le malo topleje, od decembra do marca, je snežni zmrzlikar (*Phigalia pedaria*). Na gozdnih listavcih pa je še veliko t. im. defoliorjev (jedcev listja); eden večjih je brezov pedic (*Amphidasis betularia*), ki smo ga tudi tu zelo poredkoma dobili v črni obliki (*f. carbonaria*), topolov pedic (*Biston strataris*), glogov pedic ali rumeni pedic (*Opisthograptis luteolata*), nekatere vrste iz rodu zobnikov (*Ennomos*) in sorodnih, zelo značilnih in živahno obarvanih metuljev, kakor jesenski zobnik (*E. autumnaria*), hrastov zobnik (*E. quercinaria*) ter sorodni lipovček (*Hygrochroa syringaria*). Na listavcih živi tudi neobičajno velik in zeleno obarvan pedic zelenček (*Hipparchus papilionaria*), vendar je redek. Veliko več pa je drobnejših pedicev, ki se hranijo in delajo večjo ali manjšo škodo. Teh je veliko: rumeni bukov pediček (*Cosymbia li-*

nearia), in njegovi sorodniki *C. punctaria*, *C. annulata* in *C. pendularia*. Tudi med pedici je veliko škodljivcev iglastega drevja. Najbolj poznan je borov pedic (*Bupalus piniarius*), pogostejši pa je beli borov pedic (*Boarmia secundaria*); dokaj redek je jelov pedic (*B. ribeata*) in *Semiothisa signaria* in *S. liturata*. Nekaj jih je tudi med najmanjšimi pedici iz rodu *Eupithecia*: borov pediček (*E. pini*), smrekov pediček (*E. bilunulata*). Le nekoliko večji iz rodu *Thera* so smrekov pedic (*Th. variata*), brinov pedic (*Th. juniperata*) in gorski brinov pedic (*Th. cognatha*), ki pa je tu redek in živi nad jelovskim robom.

Spoznajmo zdaj še druge pedice, ki jim ne moremo naprtiti škodljivosti in so kako drugače zanimivi za kraje, ki jih opisujemo. Taki so brezov trakarček (*Brephos parthenias*), valoviti pedic (*Calocalpe undulata*), ki je zelo redek, in veliko zanimivih tudi barvno in po risbi lepih pedicev iz velike poddružine Larentiinae: lakotovec (*Cidaria ocellata*), mali suličar (*Epirrhoe tristata*), dvočrtnik (*Euphyia bilineata*), češminov pedic (*Coenotephria berberata*) in vrbov pedic (*Calostigia salicata*), ki imajo domača imena. Razen teh pa jih je tu še nekaj deset vrst, ki so vsi zelo značilni za tukajšnjo favno: *Lygris populata*, *Thera stragulata*, zeleno obarvani *Chloroclysta siterata*, *Xanthorhoe montanata*, *X. spadicearia* in *X. designata*, obdobje se pojavlja eden redkih selivcev med pedici *Nycterosea obstipata*, vrsta montanskih pedicev iz rodu *Calostigia* kot *olivata*, *C. aptata*, *C. pectinataria*, *C. didymata*, *C. parallelolineata*, alpski vrsti *Enthephria caesiata* in *cyanata* in spet nekaj gorskih vrst *Coenotephria verberata*, *C. tophaceata*, *C. nebulata*, *Euphyia scripturata*, *E. cucullata*, *E. molluginata*, *Ecliptoptera silaceata*, *Mesoleuca alaudaria*, *M. albicillata*, *Melanthia procellata*, *Epirrhoe alternata*, *E. rivata*, *E. galiata*, *Perizoma alchemillata*, *P. minorata*, *P. albulata* in še precej drugih. Tudi iz rodu *Eupithecia* je veliko značilnih, predvsem gozdnih in montanskih predstavnikov *Eupithecia plumbeolata*, *E. linariata*, *E. centaureata*, izrazito gorska *E. veratraria*, ki bi jo lahko poimenovali čemerikov pediček, *E. satyrata*, pelinov pediček (*E. absinthiata*), *E. semigraphata*, rmanov pediček (*E. millefoliata*), itd. Zelo značilni so srobotov pedic (*Horisme vitalbata*) in sorodniki *H. tersata* in *H. aemulata*. Veliko je tu vrst iz poddružine Geometrinae. To so največkrat lepo risani in obarvani metulji, kot je leskov pedic (*Lomaspilis marginata*), gozdni pantrček (*Abraxas sylvata*), kakor

tudi *Cabera exanthemata*. Zlasti iz iglavcev se plašijo kar masovno *Anagoga pulveraria* in *Püngeleria capreolaria* ter zeleni smrekov pedic (*Ellopia fasciaria*), iz listavcev pa eden večjih pedicev lepe svilnato zelene barve *Campea margaritata* in rumeno rdečkast slivar (*Angerona prunaria*) ter veliki repati rumeno zelenkasti bezgov pedic (*Ourapteryx sambucaria*), ki pa je kot povsod tudi tu zelo redek. Že spomladi je tudi tu zelo razširjen podnevi letajoči tigriček (*Pseudopanthera macularia*). Veliko vrst je tu značilnih petrofilnih sivo obarvanih pedicev skalnikov (*Gnophos*), ki se skrivajo (mimikrija), sedeč na skalah. Skoraj vsi so gorski metulji: veliki skalnik (*Gnophos furvata*), ki živi le na toplih suhih mestih in mali skalnik (*G. glaucinaria*), gorski skalnik (*G. dilucidaria*). Podnevi leta in je pogost po suhih travnikih *Ematurga atomaria*, po travnikih pa mreževček (*Chiasma clathrata*). Na travnikih živi še veliko pedicev, ki jih štejemo v obširno poddružino Sterrhinae. To so pretežno zelo majhni pedički, ki živijo tudi na grmovju in v gozdu. Nekoliko večji je navadni škrlatar (*Rhodostrophia vibicaria*), ki leta po suhih zagrmovljenih travnikih tudi podnevi. Na luč pa rad prileti sorodni tudi rdeče pasasti škrlatar (*Calothisanis amata*). Navadni lepotič (*Scopula ornata*) je predstavnik zelo številnega rodu manjših metuljkov travnikov, grmovja in gozda. Tričrtnik (*Sterrrha trilineata*) drobčen rumen pediček, pa zastopa še številnejši rod sorodnih pedičkov vrst *Sterrrha*. Zanimivo je, da je precej vrst tega rodu prvi opisal iz naših krajev J. Scopoli. Tako tudi tričrtnika in še naštetih vrst: *S. ochrata*, *S. laevigata*, *S. inquinata*, ki smo jih vse ugotovili tudi tu. Pedici suhih zagrmovljenih travnatih biotopov, ki jih je tu veliko, so srednje veliki zastopniki rodu *Ortholitha* kot gladežovec (*Ortholitha mucronata*), ki ga je tako kot sorodnega *O. moeniata* opisal J. Scopoli. Pogosta sta tudi dvopikasti pedic *O. bipunctaria* in pedic (*O. chenopodiata*). Še posebno na luč priletita večja metulja šentjanževček (*Anaitis plagiata*) in tudi subalpinski gorski šentjanževček (*A. praeformata*). Na luči je pogost prezimovalec jamski pedic (*Triphosa dubitata*), ki pa ne prezimuje in se skriva ne le po jamah, temveč tudi po hišah, kleteh in manjših votlinah. Scopolijevo odkritje je redki sorodni veliki češminov pedic (*Calocalpe cervinalis*), redka pa sta tudi oba krhlična pedica, mali (*Philereme vetulata*) in veliki (*Ph. transversata*). Na koncu naštevanja tako bogato razširjenih in številnih pedicev še nekaj iz rodu izrazitih gozdnih pedicev *Boarmia*. To so predvsem večji metulji in veliki gozdni pedic

(*Boarmia roboraria*) je sploh naš največji pedic. Najpogostejši pa je debelnik (*B. repandata*), ki se imenitno skriva po drevesnih deblih (*mimikrija*). Precej redkejša pa sta bukov pedic (*B. arenaria*) in lišajnik (*B. lichenaria*), ne posebno pogost je Scopolijev gozdni pedic (*B. punctinalis*). Zato pa so zelo razširjeni *B. selenaria* in *B. bistorata*.

Hrošči Dražgoš in Jelovice

Živalski svet hroščev je zelo pester po njivah in travnikih v okolici Dražgoš (prvi biotop) in nič manj po obširnih gozdovih Jelovice (drugi biotop). Poleg tega je še značilnost Jelovice in njenih gozdov v tem, da so tam že prava mrazišča, ki so znana po svojih posebnih življenjskih prostorih za subalpinske in alpinske vrste hroščev. Ti tukaj živijo razmeroma nizko. Najprej preglejmo vrste hroščev po družinah v okolici Dražgoš, kjer prevladujeta dva biotopa, njiva in travnik.

Med brzci (Cicindelidae) srečamo skupaj na peščenih poteh in usekih poljskega brzca (*Cicindela campestris*) in gozdnega brzca (*Cicindela sylvicola*).

Podobno bomo našli na njivah in travnikih med krešiči (Carabidae) nekatere manjše in večje vrste, ki so pogoste tudi drugod po Sloveniji. Te so: usnjati krešič (*Carabus coriaceus*), vijoličasti krešič (*C. germari savinicus*), *C. convexus*, *Cychrus attenuatus*, *Nebria brevicollis*, *Bembidion lampros*, *Callistus lunulatus*, *Chlaenius nitidulus*, *Harpalus pubescens*, *Harpalus griseus*, *H. aeneus*, *Amara aenea*, *A. montivaga*, *A. ovata*, *Anisodactylus binotatus*, *Pterostichus cupreus*, *P. lepidus*, *P. coeruleus*, *Calathus fuscipes*, *Agonum dorsalis*, *Brachynus crepitans* in *B. explodens*. Slednji dve vrsti sta znani po tem, da vzdraženi povzročata nekakšno obrambno eksplozijo s pokom in s tem v nevarnosti zastrašita sovražnika. Zato to vrsto slovensko imenujemo puškar.

Od mrharjev (Silphidae) živijo tukaj zelo pogosto in v velikem številu vrste črni mrhar (*Phosphuga atrata*), *Silpha obscura* in grobar (*Necrophorus vespillo*). Mrharje najdemo vedno ob poginulem krtu, miši ali ptiču.

Tudi hrošči kratkokrilci (Staphylinidae) so tukaj zastopani z velikim številom vrst. Na njivah in travnikih so posebno pogoste vrste *Staphylinus caesareus*, *S. erythropterus*, *S. fulvipes* in *Ocypus olens*. V gnoju bomo večkrat našli lepo in veliko vrsto rumene barve

Emus hirtus. V gnoju živi tudi *Ontholestes murinus*, ki je mnogo manjši od prej omenjene vrste. Na njivah in travnikih je pogost pisan kratkokrilec *Paederus fuscipes*. Zelo pogosto žive na njivah in travnikih kratkokrilci iz rodu *Philonthus* in *Quedius*.

Pogosti na njivah in travnikih so hrošči prisečniki (Histeridae). Znan je rod *Hister* z več vrstami, ki imajo močno hitinasto telo. So zelo sploščeni in večinoma črne barve.

Na njivah, travnikih in v sadovnjakih srečamo številne pikapolonice (Coccinellidae). Najbolj pogosti sta vrsti sedempikčasta pikapolonica (*Coccinella septempunctata*) in dvopikčasta pikapolonica (*Adalia bipunctata*). Na rastlinah in cvetovih najdemo tudi vrsto rumene barve, ki spada v rod *Halyzia*.

Na cvetovih in tudi na lesu najdemo ob lepih sončnih spomladanskih in poletnih dnevih hrošče krasnike (Buprestidae). Pogoste so spomladi v maju in juniju na rumenih cvetovih vrste rodu *Anthaxia*. Najbolj pogoste vrste so *Anthaxia helvetica*, *A. quadripunctata* in *A. nitidula*. Prvi dve vrsti sta temne barve, zadnja je lepe blesteče zelene barve. Na cvetovih in na grmovju bomo našli tudi številne vrste roda *Agrillus* in še druge vrste krasnikov.

Okoli Dražgoš na travnikih in poljih živi tudi veliko število vrst pokalic (Elateridae). Zelo pogosta travniška vrsta je *Brachylacon murinus*, razen te pa so še rodovi *Limonius*, *Melanotus*, *Athous*, *Agriotus* in vrste *Prosternon tessellatum*, *Selatosomus aeneus* in *Denticollis linneatus*.

Na travnikih najdemo tudi zelo številne vrste sneženk ali šuštarjev (*Cantharidae*). Med njimi naj naštejemo le tele: *Cantharis fusca*, *C. rustica* in *Rhagonycha fulva*. Na cvetočih travah in žitih je zelo pogosta vrsta *Malachius bipustulatus*, vse pa najdemo na cvetovih ali na rastlinah. Mnoge vrste so mesojede in se hranijo z drugimi žuželkami.

V toplih junijskih in julijskih nočeh bomo opazili leteče lučke v bližini živih mej in ob robu gozdov. To so kresnice (Lampyridae). Najbolj pogosta vrsta je mala kresnica (*Phausis splendidula*). Njena večja sorodnica je *Lampyris noctiluca* ali navadna kresnica.

Tudi v okolici Dražgoš bomo na cvetovih, na lesu ali na grmovju opazili kozličke ali Cerambycidae. Na starem lesu okoli vasi bomo v avgustu našli kozlička strojarja (*Prionus coriarius*). To je velik in močan kozliček, ki ima razmeroma kratke tipalnice. Na lesu okoli hiš

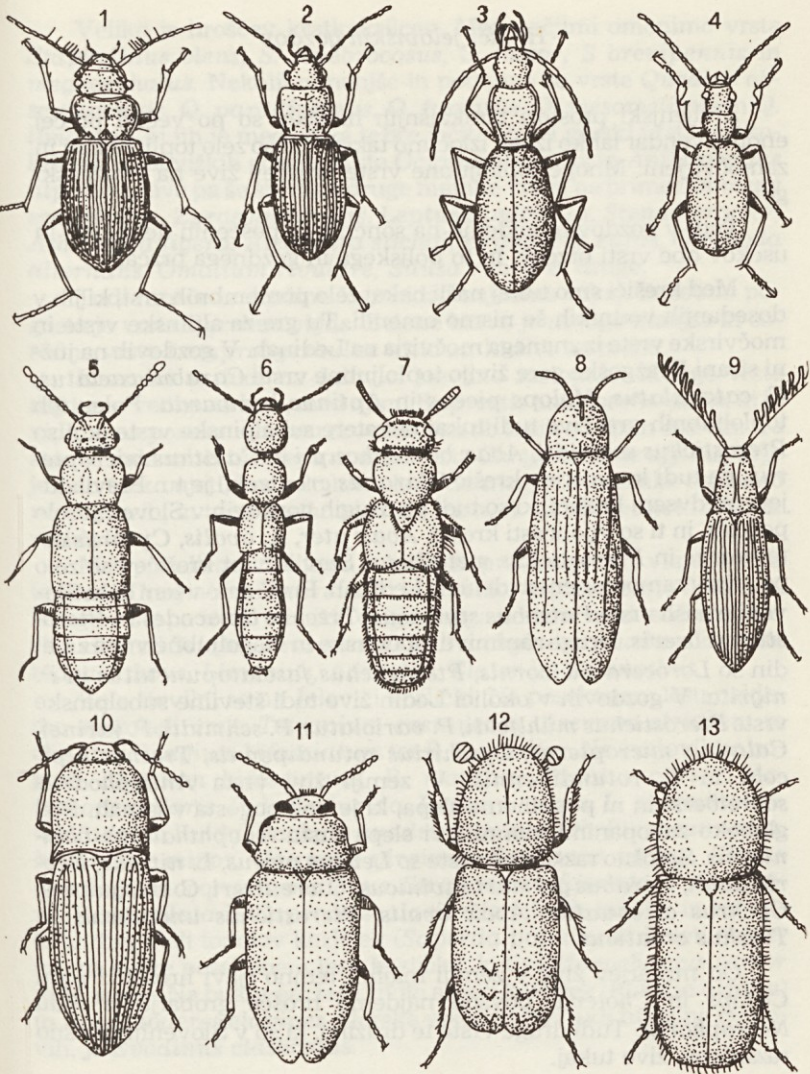
in na sadnem drevju živi siva vrsta *Liopus nebulosus* z zelo dolgimi tipalnicami. Na cvetovih se pasejo številne vrste, kot so *Toxotus cursor*, *Pidonia lurida*, *Acmaeops collaris*, *Gaurotes virginea*, *Strangalia maculata*, *Leptura dubia*, *L. sexguttata* in *L. rubra*.

Tudi predstavnike rogačev (Lucandiae) bomo srečali tukaj. V lesu se razvija ličinka malega rogača (*Dorcus parallelipedus*). Hrošč je črne barve in ima majhne klešče. Njegov večji sorodnik rogač (*Lucanus cervus*) se razvija v hrastu in leta v julijskih večerih v mraku.

Med skarabeji (Scarabaeidae) živi v okolici Dražgoš večje število predstavnikov. Med hrošče, ki se hranijo z živalskimi iztrebki, spadajo hrošči govnači. Manjše vrste spadajo v rod *Aphodius*, nekoliko večje v rod *Onthophagus*, ki že spominja na miniaturne skarabeje. Med večje predstavnike spadajo pravi govnači. Tudi tukaj bomo našli tri vrste, in to navadnega govnača (*Geotrupes stercorarius*), spomladanskega govnača (*G. vernalis*) in alpskega govnača (*G. alpinus*). V skupino skarabejev spadajo tudi vrste podobne majskim hroščem. V travi živi majhna vrsta *Phyllopertha horticola* ali vrtni hrošč, ki je tudi pogosta drugod po Sloveniji. V maju in juniju letajo v mraku majski hrošči (*Melanontha melanontha*). V juniju in juliju leta v mraku junijski hrošč (*Amphimallus solstitialis*). Sorodniki skarabejev so še minice. Spomladi žive na cvetovih manjše in neuglednejše vrste, kot so *Valgus hemipterus*, *Tropinoto hirta* in *Oxythyrea funesta*. Večje vrste, ki žive na cvetovih, so zlata minica (*Cetonia aurata*), *Trichius fasciatus* in *Gnorimus nobilis*.

Med rilčkarji (Curculionidae) omenimo le nekaj vrst. Na njivah tekajo po zemlji rilčkarji iz rodu *Sitona*. To so majhne vrste s kratkim rilcem. Na deteljah, kislicah in koprivah žive čisto majhni rilčkarji iz rodu *Apion*. Imajo tanek in dolg rilec. Na leskah bomo našli rilčkarje rdeče barve s kratkim rilcem. To sta vrsti *Apoderus coryli* in *Attelabrus nitens*. Tako smo zaključili kratek pregled vrst hroščev iz okolice Dražgoš.

Sl. 51. Hrošči dražgoškega ozemlja: 1 *Lorocera pilicornis*, 6–8 mm, 2 *Pterostichus cupreus*, 9–13 mm, 3 *Antisphodrus schreibersi*, 10–14 mm, 4 *Brachinus exsplodens*, 5–7,5 mm, 5 *Omalium rivulare*, 3–3,5 mm, 6 *Domene scabricollis*, 6,5–7,5 mm, 7 *Emus hirtus*, 20–24 mm, 8 *Lampyrus noctiluca*, 10–12 mm, 9 *Corymbytes cuprea*, 12,5–16,5 mm, 10. *Selatosomus aeneus*, 10–16 mm, 11 *Anthaxia helvetica*, 5–8 mm, 12 *Pityogenes chalcographus*, 2–2,3 mm, 13 *Dryocoetes autographus*, 3,5–4,2 mm

Hrošči jeloviških gozdov

Življenjski prostori tamkajšnjih hroščev so po večini precej enotni, vendar lahko iz teh izločimo takšne, ki so zelo topli, hladni in zamočvirjeni. Mnoge toploljubne vrste hroščev žive na Dražgoški gori.

Tudi v gozdovih najdemo na sončnih in peščenih delih poti in usekov obe vrsti brzcev, in to poljskega in gozdnega brzca.

Med krešiči smo tukaj našli nekaj zelo pomembnih vrst, ki jih v dosedanjih vodnikih še nismo omenili. Tu gre za alpinske vrste in močvirske vrste iz znanega močvirja na Ledinah. V gozdovih na južni strani Dražgoške gore živijo toploljubne vrste *Carabus caelatus*, *C. catenulatus*, *Molops piceus* in *Aptinus bombardaria*. Poleg teh toploljubnih vrst žive tudi tukaj nekatere subalpinske vrste, kot so *Pterostichus schmidtii*, *Abax beckenhaupta* in *Calathus micropterus*, pa tudi kreucerjev krešič (*Carabus creutzeri*) je tu. Prevladujejo predvsem krešiči, ki so tudi po drugih gozdovih v Sloveniji zelo pogosti, in ti so vijoličasti krešič, *Abax ater*, *A. ovalis*, *Cychrus attenuatus* in *Pterostichus metallicus*. Število vrst krešičev se zelo poveča v zamočvirjenem delu na Ledinah. Prvič smo v tem delu Slovenije našli vrste *Patrobus styriacus*, *Trechus limacodes* in *Pterostichus brevis*. Druge zanimive močvirske in vlagoljubne vrste z Ledin so *Loricera picicornis*, *Pterostichus fasciatopunctatus* in *P. nigrita*. V gozdovih v okolici Ledin žive tudi številne subalpinske vrste *Pterostichus mühlfeldii*, *P. variolatus*, *P. schmidtii*, *P. jurinei*, *Calathus micropterus*, *Dyschirius rotundipennis*, *Trechus alpicola* in *T. rotundipennis*. V zemlji živi vrsta *Antisphodrus schreibersi* in ni popolnoma slepa, ki je bolj pogosta v jamah. Pod globoko zakopanimi kamni živi slepa vrsta *Anophthalmus bohiniensis*. Splošno razširjene vrste so *Leistus piceus*, *L. nitidus*, *Nebria dahli*, *Carabus germari savinicus*, *C. creutzeri*, *C. irregularis*, *Cychrus attenuatus*, *Abax ovalis*, *Pterostichus unctulatus* in *Trechus croaticus*.

Od mrharjev žive v zemlji majhni temno rjavi hrošči iz rodu *Catops* in *Choleva*, povsod najdemo hrošče grobarje iz rodu *Necrophorus*. Tudi druge vrste te družine, ki so v Sloveniji splošno razširjene, žive tukaj.

Veliko je hroščev kratkokrilcev. Med večjimi omenimo vrste *Staphylinus olens*, *S. tenebrosus*, *S. fossor*, *S. brevipennis* in *megacephalus*. Nekoliko manjše in podobne so vrste *Quedius obscuripennis*, *Q. paradisiacus*, *Q. fumatus*, *Q. mesomelinus* in *Q. limbatus*, ki jih je med seboj težko ločiti. Pravi gorski vrsti kratkokrilcev v jeloviških gozdovih sta *Ocypus alpestris* in *Anthophagus alpestris*, žive pa še številne druge majhne vrste, na primer *Domene scabricollis*, *Zyras humeralis*, *Leptusa pulchella*, *Stenus procior*, *Atheta granigera*, *Aleochara stichai*, *Bryoporus rufus*, *Oxypoda alternans*, *Omalius rivulare*, *Silusa rubra* in druge.

Tudi hrošče iz družine Byrrhidae najdemo tukaj. Posebno pogosta je vrsta *Byrrhus gigas*. Zelene barve je mnogo manjša in sorodna vrsta *Lamprobyrrhulus nitidus*, ki živi na mahu.

Krasniki so tudi na Jelovici številno zastopani. Mnoge vrste najdemo vedno na lesu, med njimi *Buprestis haemorrhoidalis*, ki jo vidimo na posekanem smrekovem lesu ob lepih sončnih dnevih. Na lesu se rada sonči tudi lepa manjša vrsta *Chrysobothris affinis*, ki jo je zelo težko ujeti, ker zelo hitro leta. Še manjše sorodnike najdemo na cvetovih, in te so *Anthaxia helvetica*, *A. quadripunctata* in *A. nitidula*.

Med pokalicami živijo na Jelovici že prave alpske vrste in med te spada *Corymbites cupreus*, ki ima velike in glavničaste tipalnice. Druge vrste pa živijo od nižin do gorskega sveta in med temi smo našli tudi vrsti *Selatosomus aeneus* in *Brachylacon murinus* in vrste rodov *Athous*, *Limonius*, *Adrastus*, *Elater* in *Melanothus*.

Zelo številni so na Jelovici kozlički. Na posekanem lesu najdemo spomladi vrste *Tetropium castaneum*, *Asemum striatum* in obe vrsti *Rhagium bifasciatum* ter *R. inquisitor*. Na cvetovih so pogosti *Rhagium bifasciatum*, *R. mordax*, *Toxotus cursor*, *Acmaeops collaris*, *Pidonia lurida*, *Leptura rubra*, *L. sanguinolenta*, *Vadonia livida*, *Pachyta quadrimaculata*, *Obrium brunneum*, *Molorchus minor*, *Gaurotes virginea*, *Saphanus piceus*, *Clytus arietis*, *Stenocorus meridionus*, *Strangalia bifasciata*, *S. melanura*, *S. maculata* in *Saperda scalaris*. Na mladih topolih in trepetlikah živi mali topolov kozliček (*Saperda populnea*). Poleti najdemo na sveže posekanem lesu kozličke, kot so *Monochamus sartor* in *M. sutor*. Na bukovem lesu živita alpski kozliček (*Rosalia alpina*) in *Acanthoderes clavipes*. Gorska vrsta, ki živi tudi tukaj na cvetovih, je *Evodinus clathratus*.

Hrošči, ki se hranijo z zelenimi deli rastlin, so lepenci ali Chrysomelidae. Na raznih lilijevkah živi vrsta *Crioceris meridigera*. Na lapuhih, repuhih in grintih živi lepenec *Chrysochloa cacaliae*. Na pritlikavih rastlinah najdemo številne vrste roda *Chrysomela*.

Med rogači z Jelovice moramo omeniti le majhne vrste. Največja vrsta je *Dorcus parallelipedus*. Lepe modre barve je majhna vrsta *Platycerus caraboides*. Vrsta se razvija v lesu iglavcev, kjer tudi prezimuje. Tukaj živita še obe drugi vrsti rogačev *Synodendron cylindricum* in *Ceruchus chrysomelinus*, ki sta majhni in črne barve.

Tudi skarabeje moremo omeniti s tega področja. Med govnači žive tukaj v jeloviških gozdovih vse vrste, kot smo jih omenili na začetku, in te so navadni govnač, spomladanski govnač in alpski govnač. Tudi manjši sorodniki iz skupine *Aphodius* žive po teh gozdovih. Med minicami so pogoste vrste *Trichius fasciatus*, *Cetonia aurata*, *Potosia cuprea*, *Hoplia farinosa* in *Gnorimus nobilis*. Večino teh vrst najdemo na cvetovih.

Zelo veliko število vrst ima družina hroščev rilčkarjev. Na sveže posekanih smrekovih deblih najdemo pogosto vrsti *Hylobius piceus* in *Hylobius abietis*. Tukaj smo našli vrste *Otiorrhynchus sensitivus*, *O. inflatus*, *O. purvulentus*, *O. niger* in *O. gemmatus*. Slednja vrsta živi na listih repuha in lapuha skupaj z veliko vrsto *Liparus germanus*. Vrsta *L. germanus* je črne barve z rumenimi pegami na pokrovkah. Poleg teh vrst žive tukaj tudi manjše vrste rilčkarjev, na primer *Meleus findeli*, *Polydrusus calcaratus* in rodova *Phyllobius* in *Apion*. Na leski najdemo rod *Curculio*, ki ima zelo dolg rilec. Poleg teh rilčkarjev živita na leski še vrsti *Apoderus coryli* in *Attelabus nitens*.

Zadnjo omenimo skupino zalubnikov ali Scolytidae. Delimo jih v lesarje in lubadarje. Lesarji delajo rove v posekanem lesu. Lubadarji pa žive za lubjem. Med lesarji, ki delajo veliko škodo, sta na Jelovici najpogostejši vrsti *Xyloterus domesticus* in *X. lineatus*. Na smreki žive veliki škodljivci: smrekov lubadar (*Ips typographus*), bakreni lubadar (*Pityogenes chalcographus*), *Dryocoetes autographus*, *Hylurgops glabratus*, *H. polliatus* in druge. Na jelki je zelo pogosta vrsta *Pityophthorus pityographus*.

Na Jelovici so posebno zanimive alpinske vrste, ki jih pogojujejo mrazišča, prav tako zanimivi pa so močvirski hrošči na Ledinah.

Tudi na današnjem izletu si oglejmo nekatere vretenčarje, ki bi nam utegnili prekrižati pot ali pa bodo pritegnili našo pozornost s svojim oglašanjem. Ko grizemo kolena navkreber od Rudnega proti Dražgošam, imamo le malo upanja, da bomo srečali katero od dvoživk, ki se podajo naokoli v deževnem vremenu ali pa na noč, ko se poveča zračna vlaga. Med žabami bo to rjavkasta sekulja (*Rana temporaria*), ki odloži zgodaj spomladi jajca v vodo, potem pa jo zapusti in si išče hrane in zavetja po travnikih in gozdovih. Po travnikih se zadržujejo tudi navadne krastače (*Bufo bufo*), ki čez dan počivajo stisnjene v primerni kotanjici, z nočjo pa se podajo na lov za raznovrstno živalsko hrano.

Deževno vreme godi tudi črno-rumenemu navadnemu močera-du (*Salamandra salamandra*), da zakobaca na lov. Pravijo, da po njegovem gibanju lahko sklepamo o vremenskih obetih: če gre navzdol, bo še dež, če pa gre navzgor, se bo kmalu zvedrilo. Nekaj mora že biti resnice na tem.

Nič dosti bogatejša kot z dvoživkami ne bo naša opazovalna bera splazilci. Smokuljo (*Coronella austriaca*), predstavnika gožev, že znamo ločevati od gada po vitkejšem telesu, manj srčasti glavi in neizraziti progji po hrbtu. Zato bo srečanje z njo mirno – vsaj z naše strani. Vso previdnost pa moramo zbrati pri morebitnem srečanju z modrasom (*Vipera ammodytes*), našo najbolj strupeno kačo. Njegova osebna izkaznica so čokato telo, ki na hitro prehaja v rdečkast rep, cikcakasta proga vzdolž hrbta in izrazit rožiček na koncu nosu trikotaste glave. Nevarnost bo hitro minila, ker jo bo modras urno pobrisal v svoje skrivališče.

Od kuščarjev bomo naleteli na martinčka (*Lacerta agilis*), ki se zadržuje najraje v travnatih predelih. Ne pozabimo, da med kuščarje spada tudi breznogi slepec (*Anguis fragilis*), ki je med vsemi plazilci najpogostejši. Če zagrabimo katero od kuščaric za rep, ga ta enostavno spusti in zbeži. Odtrgani konec repa, ki nam ostane v rokah, se še dolgo zvija. To je obrambni mehanizem živali, sovražnik se zaposli z zvijajočim se repom, medtem ko je njegov bivši lastnik že na varnem! Kasneje zraste nov rep, ki sicer ni tako lep, rep je pa le! No, in tako zmožnost »spuščanja« repa imajo tudi slepci.

Spet se bomo zadržali nekoliko dlje pri ptičih. Pa kaj bi se tudi ne: med vsemi vretenčarji so najbolj raznovrstni in številni, skoraj vsi so aktivni podnevi, našo pozornost pa pritegnejo tudi z različnim oglašanjem. Sončne rebri, ki jih parajo njive in travniki, ob hišah in na ozarah sadno drevje, kjer ne manjka tudi drugega raznovrstnega drevja in grmovja, so pester življenjski prostor številnih vrst ptičev. Dobro so nam že poznane raznovrstne sinice. Najpogostejša med njimi je velika sinica (*Parus major*) z značilno črno liso od grla proti trebuhu, najlepši pa je brez dvoma plavček (*Parus caeruleus*), ki je čudovito svetlo moder. Tu živita dve drobni sivi sinici z značilno črno kapico: vrnja (*Parus palustris*) in gorska sinica (*P. montanus*). Na daljavo ju skoraj ne moremo razlikovati, imata pa različno petje. Prvo bomo srečali v okolici vasi, drugo pa nekoliko višje v gozdu, na zimo pa se spusti do hiš.

Zanimiv sorodnik sinic je dolgorepka (*Aegithalos caudatus*), droben ptiček okrogle glavice, z majhnim kljunom in nesorazmerno dolgim repom. Gnezdo, ki ga namesti v drevesni rogovili, je kroglasto z vhodom od strani. Dolgorepke pogosto vidimo jeseni in pozimi, ko se v manjših jatah spreletavajo po drevju in se pri tem pridno oglašajo.

Na poljih in v sadovnjakih se bomo srečevali še s številnimi drugimi vrstami. Ne bomo opisovali vsem dobro poznanih kosov, škorcev in ščinkavcev, pa pisanih liščkov in zelencev, čokatih sivozelenih ptičev z značilno rumeno liso v peruti in ob straneh repa. Najlaže jih opazujemo pozimi v krmilnici, kjer so redni gostje. Predvsem spomladi se radi zadržujejo v sadovnjakih kalini (*Pyrrhula pyrrhula*), ki se radi lotijo popkov sadnega drevja. Samci imajo prsi in trebuh lepo rdeč, samice siv, oboji pa imajo črno kapico in značilno belo trtico. Pa še nekoga z rdečkastimi prsmi bomo srečali v sadovnjakih: to je pogorelček (*Phoenicurus phoenicurus*). Grlo ima črno, glavo in tilnik pepelasto siv, rep je rdečkast. Samica je sivkastorjava, le rep je rdečkast. Pogorelček gnezdi v duplih, za razliko od sorodne šmarnice (*Phoenicurus ochruros*), ki mu je podobna, le da ima tudi trebuh črn, gnezdo pa si najraje splete na tramovih pod strehami, včasih kar zunaj pod napuščem.

Spretni plezalec sadovnjakov je brglez (*Sitta europaea*), sivkasti ptič s kratkim repom in razmeroma dolgim močnim kljunom. Pleza tako, da se opira samo na močne noge, zato edini od naših ptičev lahko pleza tudi navzdol. Gnezdo naredi v duplu, vhod vanj mora

imeti točno določen premer: če je prevelik, ga obzida z blatom, tako da ga »kalibrira« do prave mere!

Zanimiva skupina ptičev, katere bomo srečevali, so žolne in detli. Siva žolna (*Picus canus*) se drži bolj gozdov, medtem ko gre zelena (*Picus viridis*) bolj v odprte predele. Zgoraj je zelenkasto siva, trtica je rumenkasta, od kota kljuna čez oči in lica se vleče črna uzda; na glavi ima rdečo kapico. Rada seda na tla, kjer brska po mravljiščih za jajci in bubami. Nekoliko manjši je veliki detel (*Dendrocopos major*), ki je črno-bele barve, podrepje je rdeče, prav tako je rdeč tilnik pri samcu, mladiči pa imajo rdečo kapico. Više v gozdovih živi črna žolna (*Dryocopus martius*); je vranje velikosti, perje je črno, kapa na glavi rdeča.

Posebnež med žolnami je vijeglavka (*Jynx torquilla*). Po zunanjosti jim ni prav nič podobna: barve je rjavkaste, s temno liso vzdolž vratu, pasasti rep je dolg, kljun kratek. Rada se zadržuje na tleh, kjer se hrani z mravljami. Je edini selivec med žolnami. Značilno je njeno oglašanje, je ponavljanje nosljatih glasov vi-vi-vi-vi. Ime je dobila po svoji navadi, da pogosto nenavadno zvija vrat (sl. 52).

Še nekoga ne smemo pozabiti: rumenega strnada (*Emberiza citrinella*), ki čepi na koncu slemena pri kozolcu in neutrudno prepeva svojo melanholično pesem. Trtico ima kostanjeve barve, glava in spodnja stran pa sta pretežno rumeni, tako da nas prvi hip spominja na kanarčka. Minili so časi, ko so se strnadi pozimi v jatah preganjali po skednjih in pobirali pri mlačvi zaostalo zrnje. Tudi konjskih fig, kjer so strnadi iskali zrna ovsa, ni več po cestah. Brez dvoma je tudi to eden od vzrokov, da je strnadov danes veliko manj kot včasih.

S samotnega drevesa poleti kvišku sivorjavo lisast ptiček, pri tem žvrgoli, nato pa razširi peruti in rep, da je videti kot kakšen nepotipir. Z zateglimi glasovi zi-zi-zi, ki si sledijo vedno hitreje, se spušča, kot bi jadral, in med gostolenjem pristane na izpostavljeni veji. Ne, ni to škrjanček, ampak je drevesna cipa (*Anthus trivialis*), ki gnezdi na tleh.

Od večjih ptičev bomo na svoji poti srečevali številne sive vrane, nad njimi se bo spreletel krokar (*Corvus corax*), ki gnezdi više v gozdovih, hrešče nas bo pozdravila šoja. Mogoče bomo opazili kakšno navadno postovko (*Falco tinnunculus*), ki je bila pred približno dvema desetletjema zelo pogosta ujeta, danes pa je skoraj izginila. Pogostejša je kanja (*Buteo buteo*), ki jo lahko opazujemo, ko kroži in z ostrim očesom preži, kje se bo premaknila kakšna miška.

V visokem poletju, ko se speljujejo mlade kanje, se pogosto oglašajo z mijavkajočimi glasovi. Upada tudi število skobcev (*Accipiter nisus*) in večjih kraguljev (*Accipiter gentilis*), ki sem priletijo iz bližnjih gozdov; prvi prežijo za majhnimi ptiči, slednji pa se lotijo tudi kokoši. Obe vrsti se razlikujeta predvsem po velikosti, imata izrazito dolg rep, stare živali so sivo grahaste.

Ponoči se zasliši hukanje lesne sove (*Strix aluco*), ki se je odpravila na lov za malimi glodavci. Više v gozdu živi nekoliko večja kosača ali uralska sova (*Strix uralensis*), ki ima močnejši in globlji glas. Družbo ji dela koconogi čuk (*Aegolius funereus*), simpatična sovica z nogami, ki so operjene prav do krempljev.

V bližini vasi bomo srečali bele pastirice (*Motacilla alba*), z dolgimi nogami in dolgim repom, s katerim pogosto nihajo. Gnezdo si naredijo najraje v raznih škarpah. Ob hišah nas bodo pozdravili vrabci, na stavbah gnezdijo mestne (*Delichon urbica*) in kmečke lastovke (*Hirundo rustica*).

Če bomo zavili naprej v gozd nad vasjo, bomo srečali še nove vrste ptičev. Ob robu gozda bodo gostolele sive pevke (*Prunella modularis*), z visoke smreke nas bosta pozdravljala cikovt (*Turdus philomelos*) in carar (*T. viscivorus*). Tu so pogosti meniškiki (*Parus ater*), družbo jim delajo posamezni pari čopastih sinic (*Parus cristatus*), v krošnjah žvrgolijo rumenoglavci in ognjeglavi kraljički (*Regulus regulus* in *R. ignicapillus*). Drobne sivkaste vrbje listnice (*Phylloscopus collybita*) neutrudno ponavljajo svoj glasni cip-cap. Kadar iglavci dobro obrodijo, zaidejo sem jate krivokljunov (*Loxia curvirostra*). Samci so oranžno rdeči, samice rumeno zelene. Njihova posebnost je kljun: zgornja polovica je upognjena navzdol, spodnja pa navzgor – tako nastane odlično pomagalo za luščenje različnih storžev. Kadar imajo hrane v izobilju, krivokljuni gnezdijo tudi sredi zime.

V gozdu nad vasjo se v mrzlih jesenskih jutrih razlega čarobna pesem gozdnega jereba (*Tetrastes bonasia*), više v gozdu pa domuje veliki divjji petelin (*Tetrao urogallus*), črni vitez naših gozdov.

Na sprehodih v okolici Dražgoš bomo naleteli tudi na razne s e s a l c e . Radovednost si bomo lažje potešili proti večeru, ko bolj zaživijo in večina šele tedaj pride na plano. Če drugega ne bo, bomo videli vsaj kakšnega netopirja.

Po krtinah bomo ugotovili, kje pod zemljo neutrudno rijejo krti, lahko pa se zmotimo in jim pripišemo »krtino«, ki jo je naredila kakš-

na krtica (*Pitymys sp.*) ali pa voluhar (*Arvicola terrestris*). Tu živijo rovke (*Sorex sp.*), drobni žužkojedi, ki so naši najmanjši sesalci.

Vedno se razveselimo srečanja z gozdnim dedkom ježem. Malo zapiha in odcaplja naprej iskat raznovrstne zalogaje, od deževnika ali miši do ptičjih jajc. Z užitkom se loti zrele hruške. Da bi nosil hruške okoli na svojih bodicah – ta je pa bosa. Le kako bi si jih nataknil na bodice in kasneje spet snel? No, pa zaradi tega našim malčkom ne bomo kvarili prijetnih zgodbic!

Od glodavcev so tu še razne miši, najpogostejša med njimi je rumenogrla (*Apodemus flavicollis*). Zvečer nas lomastenje po drevju spomni, da so prišli polhi (*Glis glis*) iz svojih skrivališč in odšli iskat kaj za pod svoje sekavce. Želja, da jih zasadi v slastno hruško, nastavljeno v pasti, jeseni marsikaterega stane življenje. Ko se proti jutru polhi umirijo, se začnejo zbujati veverice (*Sciurus vulgaris*), šegave košatorepke, ki pa jih je zadnje čase nekam malo.

Proti večeru se odpravi v bližnji zelnik poljski zajec (*Lepus europaeus*). Neprestano striže z ušesi in opreza, če se mu morda ne bliža njegov najhujši sovražnik – lisica. Na polje se hodijo mastit tudi jazbeci (*Meles meles*), ki so zadovoljni tako z živalsko kot z rastlinsko hrano. Od zveri živijo tu tudi hermeline ali velike podlasice (*Mustela erminea*), katerih glavna hrana so mali glodavci. Če je teh veliko, jih hermelin polovi dosti več, kot bi mu jih bilo treba, da bi potešil lakoto.

Skoraj odveč je omenjati, da je od velikih živali tu najpogostejša srnjad, ki se pride past na plano proti večeru. Jeleni tudi tedaj ostajajo v bližnjih gozdovih. Pa še nekoga lahko srečamo na gozdnem obronku nad vasjo: gamsa, našega zanimivega sorodnika antilop. Zadnja leta se v okolici Dražgoš zadržujejo tudi mufloni (*Ovis musimon*), lisasti tujci z zavitimi rogovi, ki sem prihajajo predvsem na prezimovanje.

In na koncu omenimo še nekatere zveri. Vse redkejšje so divje mačke (*Felis silvestris*), ki živijo v bližnjih prostranih gozdovih. Pogostejša je tu kuna zlatica (*Martes martes*), z značilno rumenkasto lisso vzdolž grla. Pred leti so prišli prav do vasi volkovi (*Canis lupus*), ki jih je lakota prignala iz gozdov. Danes jih na Jelovici ne sledijo več. Nazadnje omenimo še medveda (*Ursus arctos*), mrkega kosmatinca, ki niti ni tako redek gost v gozdovih Jelovice. Da bi se srečali z njim, je le malo upanja – mogoče pa komu to pride še prav. Bi bilo pa tako srečanje le prevelik pretres za mirni nedeljski izlet v okolico Dražgoš!

VSEBINA

Vodniku na pot (dr. Anton Ramovš), Spoštovani popotnik (Viktor Žakelj), pokrajinski opis in opis Dražgoš nekoč in danes (France Planina), kamninska sestava, geološka zgradba, kamnine domačij in spomenikov (dr. Anton Ramovš), pričevanja starejše zgodovine, dnevi dražgoške bitke, Dom Cankarjevega bataljona (dr. France Leben), etnološki spomeniki, sporočilo spomenika dražgoški bitki (dr. Ivan Sedej), o bistvu in pomenu dražgoške bitke (Ivan Jan), prizadevanja za postavitev spomenika in delo njegovih ustvarjalcev (Andrej Pavlovec), rastlinski svet (dr. inž. Lojze Marinček in mag. Andrej Seliškar), mehkužci (dr. Jože Bole), pajki (dr. Anton Polenec), metulji dr. Jan Carnelutti), hrošči (dr. Božidar Drovenik), vretenčarji (Janez Gregori). Risala sta dr. Jože Bole (mehkužci in hrošči) in Marjan Grm (skica dražgoškega ozemlja).

Vodniku na pot	3
S Češnjice v Dražgoše	6
Splošni pregled	6
Češnjica	6
Rudno	9
Z Rudna v Dražgoše	22
Dražgoše	24
Pokrajina in vas	24
Pričevanja starejše zgodovine	25
Dražgoše nekoč	29
Splošno o takratnem življenju	29
Jelencova (Beštrova) žičnica	38
Zanimivosti iz čebelarjenja	42
Mali kruhek	43
Dnevi dražgoške bitke	46
O bistvu in pomenu dražgoške bitke	47
Dražgoše po dražgoški bitki	59
Dražgoše po vojni	60
Prizadevanja za postavitev spomenika dražgoški bitki in delo njegovih ustvarjalcev	63
Sporočilo spomenika dražgoški bitki	67
Dom Cankarjevega bataljona	69
Življenje v Dražgošah po vojni	70
Jamškovo znamenje	72

Po cesti pod Dražgoško goro in geološke zanimivosti ob jelovski cesti in v dolini Češnjice	77
Na Jelenco in v Dražgoško goro	80
Rastlinski svet okolice Dražgoš	85
Gozdovi	85
Rastlinstvo na travniku	91
Živalski svet na dražgoškem ozemlju	98
Mehkužci	98
Pajki po dražgoških gozdovih	103
Metulji Dražgoš in okolice	108
Hrošči Dražgoš	118
Hrošči jeloviških gozdov	122
Iz sveta vretenčarjev po dražgoškem ozemlju	125

Doslej so izšli tile vodniki po loškem ozemlju

- 1 Lubnik, 1977
- 2 Ratitovec, 1978
- 3 Blegoš, 1980
- 4 Dražgoše, 1982

A 2010

Na tretji strani ovitka: Iz masivnega zgornjetriasnega apnenca sestavljena Jelenca — »Bičkova skala«. Foto P. Pokorn

Na zadnji strani ovitka: Spomenik dražgoški bitki na dan pohoda po stezah partizanske Jelovice januarja 1979. Foto P. Pokorn

Kranj
P GORENJSKA

G 1174

zgodovina

DRAŽGOŠE

908(497.12 Dražgoše)(036)

028202147

COBISS ©

